

T.C.
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ ve SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

TEZİN ADI

**YAZICIOĞLU MUHAMMED ve MUHAMMEDİYE ADLI ESERİNİN
KÜLTÜR TARİHİMİZDEKİ YERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezin Yazarı

Ahmet AKKUŞ

Öğrenci Numarası

7081020

Danışman

Doç. Dr. Zafer ERGİNLİ

Rize 2010

T.C.
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ ve SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

TEZİN ADI

**YAZICIOĞLU MUHAMMED ve MUHAMMEDİYE ADLI ESERİNİN
KÜLTÜR TARİHİMİZDEKİ YERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezin Yazarı

Ahmet AKKUŞ

Danışman

Doç. Dr. Zafer ERGİNLİ

Rize 2010

Tez Savunma Tarihi

24.06.2010

Tez Jüri Üyeleri

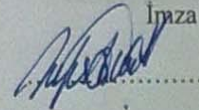
Adı ve Soyadı

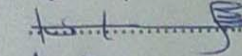
Başkan : Doç. Dr. Zafer ERGİNLİ

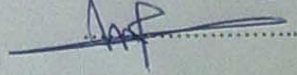
Üye : Doç. Dr. Nebi GÜMÜŞ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Selami ŞİMŞEK

İmza

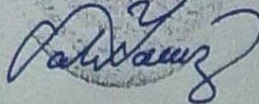

Enstitü Müdürü

29 / 06 / 2010

Onay Tarihi

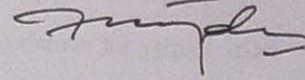

RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu tezi bilimsel metotlara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak hazırlayıp sunduğumu, tezde bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve sonuçları belirttiğimi ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

09 / 06 / 2010

İmzası

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Ahmet Akkuş

ÖN SÖZ

XIV ve XV. yüzyıllar Osmanlı ilim, kültür ve toplum hayatının önemli değişimler gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı toplum yapısı kendine özgü geleneksel ve klâsik bir şekle bürünmeye başlamış, mimari, sanat, edebiyat, bilim ve kültür hayatında önemli değişimler ve gelişmeler olmuştur. Yine bu dönemde dinî ve ahlakî içerikli özgün edebî eserler kaleme alınmıştır. *Mevlid Muhammediye* gibi halkın yakından tanıdığı bazı eserler bu dönemde telif edilmiştir.

Yazıcıoğlu Muhammed'in *Muhammediye*'si kültür tarihimiz açısından müstesna bir yere sahiptir. XV. yy'ın Türkçe'si ile telif edilmiş ve halk arasında haklı bir şöhret kazanmıştır. Osmanlı toplumunu çeşitli açılardan etkilemiş olan eser, Osmanlı zihniyetinin oluşmasında pay sahibi önemli eserlerden biridir.

Üzerine birçok şerh ve nazîre yapılmış olan *Muhammediye*, Osmanlı toplumunda yaygın din eğitiminin dayandığı önemli eserlerden biridir. Osmanlı mûsikisinde önemli bir yere sahip olup ünlü mûsikişinaslarca belli makamlarla okunmuştur.

Toplumun yakından tanıdığı birçok ismin hayatlarının bir yerinde izleri görülen *Muhammediye*'nin sadece Anadolu insanı arasında değil, Türkistan coğrafyasındaki Müslüman Türk insanı için de önemi büyüktür.

Muhammediye'nin Müslüman Türk toplumunun kültürel kimliklerine müspet katkılar sağlamış bir eser olması bu araştırmayı önemli kıldığı kanısındayız. Dolayısıyla bir İslâm Tarihi tezi olan bu çalışma *Muhammediye*'nin etkisi bağlamında Türk toplumunun kültürel yönlerinin tespit edilmesine bir cevap aramak ve bu ekseninde yapılan çalışmalara kendi çerçevesi içerisinde katkıda bulunmak niyeti taşımaktadır.

“Yazıcıoğlu Muhammed ve *Muhammediye* Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri” başlığını taşıyan bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. “Giriş”te araştırmanın önemi, amacı, zorlukları ve yöntemi ele alınmıştır.

Birinci bölümde Yazıcıoğlu Muhammed'in hayatı ve şahsiyeti ile şahsiyetinde büyük söz hakkına sahip olan Hacı Bayrâm-ı Velî'den başka müellifin eserleri de kısaca tanıtılmaktadır. Bu bölümün sonunda ise, halk arasında önemli bir "başucu" kitabı olarak değerlendirilen ve müellife haklı bir şöhret kazandıran *Muhammediye* adlı eserden ve eserle ilgili teknik bilgilerden bahsedilmektedir.

İkinci bölümde bu çalışmanın ana konusu olan "*Muhammediye*'nin Kültür Tarihimizdeki Yeri", altı başlık altında incelenmiş ve *Muhammediye*'nin yaygın eğitime katkısı ve kültürel etkisi, dilinin Türkçe oluşu, nüshalarının çokluğu ile şerh ve nazîreleri, mûsiki dünyamızdaki yeri, vakıf kayıtlarındaki konumu ile Türkistan coğrafyasındaki etkinliği değerlendirilmiştir.

"Yazıcıoğlu Muhammed ve *Muhammediye* Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri" ekseninde yapılan ve eserin toplum nezdindeki önemine değinilen bir değerlendirmeye ise çalışma neticelendirilmiştir.

"Yazıcıoğlu Muhammed ve *Muhammediye* Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri" başlığını taşıyan böyle bir konuyu çalışırken her yönden desteğini gördüğüm ve görüşlerinden istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Zafer Erginli'ye teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca çalışmanın bu hale gelmesinde yakın desteklerini gördüğüm ve görüşleriyle çalışmanın seyrine yön veren hocalarım Doç. Dr. Nebi Gümüş'e ve Yrd. Doç. Dr. Selami Şimşek'e ve çalışmanın bu hale gelmesinde emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Ahmet Akkuş

Trabzon

Haziran 2010

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
KISALTMALAR	9
GİRİŞ	10
A. Konunun Önemi ve Amacı	10
B. Araştırmanın Zorlukları	12
C. Araştırmanın Metodu.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM: YAZICIOĞLU MUHAMMED ve <i>MUHAMMEDİYE</i>	21
A. YAZICIOĞLU MUHAMMED.....	21
1. Hayatı.....	21
2. Yakınları / Ailesi ve Dostları	24
3. Tahsil Hayatı.....	30
4. İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti	31
5. Eserleri.....	38
a. Megâribü’z-Zaman	38
b. Şerh-u Füsûsi’l-Hikem	40
c. Sûre-i Fatıha Tefsiri.....	41
d. Muhammediye	41
B. <i>MUHAMMEDİYE</i>	42
1. Kitabın İsmi ve Nüsha Özellikleri	42

2. Yazılış Sebebi	44
3. Muhtevâsı ve Dili	46
a. Yaratılışla İlgili Kısım	47
b. Siyer-Mevlid Kısım	49
c. Kıyâmet Alâmetleri ve Âhîret Hayatı	50
d. Son Kısım, Hâtimetü'l-Kitâb	51
İKİNCİ BÖLÜM: MUHAMMEDİYE'NİN KÜLTÜR TARİHİMİZDEKİ YERİ	54
A. Anadolu Kültürel Hayatında <i>Muhammediye</i>	56
1. İtikadî Yapının Teşekkülü ve <i>Muhammediye</i>	56
a. Yaygın Din Eğitimi ve <i>Muhammediye</i>	56
b. <i>Muhammediye</i> 'nin Toplu Halde Okunması ve Ezberlenmesi	63
i. Osmanlı Zihniyetinin Oluşmasında <i>Muhammediye</i>	63
ii. Kadınların Din Eğitiminde <i>Muhammediye</i> 'nin Etkisi	69
iii. Okuma Alışkanlığı Kazandırmaya Etkisi	70
c. Tasavvuf Düşüncesinin Yaygınlaşmasında <i>Muhammediye</i>	73
2. <i>Muhammediye</i> 'de Peygamber Sevgisi Tezahürleri	74
3. Müellifin Kabrinin Ziyâretgâh Olması	80
B. Edebiyat Dünyamızda <i>Muhammediye</i>	82
C. <i>Muhammediye</i> Vakıfları	89
D. Mûsiki Dünyamızda <i>Muhammediye</i>	100
a. Muhammediyehânlık Müessesesi	100
b. <i>Muhammediye</i> Üzerinde Beste Çalışmaları	105

E.	<i>Muhammediye</i> 'nin Etkisi Açısından Nüsha, Şerh ve Nazîreleri	110
a.	Yusuf Bîçâre'nin <i>Muhammediye</i> 'si	114
b.	Kadı Mahmûd'un <i>Mahmûdiyye</i> 'si	114
c.	Esirî Mehmed Efendi Şerhi	114
d.	Ferahu'r-Rûh Şerhi (<i>Şerh-i Muhammediye</i>)	114
e.	Abdurrahim Fedâi'nin <i>Kasîde-i Nûniyye</i> 'si	116
F.	Türkistan Coğrafyasında <i>Muhammediye</i>	117
	SONUÇ	128
	KAYNAKLAR	135
	A. ARŞİVLER	135
	B. DİĞER KAYNAKLAR	135
	EK: ARŞİV BELGELERİ	151
	ÖZET	159
	ABSTRACT	160
	ÖZ GEÇMİŞ	161

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
a.mlf.	: Aynı müellif
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİİFD	: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi
ay.	: Aynı yer
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
byt.	: Beyit
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS	: Bursa Şer'iyeye Sicilleri
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul-Ankara 1988-)
EAÜSBED	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İSTEM	: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi
İÜFTDED	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
KKÜSBED	: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladî
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
tlf	: Telif eden
trc.	: Tercüme eden
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler
ts.	: Tarihsiz
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
ve dğr.	: ve diğerleri
yy	: Yüzyıl
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

A. Konunun Önemi ve Amacı

Müslümanların ilâhî emirler gereği Hz. Peygamber'e tabiiyetleri ve sadakatleri son derece yüksektir. Bu bağlılık tüm Müslüman toplumlarda olduğu gibi bizim milletimiz için de böyledir. Nitekim Müslüman oldukları tarihten bu güne ecdadımız, Hz. Peygamber'i yaşamlarının en üst mertebesinde tutmuşlar ve O'nu, hayatlarının her alanında örnek almaya azami hassasiyet göstermişlerdir. Hatta onun neslinden olanlara hürmette kusur etmemişlerdir.

Her Müslümanın Hz. Peygamber hakkında bilmesi gerekenleri edebiyatçılarımız da kendilerince ele almış, O'nun adına mesnevîler, mersiyeler, mevlidler, na'tler, hilyeler, mi'râciyeler, ... vb. yazmışlar ve böylelikle edebiyatımızı zenginleştirilmesine katkıda bulunmuşlardır.¹ Öyle ki, Türk İslâm edebiyatında hemen her şâir Hz. Peygamber'le ilgili şiirler kaleme almış ve hayatından mi'râcına kadar O'nun pek çok yönünü edebî bir dille anlatmaya gayret etmiştir. Böylece Müslüman Türk toplumunun mâneviyâtını güçlendirmeye çalışmıştır.²

Edebiyatın, mûsikinin ve diğer tüm güzel sanatların hemen her sahasında verilen eserlerde Hz. Peygamber sevgisi yoğun bir şekilde göze çarpmaktadır.³ İlk örneklerini *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakâyık* ve Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'inde bulduğumuz Hz. Peygamber sevgisi,⁴ hemen hemen tüm Müslüman Türk şâirleri tarafından sıkça işlenmiştir. Öyle ki, bu çalışmaya konu teşkil eden *Muhammediye* adlı eserin müellifi Yazıcıoğlu Muhammed de, bu yönde çaba göstermiş ve Türk toplumunda Hz. Peygamber sevgisini gönüllere nakşeden müstesna şahsiyetlerden biri olmuştur.

¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2005, 331.

² A. Azmi Bilgin, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, XXXIII, 559.

³ Nuri Özcan, "Muhammed-Türk Mûsikisi", *DİA*, XXX, 465. Hz. Peygamber sevgisini işleyen çalışmalara birkaç örnek; Hüseyin Algül, *Osmanlı Kültüründe Hz. Peygamber Sevgisi*, İstanbul 2008; Mustafa Özçelik, *Gül'e Salâvat*, İstanbul 2006; İskender Pala, *Gül Şiirleri*, İstanbul 2005; a. mlf., *Divân Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1999; Ziya Demirel-Avni Arslan, *Osmanlı'da Peygamber Sevgisi*, Ankara 2008; Emine Yeniterzi, *Türk Edebiyatında Na'tlar (Antoloji)*, Ankara 1993.

⁴ Mustafa Uzun, "Muhammed-Türk Edebiyatı", *DİA*, XXX, 457.

Bu çalışmada Yazıcıoğlu Muhammed'in Hz. Peygamber'in hayatını bütün yönleriyle anlatma çabası güden *Muhammediye* adlı eserinin toplum nezdindeki kültürel etkisi birkaç yönden işlenmeye çalışılmaktadır.

Osmanlı ilim, kültür ve toplum hayatının önemli değişmeler gösterdiği bir dönemde, XV. yüzyılda yaşamış olan müellif, Hz. Peygamber sevgisi ekseninde kaleme aldığı *Muhammediye* adlı eseriyle şöhret kazanmıştır. Hz. Peygamber'in hayatını manzûm bir şekilde anlatan eser, halkın önemli bilgi kaynaklarından ve halkın yoğun bir ilgisine mazhar olmuştur. Bunun yanında sade bir üslûpla yazılması, dilinin Türkçe olması ve ehl-i sünnet çizgisinde muhtevâ taşıması gibi yönleri de, eserin toplumca benimsenmesinde etkili olmuştur.

Muhammediye Osmanlı toplumunda yaygın eserlerden biridir ve toplumu, başta dinî eğitim olmak üzere, çeşitli açılardan etkilemiştir. Öyle ki yaygın din eğitiminin dayandığı temel eserlerden biri olup Osmanlı yaygın eğitimin önemli unsurlarından biridir. Buna ilaveten Osmanlı toplumunun zihin yapısının şekillenmesinde, kültürel birikiminde ve kimlik bilincinin oluşumunda payı bulunan önemli eserlerden biridir.

Osmanlı toplumunu derinden etkilemiş bir eser olan *Muhammediye*, sözlü kültürle yazılı kültür arasında köprü eserlerden bir kabul edilmektedir. Çünkü hem halka hitap eden yazılı bir eserdir hem de şifahî kültürün bir parçası sayılmaktadır.⁵ Dolayısıyla etkinliği günümüze kadar gelmiş, tarihi misyonu bulunan ve Osmanlı toplumunu çeşitli yönleriyle etkilemiş olan bir eser olması onu önemli kılmaktadır.

Üzerine birçok şerh ve nazîre yapılmış ancak bunlardan hiçbirisi *Muhammediye*'nin şöhretine ulaşamamıştır. Dolayısıyla üzerine yapılan bu şerh ve nazîrelere rağmen bu şöhretini koruması da incelenmeye değer bir eser olduğunu göstermektedir.

Muhammediye'nin sadece Anadolu'da değil, aşağıda görüleceği üzere, Türkistan coğrafyasında da yaygınlığı bilinmesi ve bölge insanının kültürel

---

⁵ Hatice Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı*, İstanbul 2006, 22.

kimliklerine müspet katkılar sağlamış olması da bu araştırmanın önemi açısından üzerinde durulması gereken noktalardan biridir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, *Muhammediye*'nin toplum nezdindeki kültürel etkilerini ve bu etkinin boyutlarını çeşitli açılardan ortaya koymaya çalışmaktır.

B. Araştırmanın Zorlukları

Çalışma ilk olarak, *Muhammediye*'nin elimizdeki mevcut Osmanlıca nüshası ile Amil Çelebioğlu'nun neşrettiği 2 ciltlik *Muhammediye* adlı eser ekseninde ele alınmıştır. İkinci olarak ilgili kitap, tez, makale, belge gibi ilgili bir kısım malzeme yanında mevcut dokümanlar ve belgelere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Ancak çalışılan konunun teorik olması bir takım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Evvela *Muhammediye* ve benzeri eserlerin bir yönleriyle halkın dindarlığıyla ve yaygın din eğitimleriyle alakalı olduğunu ve bu gibi eserlerin aynı zamanda dindarlık ölçeğine/ksenine göre ele alınması gerektiğini belirtmek gerekmektedir. Fakat bu noktada halk dindarlığının boyutlarının neler olabileceği kesin çizgilerle belirlenememektedir.

Burada yapılan araştırmanın bir kültür tarihi incelemesi olduğuna ve konunun “Din Sosyolojisi” ile ilgili yönleri bulunduğu da değinilmelidir. Bu yüzden bu tür çalışmalarda “Din Sosyolojisi” gibi kültür tarihi ile ilgili bilimlerin yaklaşım ve verilerinden de istifade edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla *Muhammediye* gibi eserlerin toplum ölçeğindeki etkinliklerinin tespiti, yukarıdaki paragrafta da belirtildiği gibi, mümkün olmamaktadır. Keza böyle bir soruna dikkat çeken din sosyologları da, dinî kültür ve halk dindarlığının çeşitli yönlerden incelemelere konu olması halinde başarılı bilimsel ve nesnel sonuçlar ortaya konmasının mümkün olmadığını belirtmektedirler.⁶

Diğer yandan *Muhammediye* gibi toplum nezdindeki etkinliği geniş bir alanı kapsayan eserlerin etkinliklerinin belirlenmeye çalışıldığı araştırmalar, çalışmaların zamana ve mekâna bağlı olarak sınırlarının ne olacağı problemini de

---

⁶ Ünver Günay bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Dinî kültür ve dindarlığı çok çeşitli yönleri ve faktörleri açısından başarıyla bilimsel inceleme konusu yapma şansımız bulunmamaktadır.*” Bk. Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 1998, 539.

ortaya çıkarmaktadır. Haddi zatında yaklaşık beş yüz yıl gibi uzun bir süreden bahsedilmektedir ve bir toplum incelemesi için böyle uzun bir sürenin zamana ve mekâna bağlı güçlükler taşıdığı göz önünde tutulmalıdır. Ayrıca söz konusu sürekli değişkenlik gösteren ve dinamik bir yapı olan toplum ve kültür olunca bu değişimlerin takip edilmesinin zorlukları bir kat daha artmaktadır. Bu problem de şöyle ifade edilmektedir.

Dinamik bir toplumsal ve kültürel yapıyı, onun zaman içindeki istikrarı ve değişimini, bu istikrar ve değişimin etkenlerini, bunların yarattığı toplumsal düşünce dalgalanmaları ve hareketleri, görüntüleri, işlevleri, etkileri ve sonuçlarıyla birlikte izleyip anlayabilmek ve bilimsel ve sistematik bir analize tabi tutmak araştırmacının karşısına oldukça güç bir iş olarak çıkmaktadır. Buna belge ve kaynaklar konusundaki yetersizlikler eklenmektedir.⁷

Dolayısıyla, örneğin *Muhammediye* halk arasında hangi zaman diliminde daha çok rağbet görmüş ve hangi zaman içerisinde de bu rağbet nispeten azalma göstermiştir? Yine *Muhammediye* nerelerde daha çok bilinmekte ve okunmakta nerelerde bilinmemektedir? Bilinip de okunmadığı yerler var mıdır? Bu gibi soruların cevaplarının tam olarak tespiti mümkün gözükmemektedir.

Gerçi bir kısım kaynak ve kayıtlardan hareketle bu sorulara bazı cevaplar verilebilirse de, bu cevapların kesinlik derecesi daima tartışmalı olacaktır. Öyle ki bu kaynaklardaki bilgiler *Muhammediye*'nin XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazandığı hususunda bir fikir vermektedir. Ancak bu yaygınlığın hızı ve oranı konusunda kesin tahminlerde bulunabilmek kolay değildir.

Kanaatimizce eserin etkinliğinin bir yönüyle şifaî kültürün ve yaygın din eğitiminin bir parçası ile alakalı olması zorluklardan bir diğeridir. Öyle ki, Osmanlı coğrafyasında şifaî geleneğin sınırları oldukça geniştir ve yaygın din eğitimi ile ilgili yeteri miktarda çalışma yoktur. Nitekim Osmanlı eğitim tarihiyle alakalı olan çalışmaların Osmanlı son dönemi ile ilgili olması ve yaygın eğitime

---

⁷ Ünver Günay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri 2003, sy. 14, yıl. 2003/1, 25.

dönük bilgilerin tahminlerin ötesinde olmaması önemli zorluklardan biri olarak gösterilmektedir.⁸

Böyle bir çalışmada diğer bir sorun da malzemenin toplu olmamasıdır. Dolayısıyla sözlü kültüre dayalı bir takım etkinliklerle alakalı yazılı kaynaklara yansıyan bilgilerin oldukça dağınık olması problemi vardır. Bu dağınık bilgilere ulaşılması ve bunların derlenmesi oldukça zaman alıcı bir işlemdir. Keza bilgilerin dağınıklığı sorunu bu araştırmanın kaynaklarındaki çeşitliliğe bakılınca açık ve net bir biçimde görülmektedir.

Ayrıca câmi ve cemaat boyutuyla ilgili yönleri ağır basan *Muhammediye* gibi eserlerin incelenmesinde şifahî ve sözel kaynaklar en az kütüphane ve kitap gibi muayyen kaynaklar kadar bilgi verebilmektedir. Örneğin bir bilginin, halk arasında revaçta olsa bile, kaynaklara girmemiş olma olasılığı vardır. Dolayısıyla bu tarz işlemlerde halkın dinî eğitiminde ilk elden söz hakkına sahip kimseler bazen kitaplarda bulunanlardan daha çok bilgiye sahip olabilmektedirler. Böyle bir durumda da sözlü beyanlara müracaat etmek gerekebilmektedir. Fakat sözlü beyanların bilimsel çabaya katkıları belirli sınırlar içerisinde kalmaktadır.

Bir eserin etkilerini araştırmaya yönelik çalışmalarda, eserin etki boyutlarını araştırmak ve sınırlarını tespit etmeye çalışmak için bazı yan çalışmalara da ihtiyaç vardır. Bunlar arasında gezi ve röportaj gibi araçlar sayılabilir. Fakat zaman darlığı bu gibi çalışmaları belli bir sınırdan tutmayı gerekli kılmaktadır. Öte yandan alan araştırması, din sosyolojisi gibi etnografik ve antropolojik inceleme yapan disiplinlerin görevidir.

Etki çalışmalarında akademik içerikli eserlerden daha ziyade hâtırât türündeki kitapların daha çok bilgi ihtiva ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu tarz bir araştırmada referans kaynaklarının önemli bir kısmını hâtırât türü eserler oluşturmaktadır. Ancak bu hâtırât kitaplarının neredeyse tamamı, yakın tarihe aittir. Bu durum da *Muhammediye*'nin günümüze gelen etkisini araştırmayı mümkün kılmakta, fajat daha eski dönemlerdeki etkilerine dair bilgilere ulaşmaya katkı sağlamamaktadır. Yine de *Muhammediye*'nin yazıldığı ve yaygınlaştığı

---

⁸ Arpağuş, 23.

dönemlerde yazılmış tüm hâtîrât kitaplarından yararlanılabildiği, çalışmanın sınırları dikkate alınarak söylenemez. Tek başına bu husus bile eserin ne kadar yaygın ve etkili olduğunu göstermeye yeterlidir.

Şu halde, her devirde aynı olmasa da, toplumumuzda *Muhammediye*'nin etki ve yansımalarına rastlamak zor değildir. Ancak bu etkinliğin boyutlarını tam olarak belirlemenin mümkün olamayacağı da açıktır. Bu yüzden Osmanlı toplumunu çeşitli açılardan etkilediği bilinen *Muhammediye*'nin her dönemde okunduğu bilinmekte ise de, bu yönde bir genellemeye varabilmek için onun, toplumun hangi oranda ilgisine mazhar olduğu sorusuna cevap verilebilmesi gerekmektedir. Fakat bu bütünüyle mümkün değildir. Yine de bu etkinliğin farklı yollardan tespit edilmesi sınırlı oranda da olsa gerçekleştirilebilir. Örneğin, XVI. yüzyılda *Muhammediye* etkisine hem vakıf kayıtlarında hem de eser üzerine yapılmış şerh ve nazîrelerde tanık olmaktadır.

C. Araştırmanın Metodu

Bu araştırmada tarihten tasavvufa, edebiyattan mûsikiye kadar geniş bir alana yayılmış kaynak çeşitliliği söz konusudur. Dolayısıyla çalışmada karşılaşılan bir takım güçlükler, alanında otorite sayılan kişilerin çalışmalarına müracaat edilerek aşılmaya çalışılmış ve edinilen bilgi ve çıkarımlar araştırmanın seyrine yön vermiştir.

Muhammediye gibi bir eserin etkinliğinin tespiti çalışıldığı bir araştırma müellifin hayatının ve eserin teknik bir analizini gerekli kılmaktadır. Bu vesileyle çalışmanın birinci bölümünde müellifin hayatı çeşitli açılardan incelenmiş ve eserle ilgili bir takım teknik bilgilere yer verilmiştir. Araştırmanın birinci bölümü olan “Yazıcıoğlu Muhammed ve *Muhammediye*” kısmının incelenmesinde Amil Çelebioğlu'nun *Muhammediye* isimli eserinin I. cildi esas alınmıştır. Ancak Amil Çelebioğlu'nun bu neşrinde *Muhammediye*'nin tesir sahasına dair, kısa bir bilgilendirme haricinde, yeterli bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla *Muhammediye*'nin etkinliği bağlamında Amil Çelebioğlu neşrine sınırlı oranda müracaat edilmiştir.

Bunun yanında çalışma boyunca *Muhammediye*'nin eldeki Osmanlıca nüshasına, hem I. bölümde hem de *Muhammediye*'nin etkileri bağlamında,

metinden örnekler vermek suretiyle müracaat edilmiştir. Bu örneklerin dipnotlardaki gösteriminde, beyit numarası ve ilgili beytin bulunduğu sayfa numarasının birlikte verildiği bir yol takip edilmiştir. Ancak bu beyit ve sayfa numaralarının gösterilmesinde Osmanlıca nüsha esas alınmıştır.

Çalışma boyunca *Muhammediye* kelimesinde bulunan “y” harfini tek olarak yazmaya dikkat ettiğimizi de belirtmeliyiz. Çünkü takip ettiğimiz kaynakların başında gelen, ki buna yukarıda değinilmişti, Çelebioğlu'nun *Muhammediye*'sinde tek “y”li bir yazım söz konusudur. Ayrıca tek “y”li kullanımların halk arasında daha yaygın ve telaffuzunun kolay olması da, bu yöndeki tercihimizi etkilemiştir.

Yazıcıoğlu Muhammed, II. Murad döneminde yaşamış bir müelliftir. Bu sebepten tarih kaynaklarında II. Murad devrinin anlatıldığı bölümler incelenmiştir. Hoca Sadeddin gibi klâsik tarihi kaynaklara ilaveten İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Halil İnalçık gibi Osmanlı tarihi çalışmaları ile tanınan kişilerin kaynakları da araştırmaya yön vermiştir. Örneğin İnalçık'ın II. Murad üzerine yayınladığı çalışmaları bu kaynaklar arasındadır. Bilindiği gibi İnalçık, yaptığı çalışmalarla Osmanlı tarihi sahasında müstesna bir yere sahiptir. Araştırmada görüşlerinden istifade edilen tarihçilerden biridir.

Müellifin tasavvuf erbâbı olması ve eserinin de tasavvufî bir muhtevâ taşınması araştırmada tasavvuf tarihi kaynaklarının taranmasını gerekli kılmıştır. Ali Enver, Abdurrahman Câmî, Hüseyin Vassâf gibi klâsik tasavvuf tarihi kaynakları yanında, günümüzde tasavvuf araştırmaları ile tanınan Mustafa Kara gibi araştırmacıların eserlerinden çalışma sırasında istifade edilmiştir.

Ahmed Bîcân, Sarı Abdullah, İsmail Hakkı Bursevî gibi bir kısım tasavvuf erbabının eserleri de araştırma boyunca müracaat edilen eserler arasındadır. Bunlardan özellikle İsmail Hakkı Bursevî'nin *Muhammediye* üzerine yaptığı *Ferâhu'r-Rûh* adlı şerhini belirtmek gerekir. Çünkü bu şerh *Muhammediye* kadar meşhur olmuş olup Bursevî'nin en fazla rağbet gören eseridir.

Muhammediye aynı zamanda edebî bir muhtevâyâ sahip olup Türk edebiyatında önemli sayılan eserlerden biridir. *Muhammediye*, dilinin Türkçe

olmasından halk edebiyatının bir ürünü olmasına kadar birçok yönden edebiyat tarihçilerinin de üzerinde durduğu bir eserdir. Dolayısıyla çalışma bir yönüyle de M. Fuat Köprülü, Mustafa Uzun gibi yazarlara ait edebiyat tarihi eserlerinden elde edilen bilgi, çıkarım ve yorumlara dayandırılmıştır.

Ayrıca bazı müelliflerin *Muhammediye* ekseninde yaptıkları bazı değerlendirmelere ve ileri sürdükleri bir takım görüşlere ihtiyatla yaklaşıldığını ve araştırma boyunca *Muhammediye*'nin etkinliği ekseninde tutarlı bir görüş ortaya konmaya çalışıldığını belirtmek gerekmektedir. Hilmi Ziya Ülken'in *Muhammediye* gibi bir kısım eserlerin sadece halk arasında okuduklarını ifade ettiği görüşü buna örnek verilebilir. Ancak araştırma süresince elde edilen bilgi ve bulgular, *Muhammediye*'nin sadece halkın arasında değil, aynı zamanda hem tasavvuf erbabı arasında hem de saray çevrelerinde okunduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Ülken'in ileri sürdüğü yukarıda ifade edilen görüş bir yönüyle eksik kalmaktadır.

Muhammediye'nin bazı kısımlarının bestelenmiş olması, konunun mûsiki ile ilgisi bulunduğunu göstermektedir. Bu yöndeki etkilerin derlenmesine yönelik olarak mûsiki ile ilgili Sadedin Nüzhet Ergun, Yılmaz Öztuna ve Nuri Özcan'nın çalışmalarına sık sık müracaat edilmiştir.

Muhammediye'nin toplum nezdindeki etkinliği gösteren önemli noktalardan birisi de Osmanlı arşiv kayıtlarıdır. Nitekim arşiv kayıtlarında *Muhammediye*'nin câmi ve tekkelerde okunmasına dönük bazı görevlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu görevlendirme kayıtları eserin toplum nezdindeki etkinliğinin boyutları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu yüzden araştırmada *Muhammediye* okunmasına dönük tespit edebilen bazı Osmanlı dönemi arşiv kayıtları da değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu arşiv belgelerinin ilgili kısımları günümüz alfabesine dönüştürülmüş ve ilgili dipnota yerleştirilmiştir. Belge orijinallerinin fotokopi nüshaları ise eklerde verilmiştir.

Arşiv kayıtlarından hareketle *Muhammediye*'nin kurumlar tarihi açısından değerlendirilebilecek önemli bir yönünün bulunduğu değinmek gerekmektedir. Çünkü kayıtlarda “Muhammediyehânlık” gibi bir kurum vardır ve

bu kurum *Muhammediye* okunması gibi bir mesleğin icrasıdır. Öyle ki, bu yönüne bakılarak eserin toplum nezdinde ne denli etkin bir eser olduğuna dair bazı kanaatler hâsıl olmaktadır. Ancak *Muhammediye*'nin etkinliğinin sınırlarının daha geniş ölçekli tespiti için “Şer’iyye Sicilleri”nin daha detaylı bir şekilde taranmasının gerektiğine değinilmelidir.

Osmanlı’da kitap ve kütüphaneler üzerinde yapılan araştırmalarda *Muhammediye*'nin câmilerin, tekkelerin, ev ve toplantı mekânlarının kütüphanelerinde bir ya da birkaç nüshasının tespiti kurumlar tarihi açısından ayrıca üzerinde durulmaya değer bir konudur. Örneğin, Ali İhsan Karataş’ın kitap ve kütüphane eksenli makaleleri bu konuda önemli bilgiler vermektedir.

Muhammediye benzeri eserlerin toplum nezdindeki etkinliği, aslında sadece *Muhammediye*'nin etkinliği ile aynı çerçeve içerisinde mütalaa edilmekte ve elde edilen neticeler hem birini anlattığı gibi hem de tümüne teşmil edilebilmektedir. Dolayısıyla Osmanlı toplumu üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biri olan Hatice Kepetin Arpaguş’un *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı* adlı eseri, “Giriş” kısmıyla, bu araştırmada bir kısım zorlukların aşılmasında yol gösterici eserlerden biri olmuştur.

Bu araştırmanın kültür tarihi ile ilgili olması Din Sosyolojisi gibi bir disiplinin verilerinden istifade edilmesini gerekli kılmaktadır. Araştırmada, bu alanla ilgili konular için Ünver Günay’ın çalışmalarından, özellikle Osmanlı ve Türk toplumunun yaygın din eğitimleriyle ilgili yapılan değerlendirmeler ekseninde, istifade edilmiştir.

Hâtırât türündeki eserler bu çalışmanın önemli kaynakları arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tür referanslar *Muhammediye*'nin etkinliğini göstermesi bakımından üzerinde önemle durulan kaynaklar olmuştur. Çünkü etki çalışmalarında bu tür eserler daha çok bilgi ihtiva etmekte ve söz konusu hâtırâtın sahibi açısından bu etkinlik bir anlam taşımaktadır. Örneğin Osmanlı son döneminde yaşamış ve aynı zamanda Nakşîbendiye'nin bir kolu olan Hâlidîyye'ye mensup önemli bir sîmâ olan Aşçı Dede, Türk edebiyatında adı sıkça duyulan şâirlerden biri olan Yahya Kemal, günümüzün önemli

akademisyenlerinden olan Zeki Velidi Togan, Hayreddin Karaman ve Süleyman Hayri Bolay, günümüzün önemli araştırmacı yazarlarından olan Beşir Ayvazoğlu gibi alanında söz hakkına sahip ve toplumun yakından tanıdığı şahsiyetlerin hayatlarının bir yerinde *Muhammediye*'nin izine rastlamak mümkündür.

Söz konusu bu şahsiyetlerin eserlerinde *Muhammediye*'yi hayatlarındaki etkin bir eser olarak takdim etmeleri eserin etkinliğinin önemli kanıtları arasında sayılmaktadır. Nitekim eserin bu yönü onun tarihi boyutunu göstermektedir. Keza bu bilgilere bakılarak söz konusu bu tarihi boyutunun günümüze dek geldiğini ve etkisini hala devam ettirmekte olduğunu göstermesi açısından da dikkate değerdir.

Hâtırât türündeki eserlerden yapılan alıntılar neticesinde konunun belli bir çerçeveye oturtulduğunu ve bu bilgilerden elde edilen çıkarımlarla konunun genellenebilir bir kısım neticelere ulaştırılmasının hedeflendiğini ifade etmek gerekir.

Son olarak bazı makalelerin araştırmanın seyrine yön verdiğine de dikkat çekmek gerekmektedir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* başta olmak üzere çeşitli ansiklopedi ve dergilerin ilgili makaleleri gözden geçirilmiştir. Örneğin, Orhan Söylemez'in makaleleri *Muhammediye*'nin hem Kırım'da hem de Kazakistan'da, Erdal Şahin, İldar Muhammetov ve Nurmuhammed Hisamov'un makaleleri de *Muhammediye*'nin Kazan'daki etkinliğini göstermektedir. Bu çalışmalara göre *Muhammediye* Türkistan coğrafyasında, bölge halkının dinî ve kültürel kimliklerinin korunmasına katkısı sağlayacak kadar etkili bir eserdir.

Hem yukarıda bahsedilen makalelerden hem de Köprülü, Ülküsal, Togan gibi şahsiyetlerin eserlerinden elde edilen bilgi ve çıkarımlar bu çalışmada “Türkistan coğrafyasında *Muhammediye*” şeklinde bir başlık açılmasını gerekli kılmıştır. Bu bilgi ve çıkarımlar ışığında eserin bölgedeki etkinliğinin tespitine çalışılmıştır. Öyle ki, buradaki elde edilen bilgilerden hareketle *Muhammediye*'nin bölge insanı ile Anadolu insanı arasında köprü vazîfesi gören eserlerden biri olduğu yönünde bir kanaat hâsıl olmuştur.

Bu bölümde ayrıca eserin bölgede ilk olarak ne zamandan beri bilinmekte olduğu ve yaygınlaştığı sorusuna da bir cevap aranmaya çalışılmıştır.

Neticede *Muhammediye*'nin bölgede var olan etkinliği Anadolu coğrafyasında pek bilinmemekte olup, bu alanda yapılacak daha geniş araştırmalara ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda ifade edilen kaynakların yanı sıra araştırmanın seyrine yön vermiş ve çalışma boyunca istifade edilen ve bir kısmı tarafımızdan değerlendirilmiş olan daha pek çok çalışmadan da söz edilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZICIOĞLU MUHAMMED ve MUHAMMEDİYE

A. YAZICIOĞLU MUHAMMED

1. Hayatı

Yazıcıoğlu Muhammed veya yaygın deyimini ile Yazıcızâde Mehmed XV. yüzyıl Osmanlı din, kültür ve tasavvuf hayatının önemli şahsiyetlerinden birisi olup,⁹ hayatının ilk yılları hakkında bilgi yoktur. Hayatıyla ilgili eldeki bilgiler daha çok hayatının son dönemleri ile ilgilidir. XV. yy'daki dinî edebiyat akımının önemli temsilcilerinden biridir.¹⁰ Türk kültür tarihinde müstesna bir yere sahip olup, II. Murad (ö. 855/1451) döneminin iki kuvvetli akımından biri olan tasavvuf akımını temsil eden önemli bir simadır.¹¹

Şeyh Muhammed daha çok “Yazıcıoğlu” diye meşhur olmuş olup,¹² Ahmed Rif'at'ın verdiği bilgiye göre mahlası “Dâî”dir.¹³ Sade bir Türkçe ile kaleme aldığı *Muhammediye* isimli siyer-i nebi muhtevâlî eseriyle meşhurdur.¹⁴

Doğum tarihi bilinmeyen Yazıcıoğlu Muhammed, rivayetlere göre şimdiki Tekirdağ'a bağlı Malkara ilçesinin Kadıköyü'nde doğmuştur.¹⁵ Ankara'da doğduğunu ileri sürenler de vardır.¹⁶ Ankara'da doğduğuna dair bilgiler doğru kabul edilmemekle birlikte, hayatının bir kısmını Ankara'da geçirdiği bilinmektedir.¹⁷

⁹ Ahmet Atilla Şentürk-Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2007, 203.

¹⁰ Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, I, 488.

¹¹ Halil İncalcık, “II. Murad”, *DİA*, XXXI, 171. İncalcık'a göre, bu dönemin iki önemli akımından bir diğeri ise Oğuz geleneğidir ve önemli temsilcisi konumunda Âlî ve eseri *Selçuknâme* vardır. Bk. İncalcık, 171.

¹² Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, İstanbul 1279, 460.

¹³ Ahmed Rif'at, *Lugât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye* (Tıpkıbasım), Ankara 2004, VII, 191.

¹⁴ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, tr ve şerh Lâmiî Çelebi, nşr. Süleyman Uludağ, İstanbul 1980, 691.

¹⁵ Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammediye*, İstanbul 1306, Menâkıbu'l-müellifi kuddise sirruhû kısmı, 1; Amil Çelebioğlu, *Muhammediye*, İstanbul 1996, I, 17. Ayrıca bk. Amil Çelebioğlu – Kemal Eraslan, “Yazıcıoğlu”, *İA*, İstanbul 1993, XIII, 365; Banarlı, *age*, 488.

¹⁶ Şemdanîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Miratü'l-Tevârîh*, İstanbul 1338, 446'dan Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 17.

¹⁷ E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, London 1958, I, 391; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 17.

Yazıcıoğlu Muhammed'in aslen nereli olduğu da tartışmalıdır. Ankara'dan gelip Gelibolu'ya yerleştikleri yönünde bilgiler vardır.¹⁸ Ancak bilinen, onun ve ailesinin Gelibolulu olmadıklarıdır.¹⁹ Nitekim kendisi de “*Gelibolu'da kılmışdum temekkün*”²⁰ demek suretiyle Gelibolu'yu sonradan vatan edindiklerini dile getirmektedir. Babasının Ankaralı olduğuna dair yaygın kabullerden hareketle²¹ aslen Ankaralı oldukları söylenebilir. Yaklaşık doksan yıllık bir ömrü olduğu tahmin edilen²² Yazıcıoğlu Muhammed, hayatının büyük bir kısmını Gelibolu'da geçirmiş²³ ve orada vefat etmiştir.²⁴

Ölüm tarihini kaynakların çoğunluğu 855/1451 olarak vermektedir.²⁵ Fakat müellifin ölüm tarihinin 857/1453 yılında gerçekleştiğine dair görüşler de vardır.²⁶ Onun 857/1453 tarihinde vefat ettiğini ifade edenler, *Muhammediye*'yi yazdığı 853/1449 tarihinden itibaren dört yıl daha yaşadığı savını ileri sürmektedirler.²⁷ Buna benzer bilgilerden birisi de *Muhammediye*'nin (h. 1306) elimizdeki nüshasının girişindeki “menâkıbu'l-müellifi kuddise sirruhû” başlıklı bölümde yer almaktadır.²⁸

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli nokta şudur: Müellifin, *Muhammediye*'sini tamamladığı 853/1449²⁹ tarihi kesin olmakla birlikte, onun bu tarihten sonra dört yıl daha yaşadığına dair bilgilerin açıklayıcılığı ve güvenilirliği

¹⁸ Ayrıca bk. Amil Çelebioğlu, “Yazıcıoğlu Mehmed (Muhammed)”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1984, XXXIII, 418.

¹⁹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 36.

²⁰ *Muhammediye*, byt. 8868, s. 472. Müellif, bu beytinde dostlarından Mahmûd Paşa'nın hatır ve sevgisine binaen Gelibolu'ya yerleştiğini ifade eder.

²¹ Amil Çelebioğlu, *Muhammediye*, 1001 Temel Eser, y.y.,ts., I, 13; Çelebioğlu – Eraslan, 364. Ayrıca bk. “Yazıcıoğlu Salih”, *TDEA*, VIII, 571.

²² Çelebioğlu, *Muhammediye*, İstanbul 1996, I, 37.

²³ Hoca Sadeddin, 460; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 17.

²⁴ Câmî, 691; Hoca Sadeddin, 460.

²⁵ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, haz. Nuri Akbayrak, İstanbul 1996, III, 1025; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 36.

²⁶ Hammamizâde İhsan ve dğr., *Türk Edebiyatı Nümuneleri*, İstanbul 1926, 291; Gibb, 392.

²⁷ Gibb, 392; Ayrıca bk. Kadir Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, Konya 2008, 364; Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammediye*, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Ferahu'r-Rûh Şerhi ile*, haz. Abdulvehhap Öztürk, İstanbul 2005, 15; Mehmet Ali Karavelioğlu, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi (Birinci Cilt) Ferahu'r-Rûh*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul 1999, II.

²⁸ *Muhammediye*, Menâkıbu'l-müellifi kuddise sirruhû kısmı, 1.

²⁹ *Muhammediye*, byt. 8888, s. 473.

tartışmalıdır. Hatta pek çok kaynak müellifin ölüm tarihini, Sultan II. Murad'ın vefat ettiği 855/1451 senesi olarak göstermektedir.³⁰

Mezarı Gelibolu'da kendi adıyla anılan “Yazıcızâde Mezarlığı”nda kendi adını taşıyan türbe kısmındadır.³¹ Türbesi altı köşeli ve kubbeli olup, Hamzabey sahillerindedir.³² Mezarın baş kısmındaki taşta şu âyet-i kerîme yer almaktadır:³³

Bismillahirrahmanrrahîm, Fa'lem ennehû Lâ ilâhe illellâh. [Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur.]³⁴

Büyük bir zât olması ve *Muhammediye* isimli eserinin şöhreti sebebiyle kabri ziyâret mahallidir.³⁵ Nitekim Evliyâ Çelebi de, Yazıcıoğlu'nun türbesini ziyâret ettiğini ve burasının büyük bir ziyâretgâh olduğunu belirtmektedir.³⁶

Her tasavvuf erbabı gibi Yazıcıoğlu Muhammed de hayatının bir devresini kendisi için edindiği bir çilehanede geçirmiş ve uzlete çekilmiştir.³⁷ Evliyâ Çelebi, Yazıcıoğlu'nun çilehanesini, “*Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin makamı, deniz kenarında kaya içinde bir mağaradır. Burası onun zaviyesidir. Muhammediye adlı eserini burada yazmıştır. Bu mağaraya girenlerin dimağları kokulanır*” şeklinde anlatır.³⁸

İsmâil Hakkı Bursevî de, mânâ ehlinin Hakk'ı tefekkür derdiyle bu âlemi göz ardı ettiklerini ve Allah'ı tefekküre daldıklarını ifade ederek, *Muhammediye* müellifinin de böyle yaptığını ünlü eseri *Ferâhu'r-Rûh* 'ta şöyle beyan eder:

³⁰ “Yazıcıoğlu (Yazıcızâde) Mehmed Efendi”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, XII, 4736; Bu görüşte olan müellifler için, bk. Çelebioğlu – Eraslan, “Yazıcıoğlu”, *İA*, XIII, 365-366; a.mlf, *Muhammediye*, I, 36.

³¹ Taşkoprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nûmâniyye*, thk. Ahmed Suphi Furat, İstanbul 1985, 111.

³² Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul 1953, 75.

³³ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 41.

³⁴ Muhammed, 47/19.

³⁵ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2006, V, 458; Hoca Sadeddin, 460. Ayrıca bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 41.

³⁶ Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1315, V, 318.

³⁷ *Muhammediye*, byt. 32-33, s. 3. Ayrıca bk. Hoca Sadeddin, 460; Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, 161-162; a.mlf, *Muhammediye*, I, 37-38.

³⁸ Evliyâ Çelebi, V, 320. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Yazıcızade mağarasında “Mağaranişinlik” vazîfesine dair bir tayin de söz konusudur. Bk. 06 Sefer 1173 / 30 Eylül 1759 tarihli BOA, EV, Dosya: 146, Gömlek: 7292. Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, s. 151.

Nitekim sahib-i Muhammediyye Gelibolu'da leb-i deryâ ihtiyâr idüp, halktan uzlet itmiş idi. Ve sekiz sene matbûh ma'külesinden nesne yimedi; su ile iftihâr idüp vakt güzer itdi.³⁹

2. Yakınları / Ailesi ve Dostları

Babası Yazıcı Sâlih b. Süleyman'dır.⁴⁰ Devlet hizmetinde *Kâtip* olarak çalıştığı için kendisine *Yazıcı* denmiştir.⁴¹ Oğullarına da *Yazıcıoğlu* denilmesinin sebebi bundan dolayı olmalıdır. Nitekim Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgide de Yazıcıoğlu *Muhammed*, “Muhammed b. Kâtip” olarak geçmektedir.⁴²

Ârif, münevver bir zât olan Yazıcı Sâlih, aynı zamanda bir divan şâiridir.⁴³ *Şemsiyye* adlı bir eseri vardır.⁴⁴ İlm-i nücûma dâir mesnevî tarzındaki bu eserin beş bin beyti muhtevî olduğu söylenmektedir. Astroloji üzerine yazılmış Türkçe ilk eser olduğu yönünde bilgiler vardır.⁴⁵ Yazıcı Sâlih bu çalışmasını, Ankara'da Devlethân ailesinden İskender Paşa'ya ithâf etmiştir.⁴⁶

Ahmed Bîcan, Yazıcıoğlu Muhammed'in küçük kardeşi olup,⁴⁷ daha ziyade *Ahmed-i Bîcân* diye meşhurdur.⁴⁸ Doğum tarihi bilinmemektedir, ancak Gelibolu'da ya da Malkara'da doğduğu muhtemeldir.⁴⁹ Tanınan eseri *Envârü'l-Âşıkîn*'deki, “*Hak Teâlâ Hazretleri, miskin Ahmed Bîcân'ı deniz kenarında gaziler şehri Gelibolu'da yarattı*”⁵⁰ ifadesinden Gelibolu'da doğduğu anlaşılmaktadır. Ölüm tarihi miladî 1455⁵¹ olarak gösterilse de, bu tarihin kesin olmadığı yönünde bilgilere de rastlanılmaktadır.⁵² Mezarı Gelibolu'dadır.⁵³ Ancak

³⁹ Aktaran Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 38.

⁴⁰ Amil Çelebioğlu, “Ahmed Bîcân”, *DİA*, II, 49; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 9; Çelebioğlu – Eraslan, 363;

⁴¹ Çelebioğlu – Eraslan, 363.

⁴² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, haz. Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1943, II, 1619.

⁴³ “Yazıcıoğlu Salih”, *TDEA*, VIII, 571.

⁴⁴ Amil Çelebioğlu, “Yazıcı Salih ve Şemsiyye'si”, *AÜİFD*, sy. 1, Aralık 1975, 179.

⁴⁵ Çelebioğlu, agm, 184.

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1994, I, 538; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 14; Ayrıca bk. a.mlf, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 55-91.

⁴⁷ Evliyâ Çelebi, V, 320.

⁴⁸ Hoca Sadeddin, 460.

⁴⁹ Çelebioğlu, “Ahmed Bîcân”, *DİA*, II, 49-50.

⁵⁰ Ahmed-i Bîcân, *Envârü'l-Âşıkîn*, y.y., ts., 401. Ayrıca bk. Çelebioğlu, “Ahmed Bîcân”, *DİA*, II, 50.

⁵¹ “Ahmet Bîcan, Yazıcıoğlu”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1946, I, 250-251.

⁵² Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 25-27; Çelebioğlu, “Ahmed Bîcân”, *DİA*, II, 50.

⁵³ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 25-27; Çelebioğlu, “Ahmed Bîcân”, *DİA*, II, 50.

Evliyâ Çelebi, eserinde Ahmed Bîcân'ın mezarının Sofya'da olduğuna dair ihtiyatla yaklaştığı bir bilgiye yer vermektedir.⁵⁴

Ahmed-i Bîcân'ın *Envâru'l-Âşıkîn*⁵⁵ isimli eseri vardır ve bu eser kardeşi Muhammed'in *Meğâribu'z-Zaman* adlı eserinin Türkçe'ye nesir olarak aktarımıdır.⁵⁶ *Envâru'l-Âşıkîn*'e *Ahmediyye* diyenler de var olsa da, bu doğru değildir. Çünkü *Ahmediyye* Diyarbakirli Ahmed Mürşidî Efendi'ye (ö. 1173/1760) ait bir başka eserin adıdır.⁵⁷

Envârü'l-Âşıkîn Ahmed-i Bîcân'ın eserleri arasında halk nezdinde en fazla şöhret bulmuş tasavvufî eseridir. Müellif, bu eserini gözünün ve gönlünün nuru kabul ettiği için ona *Envârü'l-Âşıkîn* adını verdiğini, bütün zahir ve bâtın nurlarını bu kitapta topladığını söylemektedir. Müellif, maksadının hakikat ve şerîfatın inceliklerini bir araya toplayarak okuyanların dünya ve âhiret saadetine ulaşmalarına katkıda bulunmak olduğunu ifade eder.⁵⁸

XV. yy'da nesir sahasında verilen tasavvufî eserlerin en mühimlerinden biri kabul edilen *Envârü'l-Âşıkîn*'in⁵⁹ dili bugün bile anlaşılabilir sadeliktedir

⁵⁴ Evliyâ Çelebi, III, 417. Evliyâ Çelebi, Sofya'nın ziyâret yerlerini anlatırken Ahmed Bîcân'a ait olduğunu ileri sürdüğü, bir tekkeden ve bu türbenin etrafının da Ahmed Bîcân mesiresi olduğundan bahsetmektedir. Evliyâ Çelebi, III, 401.

⁵⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannefin*, İstanbul 1951, I, 131; Hoca Sadeddin, 460. Ayrıca bk. Mustafa Uzun, "Envârü'l-Âşıkîn", *DİA*, XI, 258-260; "Envârü'l-Âşıkîn", *TDEA*, III, s 51-52.

⁵⁶ Ahmed-i Bîcân, *Envâru'l-Âşıkîn*, 3-4 ve 458-59. Ayrıca bk. V. L. Ménage, "Bidjân Ahmed", *The Encyclopaedia of Islam*, I, Leiden, London 1960, 1202; Uzun, "Envârü'l-Âşıkîn", *DİA*, XI, 258; Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *DİA*, II, 50; Çelebioğlu – Eraslan, 367.

⁵⁷ Gönül Ayan, "Ahmed Mürşidî ve Eserleri", *EAÜSBED*, sy. 1, Erzurum 1993, 32. Ayrıca bk. Banarlı, *age*, I, 489 ve a.mlf, *age*, II, 796; "Ahmet Bîcân, Yazıcıoğlu", *Türk Ansiklopedisi*, 251; Ménage, 1202; Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *DİA*, II, 50. Halk arasında *Ahmediyye* aslında *Envârü'l-Âşıkîn*'e denilmektedir. Bu örneğin Muhammed'in *Muhammediye*'si ve kardeşi Ahmed'in *Ahmediye*'si gibi ifadenin uyumlu olmasından ileri gelmiş olmalıdır. Bu yüzden olmalı ki, Köprülü ve Uzunçarşılı gibi birçok araştırmacı Yazıcıoğulları'nın *Ahmediyye*'si ve *Muhammediye*'si şeklinde bir kullanımı tercih ederler. Ancak edebiyat araştırmacıları *Ahmediyye*'nin Diyarbakirli Ahmed Mürşidî Efendi'ye (ö. 1760) ait bir eser olduğunu belirtmektedirler. Buna ilaveten Hoca Sadeddin, Bağdatlı İsmail Paşa gibi bir kısım klasik tarihî kaynaklarda Ahmed Bîcân'a ait *Ahmediyye* isimli bir eserden söz edilmemektedir. Vassâf'a; "Envârü'l-Âşıkîn'e *Ahmediyye dahi derler*" şeklinde bir bilgiye yer vermektedir. Devamında verdiği bilgilerde ise *Ahmediyye* ve *Muhammediye* şeklinde bir anlatımı tercih etmektedir. Krş. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 32; Ayan, 32; Uzunçarşılı, I, 247; Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, I, 42; Hoca Sadeddin, 460; Bağdatlı İsmail Paşa, I, 131; Vassâf, 463.

⁵⁸ Ahmed-i Bîcân, *Envârü'l-Âşıkîn*, 6. Ayrıca bk. Uzun, "Envârü'l-Âşıkîn", *DİA*, XI, 258.

⁵⁹ Şentürk-Kartal, 278.

ve cümleleri kısadır. Halk arasında sevilerek okunan ve toplumu etkileyen önemli eserlerden biridir.⁶⁰

Envârü'l-Âşıkîn, 1624 yılında Erdel hükümdarı Gabor Bethlen'in kâtibi Janos Hazi tarafından Macarcaya çevrilmiş ve iki yıl sonra da Kassa (Kosica)'da basılmıştır. Yine eser, İstanbul, Kazan ve Bulak'ta⁶¹ pek çok kez basılmıştır.

Bu meşhur eserinin yanında Ahmed-i Bîcân'ın kozmoğrafya, coğrafya ve biyolojiye dair konuları ihtiva eden *Acâibu'l-Mahlûkât* adlı başka bir eseri vardır ki; bu eser Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvînî'nin *Acâibu'l-Mahlukât* adlı eserinin muhtasar tercümesidir.⁶² Yine onun *Dürr-i Mekkûn* isimindeki eseri peygamberler ve kıyâmet ahvalini konu edinir.⁶³ Âyetler, hadîs-i şerifler, temsiller ve hikâyelerle zenginleştirilmiş olan bu eser, on sekiz bin âleme işaretle on sekiz bâbdan müteşekkildir.⁶⁴ Ayrıca onun *Kitabu'l-Müntehâü'l-Mustahâ ale'l-Füsûs* ismiyle kaleme aldığı eseri ise kardeşi Yazıcızâde Mehmed'in *Füsûsü'l-Hikem* şerhinin tercümesinden ibaret olup, peygamber kıssaları, Hulefâ-i Râşidîn ve bazı velîlerin menkıbelerinden bahsetmektedir.⁶⁵ Ahmed-i Bîcân'ın tesbit edilebilmiş eserlerinden bir diğeri de, babası Yazıcı Sâlih'in *Şemsiyye* isimli eserinin nesre çevrilmiş hali olan *Melheme* veya *Büstânü'l-Hakâik*'tir.⁶⁶ *Cevâhîrnâme* ise onun tek manzûm eseridir. Kırk beyit civarındaki bu eserin zümrüt, akik gibi mücevherlerin tıbbî yönden tedavi ve tesirlerini konu edinmektedir.⁶⁷

Ahmed-i Bîcân, eserlerine bakılarak daha ziyade karşımıza kendi dönemindeki ve yakın çevresindeki kişilerin kaleme aldıkları Türkçe olmayan bazı eserleri Türkçe'ye nesir olarak tercüme eden bir mütercim olarak çıkmaktadır.

⁶⁰ Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *DİA*, II, 50; "Ahmet Bican, Yazıcıoğlu", *Türk Ansiklopedisi*, 251.

⁶¹ XI, *Envârü'l-Âşıkîn*", 259-260; "Envârü'l-Âşıkîn", *TDEA*, III, 52;

⁶² Uzunçarşılı, I, 534; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 32; Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", 50; Ménage, 1202;

⁶³ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 32; Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *DİA*, II, 50; Ménage, 1202;

⁶⁴ Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *DİA*, II, 50;

⁶⁵ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 32; Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *DİA*, II, 50; Ménage, 1202;

⁶⁶ Şeref Boyraz, "Geleceğin Öğrenilmesinde Farklı Bir Yöntem: Melheme", *Türkler*, XI, 643. Ayrıca bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 32, a.mlf, "Ahmed Bîcân", *DİA*, 50; Çelebioğlu – Eraslan, 367-368.

⁶⁷ Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *DİA*, II, 50;

Yazıcıoğlu Muhammed'in evlenip evlenmediği konusunda da tartışmalar vardır. Onun evlenmediğini dile getirenlerin temel argümanlarından birinin, “*iki şey doğru değerlendirilmezse insanı helâke götürebilir. Bilesin ki; bunlar kadın ve çocuktur*” şeklindeki beyitler oluşturmaktadır.⁶⁸ Buna ilaveten Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb* isimli eserinde, Sâkıb Dede ve Esrâr Dede'nin, Ahmed Dede'yi Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin ahfâdından gösterdiklerini dile getirmektedir. Ancak kendisinin yaptığı araştırmalar neticesinde Yazıcızâde'nin evlenmediğini tesbit ettiğini, böyle olunca da Ahmed Dede'nin onun soyundan değil de, Yazıcızâdeler'den olabileceğini belirtmekte ve dolayısıyla Yazıcıoğlu Muhammed Efendi'nin evlenmediğini tesbit ettiğini dile getirmektedir.⁶⁹

Buna mukabil Yazıcıoğlu'nun evli ve çocuklarının olduğunu ifade edenler de vardır. Örneğin Evliyâ Çelebi, Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin Yazıcı Mehmed Çelebi adında bir oğlundan bahsetmektedir.⁷⁰

Amil Çelebioğlu'ysa, yukarıda ifade edilen türden beyitlerine bakılarak müellifi, evliliğe karşıymış gibi göstermenin doğru olmadığı kanısındadır. Çünkü Çelebioğluna göre, Yazıcıoğlu Muhammed *Muhammediye*'sini yazdığı dönemde hayatının kemal devresindedir ve bu dönem onun inzivaya çekildiği bir dönemdir. Öye ki müellifin evlenme lehinde olduğunu gösteren, “*Benüm hem aslımu fer'ümi ya Rab / Bile kopar katunda kıl mukarreb*”⁷¹ gibi aile efradının bağışlanmasından bahsettiği beyitlerini evlendiğine delil göstermektedir. Hatta o, Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ında (V/236) Yazıcıoğlu'nun evli ve çocuklarının olduğuna dair var olan bilgilerle bunu delilendirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Çelebioğlu, Yazıcıoğlu'nun evlenmediğine dair görüşleri tercihe şayan bulmamaktadır.⁷²

Yazıcıoğlu'nun hayatında bir meslek sahibi olup olmadığı konusunda da net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak hem *Muhammediye*'de ki şu beyitlerinden;

⁶⁸ *Muhammediye*, byt. 8567, s. 458.

⁶⁹ Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, 179. Ayrıca bk. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sufiler, Devlet ve Ulemâ, (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, 269.

⁷⁰ Evliyâ Çelebi, VIII, 176.

⁷¹ *Muhammediye*, byt. 8783, s. 468. Bu beyit'te müellif Allah'a, Yâ Rabbi, benim anamı, babamı, neslimi, hep birlikte bizi şefkat ve merhamet eyle. Bizi huzuruna kabul buyur ve kendine yakın eyle, diye dua eder.

⁷² Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 23-24; Çelebioğlu – Eraslan, 365.

*İlâhî biz kulun dahi Gelibolu'da olurduk,
Deniz katında beklerdik, firenkden kal'a vü âfâk,
İşimiz ceng idi ekser çü heftâd ü dü millet ki,
Virürdük başı yolunda iderdük malumuz infâk.⁷³*

hem de Ahmed-i Bîcân'ın *Envârü'l-Âşıkîn*'deki; “*Elhamdülillâh ki Gelibolu'da nice kez kâfir ile ceng idüp, gazalar idüp dururuz. Gâh kâfir bize geldi. Gâh biz kâfire varup dururuz*”⁷⁴ sözlerinden iki kardeşin sadece şeyh ve derviş olmayıp hem dervişlik yaptıkları hem de düşmanla savaştıkları anlaşılmaktadır.⁷⁵ Nitekim Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, “*cihâd ü gazâyâ râğıb, Gelibolu'da temekkün itmişdür*”⁷⁶ demektedir; keza Vasfî Mahir Kocatürk de, Yazıcıoğlu'nun Gelibolu'da kıyı kalelerini koruyan savaşçılar arasında bulunduğunu belirtmektedir.⁷⁷

Yukarıda ifade edilen beyitlerde müellifin kullandığı zaman kipinin geçmiş zaman kipi olduğuna dikkat edilmelidir. Dolayısıyla savaşa katıldığı ve daha sonraları muhtemelen savaşmayı bıraktığı anlaşılmaktadır. Ancak bu savaşa katılma meselesi açıklığa kavuşturulması gereken bir noktadır. Çünkü tarikat erbabının savaşa katılması ya cengâver olarak ya da askerin moralini yükselten bir gönül eri sıfatıyla olmaktadır.

Kaynaklarda özellikle seferler sırasında ordunun maneviyatını yükseltmek için davet edilen şeyhlerin askerle yakın teması sonuç olarak birçok askerin tarîkate girmesine neden olduğu⁷⁸ bilgilerine rastlanılmakta ve yine Uzunçarşılı'nın ifadelerine göre, II. Kosova muharebesinde bazı tarikat zümrelerinin orduda buldukları görülmektedir.⁷⁹ Fakat tüm bu bilgiler *Muhammediye* müellifinin hangi vasıfla savaşlara katıldığı, tarîkate daha sonra mı yoksa önce mi girdiği, ne kadar savaştığı ve ne zaman bıraktığı gibi bir kısım soruya açık ve net cevaplar verilebilmesi için yeterli gözükmemektedir.

⁷³ *Muhammediye*, byt. 6031-6032, s. 312.

⁷⁴ Ahmed-i Bîcân, *Envârü'l-Âşıkîn*, 459;

⁷⁵ Mustafa Uzun, “Muhammediye”, *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih, Medeniyet, Kültür*, İstanbul 1995, II, 100; Çelebioğlu, “Ahmed Bîcân”, *DİA*, II, 50.

⁷⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitabu't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, haz. Ahmet Uğur ve dğr. Kayseri 1997, 399.

⁷⁷ Vasfî Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968, 95.

⁷⁸ Reşat Öngören, “Osmanlılar-Tasavvuf ve Tarikatlar”, *DİA*, XXXIII, 542.

⁷⁹ Uzunçarşılı, I, 534-535.

Yazıcıoğlu Muhammed'in Hacı Bayrâm-ı Velî'nin 'medreseli mürîd'lerinden olduğunu⁸⁰ ve hayatı boyunca ilimle meşgul olduğunu da belirtmek gerekir.

Yazıcıoğlu Muhammed *Muhammediye*'sinde bazı dostlarının isimlerini zikretmiştir. Bunlardan Mahmûd Paşa (879/1474) Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed Han'ın vezirlerindedir. İlim ve sanat erbabı arasında sevilip sayılan ve ilim ve sanat câmiasının en büyük hamilerinden olan Mahmud Paşa, halk arasında veli olarak kabul görmüştür.⁸¹ Mahmud Paşa, Yazıcıoğlu Muhammed'e de himâyede bulunmuş ve yakın dostlukları olmuştur.⁸² Hatta Yazıcıoğlu, Gelibolu'ya gelip yerleşmesinde Mahmûd Paşa'yla olan samîmî dostluğunu sebep göstermekte⁸³ ve "Anun sevgüsine idüp tavattun / Gelibolu'da kılmuşdum temekkün"⁸⁴ demektedir.

Öte taraftan Gelibolu'nun Subaşı'larından Ahmed-i Hâs da ona yakınlığı olan dostlarından⁸⁵ Pek çok hayır yapmış olmasının yanında Ahmed-i Hâs'ın kerâmet sahibi bir kişi⁸⁶ ve iyi bir cengâver olduğu da anlaşılmaktadır.⁸⁷

Yazıcıoğlu bu iki dostunun yanında üçüncü bir dostunu da *Muhammediye*'de zikreder. O da Dervîş Bâyezîd'dir.⁸⁸ Bu zât Sultan Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Şehzâde Mehmed'in hocasıdır. Âlim, fazıl ve kâmil bir zattır. "Hayır" sahibi olmasının yanında,⁸⁹ "Sırr-ı Cânân" isimli mesnevi tarzında bir eseri vardır. Bu eser, dinî ve tasavvufî içerikli bir eserdir. Yazıcıoğlu onu, ünlü sûfi "*Bayezid-i Bistâmi*"'ye telmihen zikreder.⁹⁰

---

⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, "Osmanlı Kuruluş Dönemi Doğu Ucunda Sosyo-Kültürel Hareket Başlatan Sufî Bir Önder: Hacı Bayrâm-ı Velî", *Osmanlı*, IV, 414; Özköse, 364.

⁸¹ Şehabeddin Tekindağ, "Mahmud Paşa", *DİA*, XXVII, 376; a.mlf, "Mahmud Paşa", *İA*, VII, 184.

⁸² Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 33-34.

⁸³ *Muhammediye*, byt. 8862-8872, s. 471-472.

⁸⁴ *Muhammediye*, byt. 8868, s. 472.

⁸⁵ *Muhammediye*, byt. 8953-8957, s. 476.

⁸⁶ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 34.

⁸⁷ *Muhammediye*, byt. 8956-8960, s. 476.

⁸⁸ *Muhammediye*, byt. 8959-8961, s. 476.

⁸⁹ Uzunçarşılı, I, 553-54.

⁹⁰ *Muhammediye*, byt. 8961, s. 476;

3. Tahsil Hayatı

Yazıcıoğlu Mehmed ilk tahsilini babasından almıştır.⁹¹ Daha sonra, başta devrinin önemli şahsiyetlerinden olan Ali b. Abdullah b. Ahmed Zeynularab⁹² ve Haydâr-ı Hafî⁹³ olmak üzere, devrinin ileri gelen hocalarından bazılarının meclisinde bulunmuştur.⁹⁴ Onun bu iki hocadan tedaris ettiği ve bunların yanında başka hocaları da olduğu kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁹⁵ Yazıcıoğlu Muhammed'in bunun yanında Maverâünnehir, İran ve Mısır'a eğitim amaçlı seyahat ettiği bilinmektedir.⁹⁶ *Muhammediye*'deki "menâkıbu'l-müellif" kısmında bilgisini artırmak için Fars ve Maverâünnehir'e gittiği belirtilmektedir.⁹⁷

Yazıcıoğlu Muhammed'in, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin tavsiyesiyle II. Murad tarafından Konya'nın, Osmanlı hâkimiyetine girdiğini haber vermek üzere Mısır'a gönderildiğine dair birtakım bilgiler de mevcuttur.⁹⁸ Bu bilgiye bakılarak onun aynı zamanda diplomatik bir görev de aldığı düşünülebilir.

Gerek babasından almış olduğu ilk tahsiline bakarak gerekse, her ne sebeple yapılmış olursa olsun, seyahatleri neticesinde iyi bir eğitime; Arapça ve Farsça dil bilgisine sahip olduğunu tahmin edebilmek güç değildir. Sonuçta Yazıcıoğlu Muhammed'in, disiplinli ve sistemli bir tahsil sürecinden geçmiş olduğu, zamanının büyük âlimlerinin rahle-i tedarisinde bulunduğu ve o dönemin bazı ilim merkezlerine yolculuk yaptığı kuşkusuzdur.⁹⁹

4. İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti

Yazıcıoğlu Muhammed, aşkı ve irfanı ile tanınmış bir zat olup,¹⁰⁰ yüz yıllar boyunca toplumumuzu Hz. Muhammed (sav) sevgisi ile mayalayan seçkin şahsiyetlerden biridir.¹⁰¹ Ömrünü ibâdet ve tâatle geçirmiş iyi bir Sünnî Hanefî

⁹¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 18.

⁹² *Muhammediye*, byt. 8970, s. 476; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1699.

⁹³ *Muhammediye*, byt. 8971, s. 476.

⁹⁴ Çelebioğlu, "Yazıcıoğlu Mehmed (Muhammed)", *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, 418; "Yazıcıoğlu Mehmed", *TDEA*, VIII, 572.

⁹⁵ *Muhammediye*, byt. 8972-73, s. 476-477.

⁹⁶ *Muhammediye*, byt. 8880, s. 472; Banarlı, *age*, I, 504;

⁹⁷ *Muhammediye*, Menâkıbu'l-müellifi kısmı, 1.

⁹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1332, I, 195; Çelebioğlu – Eraslan, 365.

⁹⁹ Kocatürk, 95; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 20.

¹⁰⁰ Bursalı Mehmed Tahir, I, 194; Camî, 691.

¹⁰¹ Hüseyin Algül, *Osmanlı Kültüründe Hz. Peygamber Sevgisi*, İstanbul 2008, 133.

müslümandır.¹⁰² Şerîatin dışında bir kurtuluş yolu aramamıştır.¹⁰³ Allah ve Peygamber aşkıyla yanıp tutuşan Yazıcıoğlu, sadece zühd ve takvâda kalmamış, bunun yanı sıra, şerîatsız tarîkat ve hakîkatin olamayacağını ve hatta her şeyin, şerîat merkezinde dönüp durduğunu savunmuştur.¹⁰⁴

Allah'a ve Hz. Peygamber'e ittiba noktasında eksiksiz olmaya çalışmıştır. “*Didün ‘Lâ taknetû min rahmetillâh, / Ümîd ile kapına geldim ey şâh*”¹⁰⁵ beytinden hareketle onun Allah'tan ümit kesmenin mü'mine yakışmayacağını çok iyi farkında olduğu söylenebilir. Nefsi elinden muzdariptir ve günahkâr olmaktan¹⁰⁶ ve dünyaya meyletmekten Allah'a sığınır.¹⁰⁷ Ayrıca iyi bir teslimiyet içinde olduğu ve hatalarını kendinde¹⁰⁸ aradığı görülen Yazıcıoğlu, hem kendisini hem de etrafındakileri sürekli Allah'a tövbe etmeye davet etmiştir.¹⁰⁹

En güzel örnek olarak Hz. Peygamber'i görür ve onun örnekliğinde iyi bir ahlâk sahibi¹¹⁰ ve iyi bir gönül eri olma yolunda ilerlemiştir.¹¹¹ Her sûfî gibi o da, dört terk ile (terk-i dünyâ, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk) uğraşır¹¹² Hak ve Peygamber sevgisiyle hemhal olmaya çalışmıştır.¹¹³ Çünkü ona göre dünya ve âhirette sevginin timsali Hz. Peygamberdir.¹¹⁴

Kendini iyi bir şekilde ölüme hazırlama çabasında olup, Allah'tan bu dünyada istediği O'nun yolunda olmaktır.¹¹⁵ Çünkü dünya fânîdir; gerçeği görenler için gölge ve görüntüden ibarettir. Mihnet ve belâlar diyarıdır. İzzet ve

¹⁰² *Muhammediye*, byt. 4561, s. 233; byt. 4768, s. 245. Ayrıca bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 157-170.

¹⁰³ *Muhammediye*, byt. 4335, s. 221; byt. 3296, s. 166. Ayrıca bk. Neclâ Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul 1968, 9.

¹⁰⁴ *Muhammediye*, byt. 6404, s. 333; byt. 7178, s. 384; byt. 3299, s. 166. Ayrıca bk. Pekolcay, 9; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 157-170.

¹⁰⁵ *Muhammediye*, byt. 6996, s. 374. Beyitte geçen âyetin anlamı; “*Allah'ın Rahmetinden ümit kesmeyin*” Zümer, 39/53.

¹⁰⁶ *Muhammediye*, byt. 8596, 459.

¹⁰⁷ *Muhammediye*, byt. 4472, 227.

¹⁰⁸ *Muhammediye*, byt. 8557, 457.

¹⁰⁹ *Muhammediye*, byt. 5146, 264.

¹¹⁰ *Muhammediye*, byt. 1992, 97.

¹¹¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 164-166.

¹¹² *Muhammediye*, byt. 3706, 187.

¹¹³ *Muhammediye*, byt. 3712, 187. Ayrıca bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 159.

¹¹⁴ Çelebioğlu – Eraslan, 366.

¹¹⁵ *Muhammediye*, byt. 6959, 372.

rahat yeri değildir.¹¹⁶

Ne izzet yeridir bu dâru'l-fenâ,

*Ne rahat evidür bu şeh'r ânâ.*¹¹⁷

Yazıcıoğlu İslâm'ın ruhuna aykırı bir tutumda olmamış, hayattan ve çevresinden koparak, “bir lokma bir hırka” anlayışına bağlanmamıştır.¹¹⁸ Mal, mülk kaygısında olmayıp, çalışmayı ahlâkî ilke bilerek etrafını irşada çalışmış ve Gelibolu'da bazı deniz ve savunma savaşlarına katılmıştır.¹¹⁹

“İnanmaktır, hakikat aslı iman,

*İnan, zinhâr inan zinhâr key inan”*¹²⁰

diyerek hakikatın aslını inanmak olarak gördüğünü; dolayısıyla aklın önemli olduğunu ama gönül olmadan aklın kısır kalabileceğini, istenilen oranda olgunlaşamayacağını ifade etmiştir.¹²¹ Öyle ki, aklın gurur ve acziyet içerisine düşme ihtimali yüksektir ve bir yerlerden sonra yol alamaz. Dolayısıyla akıl ne kadar üstün olursa olsun, bir yerden sonra gönlün aydınlığına ve rehberliğine ihtiyacı vardır. Çünkü bütün yollar “akıl”a açık değildir. Ancak “akıl” “aşka” teslim edilip “ilahî aşkın” şarabından içilince aklın önünde bütün yollar açılır.¹²² O bu durumu, Cebrail'in “Sidretü'l-Müntehâ”dan öteye gidememesiyle benzeştirir.¹²³

İlmin yaşının olmadığını, kendini sürekli tâlib olarak tanımlamak suretiyle ortaya koymuş,¹²⁴ ilmiyle amel etmeyenleri uyarma çabası içerisinde olmuş ve kendisi de ilmiyle amel etmeye çalışmıştır.¹²⁵

Hulefâ-i Râşidîn ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e oldukça

¹¹⁶ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 159.

¹¹⁷ *Muhammediye*, byt. 4649, s. 239.

¹¹⁸ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 164.

¹¹⁹ *Muhammediye*, byt. 6031-6032, s. 312. Ayrıca bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 164-166; Çelebioğlu, “Ahmed-i Bîcan”, *DİA*, II, 50; Uzun, “Muhammediye”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 100.

¹²⁰ *Muhammediye*, byt. 6276, s. 326.

¹²¹ *Muhammediye*, byt. 6277, s. 326.

¹²² *Muhammediye*, byt. 6399, s. 333.

¹²³ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 166-167.

¹²⁴ *Muhammediye*, byt. 7265, s. 388. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 165-166.

¹²⁵ *Muhammediye*, byt. 6128-6130, s. 317.

hürmetkârdır.¹²⁶ Ayrıca Yazıcıoğlu, tarihe malolmuş olaylara aldırmaksızın Muaviye'ye de hürmet besler;¹²⁷ o, tarihî şahsiyetlerin lanetlenmesine karşıdır.

Katı çok yazanlar iki kişi idi velî,

*Biri Zeyd ü biri Muâviye idi kâm u kâr.*¹²⁸

Yazıcıoğlu Muhammed asıl mânevî feyzini Hacı Bayrâm-ı Velî'den almış olup,¹²⁹ onun iyi mürîdlerinden ve halîfelerinden¹³⁰ birisidir. Bu noktada Hacı Bayrâm-ı Velî'den kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Hacı Bayrâm-ı Velî, Anadolu tarikatlar tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.¹³¹ Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerini idrak eden ve kurduğu Bayrâmîlik tarikatıyla Anadolu'nun mânevî yapısının şekillenmesinde büyük katkıları olan Hacı Bayrâm-ı Velî¹³², Ankara'nın Solfasol (Zü'l-Fazl) köyünde doğmuş ve 833/1430 yılında Ankara'da vefat etmiştir.¹³³ Asıl adı Numan olan Hacı Bayrâm-ı Velî, tahsilini Ankara ve Bursa'da tamamladıktan sonra müderrisliğe başlamıştır. Şeyhi Somuncu Baba diye meşhur olan Hamiduddîn Aksarayî'nin (815/1412) vefatının ardından Ankara'ya dönmüş ve irşâdla meşgul olmuştur. Zamanla etrafında toplananların sayısındaki çokluk nedeniyle zamanın Osmanlı Hükümdarı II. Murad'a şikâyet edilmiştir.¹³⁴

Hacı Bayrâm-ı Velî 'nin II. Murad tarafından o dönemde devletin merkezi olan Edirne'ye çağrılmasıyla sonuçlanan bu olayı menkıbevî tarzda

¹²⁶ *Muhammediye*, Fî na't-i Hulefâ-i Raşidîn kısmı, byt. 20-31, s. 3.

¹²⁷ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 158.

¹²⁸ *Muhammediye*, byt. 4493, s. 228.

¹²⁹ Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004, 366. Ayrıca bk. Mustafa Uzun, "Yazıcıoğlu Mehmed", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1996, VII, 384-385.

¹³⁰ Fuat Bayrâmoğlu, *Hacı Bayrâm-ı Veli*, Ankara 1989, c I, s. 77 ve c. II, s. 239; Mehmed Süreyya, III, 1025; Hoca Sadeddin, 460; Gelibolulu Mustafa Âlî, 399. Ayrıca bk. Gazzîzâde Abdüllatîf, *Nakşebend Yolunun Esasları- Mergübü's-Sâlikîn-*, haz. Şaban Karaköse, İstanbul 2004, 319; İbrahim Alâettin Gövsa, "Yazıcı Oğlu Mehmed Efendi", *Meşhur Adamlar*, İstanbul 1933-36, IV, 1584; Banarlı, *age*, I, 504. Sarı Abdullah Efendi ise Hacı Bayrâm'ın hayatta iken hiç kimseye hilâfet vermediğini yazar. Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Mead*, İstanbul 1288, 240-241.

¹³¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 2006, 219; a. mlf, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 90-91.

¹³² Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *DİA*, XIV, 444.

¹³³ Âşık Paşazâde, *Âşık Paşazâde Tarihi*, İstanbul 1332, 201-202.

¹³⁴ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 219; Banarlı, *age*, I, 504.

genişçe anlatan Sarı Abdullah Efendi¹³⁵ (ö. 1071) bunun hangi tarihte meydana geldiği konusunda bilgi vermez. Hâdise ile ilgili süreç, Hacı Bayrâm-ı Velî'yi Edirne'ye getirmekle vazîfelendirilmiş bir saray çavuşunun Ankara'ya gönderilmiş olması ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin buna mukavemet göstermesi halinde de tutuklanması tembihiyle başlar. Çavuş Ankara yakınlarına geldiğinde Hacı Bayrâm-ı Velî atına binerek çavuşu karşılamaya çıkmıştır. Karşılaştıklarında çavuşa nereye gittiğini sormuş, bunun üzerine de çavuş; "*Hacı Bayrâm derler, bir müddeî varmış, bazı fesâdâtı sultana arz olunduğundan onu Edirne'ye götürmeye geldim*" demiştir. Hacı Bayrâm-ı Velî de çavuşa aradığı kişinin kendisi olduğunu söylemiştir. Bu esnada onun mübarek yüzündeki "*Nûr-ı Muhammedi*"'yi temaşa eden çavuş, yaptığı büyük bir küstahlık olduğunu anlayarak kendisinden özür dilemiştir. Ardından Hacı Bayrâm-ı Velî ve çavuş birlikte Edirne'ye gitmişlerdir.¹³⁶

Sarı Abdullah Efendi, II. Murad'ın, Edirne'de Hacı Bayrâm-ı Velî'yle görüşükten sonra hakkında söylenenlerin iftira ve dedikodu olduğunu anlayarak Hacı Bayrâm-ı Velî'den özür dilediğini ve ona büyük bir saygı gösterdiğini¹³⁷ ve yine ondan Eskiçâmî'de vaaz vermesini rica ettiğini anlatır.¹³⁸

Ahmet Hamdi Tanpınar Hacı Bayrâm-ı Velî'nin II. Murad tarafından Edirne'ye çağırılması ile neticelenen hâdiseyi ve Tük toplumuna yapıcı etkilerini, "*... Hakîkatte bu telaşa hiç lüzum yoktu. Çünkü Hacı Bayrâm, Türk cemiyetinin bünyesinde gerçekten yapıcı bir rol oynar. O, imparatorluğun iç nizamını yapıyordu*" diyerek Ankara şehri ekseninde anlatmaya çalışır.¹³⁹

Edirne'ye yaptığı bu yolculuk esnasında Gelibolu'ya uğrayan Hacı Bayrâm-ı Velî burada Yazıcızâde Muhammed'le tanışır ve kerametiyle onun istidadını keşfeder. *Mâsivâ*'yı kalbinden atarak ilâhî aşk ile meşgul olmasını

---

¹³⁵ Sarı Abdullah, 235-38.

¹³⁶ Sarı Abdullah, 235.

¹³⁷ Uzunçarşılı, I, 534. Ayrıca bk. "Bayrâm, Hacı Bayrâm-ı Velî", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1952, V, 474.

¹³⁸ Sarı Abdullah, 235. Ayrıca bk. Ahmed Akgündüz-Said Öztürk, *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul 1999, 70; Azamat, *DİA*, XIV, 444-445.

¹³⁹ Ahmed Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 2003, 18-19.

ondan ister,¹⁴⁰ onu irşad eder. Böylece Yazıcıoğlu'nun Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisabı gerçekleşir. Hacı Bayrâm-ı Velî, dönüş yolunda tekrardan Gelibolu'ya uğrar, Yazıcızâde'ye bazı tavsiyelerde bulunur ve veda eder.¹⁴¹

Ankara'ya dönüşünden sonraki dönemde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin devletle ilişkileri konusunda bilgi yoktur.¹⁴² Ancak Bayrâmî dervişlerinin vergiden muaf tutulduğuna bakılarak tarîkatın faaliyetlerini daha güven içinde sürdürdükleri ve himâye ve teşvik gördükleri söylenebilir.¹⁴³ Bayrâmîyye tarîkatı bu yıllarda Ankara ve çevresinde büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Bu yaygınlıkta Bayrâmî dervişlerinin sade bir Türkçe ile kaleme aldıkları temel eserlerin yanında, Bayrâmîyyenin basit/sade bir halk tarîkatı olmasının da önemi vardır.¹⁴⁴

Bayrâmîler'in vergiden muaf tutulmaları yüzünden Ankara ve çevresinde vergi toplanamaz hale geldiğini öğrenen II. Murad'ın, Hacı Bayrâm-ı Velî'ye kaç müridi olduğunu kendisine bildirmesini istemesiyle ilgili anlatılan meşhur menkıbe, Bayrâmîyye'nin bu yıllardaki yaygınlık derecesi hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir.¹⁴⁵ Menkıbede anlatılan, mürîdlerden kendilerini şeyhe yani Hacı Bayrâm-ı Velî'ye kurban etmeleri istenmektedir. Akçiçek'in, kaynak belirtmeksizin verdiği bilgilere göre, ilk olarak Yazıcıoğlu bu iş için gönüllü olur ve ardından da sadece bir kadın kendini şeyhi için kurban vermek ister. Neticede de bu ikisini alarak II. Murad'a götürülen Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir. “*İşte sultânım, benim bir buçuk mürîdim var; onlar da bunlardır.*”¹⁴⁶

Osmanlı Devleti'ni ahlâkî, dinî, iktisadî ve hatta siyasî açıdan geniş ölçüde etkilemiş¹⁴⁷ olan Hacı Bayrâm-ı Velî, Anadolu tasavvuf tarihi açısından

¹⁴⁰ Sarı Abdullah, 235-36; “Hacı Bayrâm Velî”, *TDEA*, III, 445.

¹⁴¹ Sarı Abdullah, 238; Abdülbakî Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, 34; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 22.

¹⁴² Azamat, *DİA*, XIV, 445.

¹⁴³ Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, İstanbul 2006, 339.

¹⁴⁴ Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi*, İstanbul 2005, 157.

¹⁴⁵ Azamat, *DİA*, XIV, 445.

¹⁴⁶ Yazıcıoğlu Muhammed, *İzahlı Muhammediye*, haz. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 2005, 15-16. Ancak Sarı Abdullah Efendi, bu hâdiseyi naklederken Yazıcıoğlu ismini zikretmez. Sarı Abdullah, 240.

¹⁴⁷ Özköse, 363.

önemli bir şahsiyet olduğuna¹⁴⁸ değinilmişti. O yazılı eser vermekten ziyade, ahlâkçı rol oynamış,¹⁴⁹ Anadolu'nun mânevî yapısının şekillenmesinde büyük roller üstlenmiş,¹⁵⁰ insan yetiştirmeye önem vermiştir. Ömrünün sonuna kadar insanları doğru yola iletme, gizli ve açık irşad faaliyetleri ve toplantıları yapma, halka ve yüksek tabakaya mensup kişilere sohbetlerde bulunma, müridlerini terbiye etme ve helal kazanma gibi işlerle meşgul olmuştur.¹⁵¹

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin II. Murad dönemi politikalarından biri olan Türkçe'nin kullanımının yaygınlaştırılmasında önemli vazîfe üstlendiği bilinmektedir.¹⁵² Hacı Bayrâm-ı Velî Türkçe konuşmuş,¹⁵³ Türkçe yazdırmış¹⁵⁴ ve hatta Fahrüddin Irakî'nin *Leme'ât* adlı eseri gibi bazı eserleri Türkçeye tercüme ettirmiştir.¹⁵⁵

Muhammediye, *Envârü'l-Âşıkîn*, *Müzekki'n-Nüfûs* gibi Türkçe'nin yerleşmesinde önemli katkılar sağladığı bilinen¹⁵⁶ bazı eserlerin Hacı Bayrâm-ı Velî'nin yönlendirmesiyle Türkçe yazıldığı bilinmektedir.¹⁵⁷ Çünkü Hacı Bayrâm-ı Velî, birlik ve beraberliğin tesisinde en önemli unsurlardan birinin halkın konuştuğu dil olduğunun, Türk dili olduğunun önemini idrak etmiştir.¹⁵⁸

Bu dönemin bazı büyük şahsiyetleri Hacı Bayrâm-ı Velî'nin terbiyesinde yetişmiştir. Bunların başlıcaları; *Muhammediye* müellifi Yazıcıoğlu Muhammed (855/1451), kardeşi *Envârü'l-Âşıkîn* yazarı Ahmed-i Bîcân (859/1454), İstanbul'un mânevî fatihi Ak Şemseddin (863/1459), *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eserin sahibi Eşrefoğlu Rûmî (874/1469). Eşrefoğlu Rûmî aynı zamanda Hacı Bayrâm-ı

¹⁴⁸ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 219.

¹⁴⁹ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayrâm Veli*, Ankara 1991, 113.

¹⁵⁰ Ramazan Muslu, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*, İstanbul 2007, 146.

¹⁵¹ Özköse, 364.

¹⁵² Abdurrahman Güzel, "Türkçeye Hizmet Eden Devlet Adamları ve Mutasavvıf Şâirlerden Birkaç Örnek", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Ankara 2002, V, 831; "Hacı Bayrâm Velî", *TDEA*, III, 446.

¹⁵³ Gölpınarlı, 170; Güzel, 831.

¹⁵⁴ Cebecioğlu, agm, 412; Güzel, 831.

¹⁵⁵ Güzel, 831; Azamat, *DİA*, XIV, 446.

¹⁵⁶ Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 337; Cebecioğlu, agm, 412.

¹⁵⁷ Cebecioğlu, agm, 412; Güzel, 831.

¹⁵⁸ Gölpınarlı, 170; Güzel, 831. Nitekim Âlim Yıldız da; "Türkçe eser verilmesinin bir diğer nedeni de tasavvuftur. Şâirler, Türkçe konuşan halka tasavvufî inançları ulaştırabilmek için Türkçe'yi kullanmanın zorunluluğunu hissetmişlerdir" demektedir. Âlim Yıldız, "Süleyman Nazif'e Göre İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri", *CÜİFD*, VIII, sy. 1, s. 161.

Velî'nin damadıdır.¹⁵⁹

Başta tekke edebiyatı ve Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisab etmiş Yazıcıoğlu Muhammed gibi şâirlerin XV. yy'ın ortalarına doğru yazdıkları tasavvufî içerikli eserler Bayrâmiyye tarîkatının yayılmasında önemli etkileri olmuştur.¹⁶⁰

Evlenen ve çocukları olan Hacı Bayrâm-ı Velî sade bir hayat sürmüştür.¹⁶¹ Sade bir dille ve hece vezniyle yazılmış, tevhid içerikli dört şiiri dışında Hacı Bayrâm-ı Velî'nin günümüze intikal eden eseri yoktur.¹⁶²

Yazıcıoğlu Muhammed'in yüksek bir şahsiyet sahibi olmasında şeyhi Hacı Bayrâm'ın katkısı son derece büyüktür.¹⁶³ Yazıcıoğlu şeyhi için, “*Cihânın kutb u mâh-ı Hâcî Bayrâm / Cihânın şeyhi Şâhı Hâcî Bayrâm*”¹⁶⁴ ve “*Selâmullâh erişsin size yâ Şeyh / Tükenmez himmet eylen bize yâ Şeyh*”¹⁶⁵ demektedir ve ondan sitayişle ve hürmetle bahsetmektedir.

Ahmed-i Bîcân kardeşi Muhammed için Hacı Bayrâm-ı Velî'nin sırrı olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁶ İsmail Hakkı Bursevî *Muhammediye* şerhinde Üftâde Efendi'den nakille bu düşüncüyü daha ileri götürmektedir.

Mercii tarîkımız ‘Afdâlü'l-Evliyâi'l-Müteahhirîn Üftâde Efendi'den menkuldur. Üftâde Efendi buyurmuşlardır ki; sahib-i Muhammediyye, ilm ü irfanında şeyhi Hacı Bayrâm-ı Velî'nin fevkindedir. Zira Hacı Bayrâm'da kuvvet-i tasarruf var idi. Amma rütbe-i irfânda sahib-i Muhammediyye kadar değil idi.’ yazılmıştır.¹⁶⁷

Muhammediye sahibi irfanî yönüyle şeyhinden daha üstün kabul

¹⁵⁹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 219-220; Özköse, 364-365; Azamat, *DİA*, XIV, 446; “Bayrâm, Hacı Bayrâm-ı Velî”, *Türk Ansiklopedisi*, V, 474.

¹⁶⁰ Uzunçarşılı, I, 534; A. Azmi Bilgin, “Osmanlılar -Tekke Şiiri”, *DİA*, XXXIII, 559.

¹⁶¹ Özköse, 364.

¹⁶² Cebecioğlu, *age*, 113; Azamat, *DİA*, XIV, 447; Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şiirleri Hasibe Mazioğlu tarafından “Hacı Bayrâm'ın Şiirleri ve Mektupları” ismiyle hazırlanmıştır. Azamat, XIV, 447.

¹⁶³ Fatma Ahsen Turan, *Ankara İle Bütünleşen Bir Mana Önderi Hacı Bayrâm-ı Velî*, Ankara 2004, 40-41; “Hacı Bayrâm Velî”, *TDEA*, III, 446.

¹⁶⁴ *Muhammediye*, byt. 8788, s. 468.

¹⁶⁵ *Muhammediye*, byt. 8812, s. 469.

¹⁶⁶ Çelebioğlu – Eraslan, 365.

¹⁶⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Şerhu'l-Muhammediye (Ferahu'r-Rûh)*, İstanbul 1294, I, 320.

edildiğine göre Eşrefoğlu Rûmî’den de daha üstün olduğu kabul edilmektedir.¹⁶⁸

Yazıcıoğlu Muhammed eserlerine bakılarak sağlam bir dinî bilgiye sahip, alçakgönüllü ve sûfî tabiatlı bir kişi olduğu ifade edilebilir.¹⁶⁹ Devrinin meşhur ulemasından, meşhur şeyhlerinden ve ehl-i tasavvuftandır.¹⁷⁰

Latîfî *Tezkire*’sinde; “...Eğerçi tarîk-i tasavvufun müntehîlerindedir. Amma seccâde-i irşâda geçip kimseyi irşâd ettikleri mâlûm değildir. Ulûm-i Zâhirede mütebahhir ve ilm-i bâtında ve fenn-i tasavvufda müteferrid idi”¹⁷¹ diyerek onun tasavvufî anlayışta eşsiz olduğuna vurgu yapmaktadır. Amil Çelebioğlu da Yazıcıoğlu’nun, tasavvufu devrinin özel bir modası olarak değerlendirmekten ziyade, tasavvufun zevkine ulaşmak arzusu taşıdığına dikkat çekmektedir.¹⁷²

Neticede Yazıcıoğlu Muhammed’in devrinin büyüklerinden biri olduğu, ciddi bir eğitim almış, ilim, irfan ve yüksek şahsiyet sahibi ve samîmî bir Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.

5. Eserleri

Yazıcıoğlu Muhammed’e asıl şöhretini *Muhammediye* isimli eseri kazandırmış olsa da onun bu eserinden başka eserleri de vardır. Bu eserler aşağıda kısaca anlatılmaya çalışılacaktır:

a. Megâribü’z-Zaman

Müellifin *Muhammediye*’den önce kaleme aldığı bu eser Arapça mensur¹⁷³ bir teliftir. Eser hem kendi eseri *Muhammediye*’ye¹⁷⁴ hem de kardeşi Ahmed-i Bîcân’ın *Envâru’l-Âşıkîn* adlı eserine¹⁷⁵ ilham kaynağı olmuştur. *Envâru’l-Âşıkîn* bu eserin serbest / mensur, *Muhammediye*’de şiirsel / manzûm

¹⁶⁸ Şerhu’l-Muhammediye (Ferahu’r-Rûh), I, 320-321.

¹⁶⁹ Çelebioğlu – Eraslan, 366.

¹⁷⁰ Şekâik-i Nu’mâniyye ve Zeylleri, nşr. Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989, I, 127.

¹⁷¹ Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, Dersâadet 1314, 54.

¹⁷² Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 136; Ayrıca bk. a. mlf, *Muhammediye*, I, 1001 Temel Eser, 26

¹⁷³ Uzun, “Muhammediye”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 100.

¹⁷⁴ *Muhammediye*, Hâtimetü’l-Kitâb Kısmı, byt. 8884, s. 472.

¹⁷⁵ Ahmed Bîcân, *Envâru’l-Âşıkîn*, 3-4 ve 458-59.

tercümesi sayılır.¹⁷⁶

Yazıcıoğlu Muhammed'in bu eserinin adı *Keşfü'z-Zünûn*'da¹⁷⁷ “*Meğâribü'z-Zamân li Ğurubi'l-Eşyâ fi'l-'Ayn ve'l-'Ayân*”dır, ancak Bursalı Mehmed Tahir'e göre müellif bu eserini telif ettikten sonra ona “*Hakâyiku'l-Mevcûdât li Emcihi Mecâmi'a'l-Vücûdât*” ismini vermiştir.¹⁷⁸

Katib Çelebi *Keşfü'z-Zünûn*'da Yazıcıoğlu Muhammed'in Kudsî hadîsleri toplayıp şerh ettiğini ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin irşadından sonra da Şagâni'nin *Meşârikü'l-Envâr* adlı eserine nazîre olarak *Meğâribü'z-Zaman*'ı telif ettiğini belirtir.¹⁷⁹

Ancak *Meğâribü'z-Zaman*'ın bir telif eser olmadığını, kardeşi Ahmed-i Bîcân'ın *Envâru'l-Âşıkîn* adlı eserinden derlenmiş ve Arapça olarak tercüme edilmiş bir çalışma olduğunu ileri sürenler de vardır.¹⁸⁰ Fakat bu bilgi *Muhammediye*'nin son kısmına bakılırsa pek isabetli görünmemektedir. Çünkü böyle bir eserin varlığını bizzat Yazıcıoğlu kendisi söylemekte ve onu kardeşinden Türkçe'ye çevirmesini rica etmektedir.¹⁸¹

Kardeşi Ahmed-i Bîcân'ın, zamanın acımasızlığı karşısında ondan geriye bir eser bırakması noktasında yaptığı teşvikleri üzerine bu kitabını yazdığını, yazarken de ne kadar ulaşabildiği tefsir, hadîs kitapları ile İhyâ, Keşşâf, Şifâ, gibi kitaplardan istifade ederek ve döneminin önemli coğrafyalarına, Arap, İran ve Rum bölgelerine, ilmî yolculuklar yaparak ve hatta dünyanın başından sonuna ne kadar hâdise olmuşsa hepsini derleyerek bu kitabını telif ettiğini anlatmaktadır. Sonra da kardeşinden Arapça yazdığı bu eseri Türk diline çevirmesini ve çeşitli yerlere bu kitabı yollamasını istemektedir. Kardeşi de kendinden istenileni yaparak onu tamamlamıştır. Kendisi de bu eserinden ilhamla *Muhammediye*'sini telif etmiştir. Ona göre, inci gibi dizilen bu kitapların ikisinin de kaynağı

¹⁷⁶ Taşköprizâde, 110-111; Ayrıca bk. Ménage, 1202; Uzun, “Envâru'l-Âşıkîn”, XI, 258; Çelebioğlu, “Ahmed Bîcân”, 50; Çelebioğlu – Eraslan, 366-367.

¹⁷⁷ Kâtip Çelebi, II, 1746.

¹⁷⁸ Bursalı Mehmed Tahir, 196.

¹⁷⁹ Kâtip Çelebi, II, 1746; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 171.

¹⁸⁰ Bursalı Mehmed Tahir, 195.

¹⁸¹ *Muhammediye*, byt. 8880-8881, s. 472. Ayrıca bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 173; Çelebioğlu – Eraslan, 367.

Meğaribü'z-Zaman olup derya gibi bu kitap iki koldan akmaya başlamıştır.¹⁸²

İkisi de Meğârib'den çıkıpdur,

*Taşup deryâ iki yüzden akıpdur.*¹⁸³

Eserde kâinatın yaratılışı, peygamberler, melekler, kıyâmet, Hakk'ın yüce sözleri, vs. pek çok konu işlenmiş olup, muhtevâ olarak beş fasıldan oluşmaktadır. Bunlar; a) el-Mağribu'l-Evvel fî Tertîbi'l-Mevûdât ve'n-Nizâm, b) el-Mağribu's-Sânî fî Hitâbillâh Me'a'l-Enbiyai'l-'Izâm, c) el-Mağribu's-Sâlis fî Kelimâtillâh Me'a'l-Melâiketi'l-Kirâm, d) el-Mağribu'r-Râbi' fî Hitâbillâhi Yevme'l-Kıyâm, e) el-Mağribu'l-Hâmis fî Kelimâtillâhi Fî Âlâe'l-Makâm.¹⁸⁴

Amil Çelebioğlu, *Meğaribü'z-Zaman*'ın İstanbul Kütüphanelerinde 5 nüshasını tesbit etmiştir ki; bu nüshalar; Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı, Emanet Hazinesi Bölümü, No: 1283; Nuruosmaniye Kitaplığı, No: 2593; Nuruosmaniye Kitaplığı, No: 2594; Nuruosmaniye Kitaplığı, No: 2596; Süleymaniye Kitaplığı, Hekimoğlu Bölümü, No: 509'a kayıtlıdır.¹⁸⁵

b. Şerh-u Füsûsi'l-Hikem

Muhyiddin b. Arabî'nin meşhur *Füsûsu'l-Hikem* adlı eserinin Arapça olarak muhtasar bir şekilde yapılmış şerhidir.¹⁸⁶ Güzel bir üslûpla kaleme alınan bu muhtasar eser,¹⁸⁷ *Meğaribü'z-Zaman* adlı eserden hacim itibariyle daha küçüktür. Bazı nüshalarının sonunda Arapça müstezâd şeklinde bir *Kasîde-i Râbbaniye* ilaveleri olan bu eseri, kardeşi Ahmed-i Bîcân *Müntehâ* ismiyle serbest tercüme (mensur) etmiştir. Bu eser Yazıcıoğlu'nun hayatının son zamanlarında (855/1451) kaleme alınmış olması hasebiyle onun son telif eseri olmalıdır.¹⁸⁸

Hilmi Ziya Ülken'in Yazıcıoğlu Muhammed'i, Anadolu'da İbn Arabî'yi takip eden mütefekkirlerden birisi olarak kabul etmesi muhtemelen bu eserinden

¹⁸² *Muhammediye*, byt. 8873-8884, s. 472.

¹⁸³ *Muhammediye*, byt. 8884, s. 472.

¹⁸⁴ Kâtip Çelebi, II, 1746; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 174,

¹⁸⁵ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 171-172.

¹⁸⁶ *Şekâik-i Nu'mâniyye ve Zeylleri*, I, 128.

¹⁸⁷ Kâtip Çelebi, II, 1263.

¹⁸⁸ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 32 ve 174-175; Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *DİA*, II, 50; Ménage, 1202; Çelebioğlu – Eraslan, 367.

ötürüdür.¹⁸⁹ Nitekim Yazıcızâde de ciddi bir vahdet-i vücûd düşüncesine sahiptir.¹⁹⁰

Amil Çelebioğlu, Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı, III. Ahmed bölümü, No: 1616; Nuruosmaniye Kitaplığı, No: 2466; Süleymaniye Kitaplığı, Esad Efendi Bölümü, No: 175; Süleymaniye Kitaplığı, Pertev Paşa Bölümü, No: 293; Süleymaniye Kitaplığı, Lala İsmail Efendi Bölümü, No: 162/13; Süleymaniye Kitaplığı, Halet Efendi Bölümü, No: 262’de olmak üzere, bu eserin İstanbul Kütüphanelerinde 6 nüshasını tesbit etmiştir.¹⁹¹

c. Sûre-i Fatıha Tefsiri

Yazıcıoğlu Muhammed’in *Sûre-i Fatıha Tefsiri* isimli bir eserinin varlığından da bahsedilmektedir. Taşkoprüzâde’nin *eş-Şekâiku’n-Nu’ mâniyye*’sinde verilen, “*ben bu tefsiri mülâhaza-i vucûdiyye-i redd için tasnif eyledim*”¹⁹² şeklindeki bilgi böyle bir eserin varlığını teyid eder görünmektedir. Buna benzer bilgiler çeşitli kaynaklarda mevcut olsa da, eserin bugüne ulaşmadığı bilinmektedir.¹⁹³

Ayrıca Evliyâ Çelebi, Yazıcıoğlu Muhammed’e ait olduğunu ileri sürdüğü bir risaleden bahsetmekte ve adına *Menâkıb* demekte¹⁹⁴ ise de, böyle bir eserin izine bu bilgi haricinde rastlanılmamıştır.¹⁹⁵

d. Muhammediye

Yazıcıoğlu Muhammed’in bu eserlerinin hepsinden daha önemlisi Yazıcıoğlu Muhammed’e haklı şöhretini kazandıran ve burada birkaç yönden tanıtılmaya çalışılacak olan *Kitâb-ı Muhammediye fî Kemâlâti’l-Ahmediye* adlı eseridir.

¹⁸⁹ Ülken, *İslâm Düşüncesi*, 138. Ayrıca bk. Ekrem Işın, “Osmanlı Döneminde Tasavvufi Hayat”, *Osmanlı*, IV, 452-453.

¹⁹⁰ Arpaguş, 28; Işın, 453.

¹⁹¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 175-176.

¹⁹² Taşkoprüzâde, 110-111.

¹⁹³ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 177.

¹⁹⁴ Seyahatnâme, III, 366.

¹⁹⁵ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 177; Çelebioğlu – Eraslan, 367.

B. MUHAMMEDİYE

1. Kitabın İsmi ve Nüsha Özellikleri

Yazıcıoğlu, “*Lemmâ hademtü birisaleti hatmi’r-Risâle./ Semmeytühâ bi’r-Risâleti’l-Muhammediyye*”¹⁹⁶ dediği beytine göre eserine *Muhammediye* ismini vermiştir.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’ndeki “Muhammediye” maddesinde eserin tam adı şöyle verilmektedir: *Kitâbü Muhammediyye fî Na’ti Seyyidi’l-‘Âlemîn Habîbillâhi’l-A’zâm Ebi’l-Kâsım Muhammedeni’l-Mustafâ*.¹⁹⁷ *Muhammediye*’nin son baskı notunda ise kitabın ismi *Kitâbu’l-Muhammediye fî’l-Kemâlâti’l-Ahmediyye* olarak kaydedilmiştir.¹⁹⁸

Kitap muhtevâ olarak bir siyer kitabı olsa da, isminden de anlaşıldığı üzere, tüm yönleriyle birlikte bir na‘t kitabıdır.¹⁹⁹

Muhammediye’nin müellif nüshası,²⁰⁰ *Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Neşriyat Müdürlüğü Kitaplığı, Numara: 431/A*’ya kayıtlıdır. Müellif nüshası harekeli olup eldeki pek çok *Muhammediye* nüshasına kaynaklık teşkil etmiştir.²⁰¹

Eserin asıl nüshası son zamanlara kadar, müellifin “*mu’tad haricinde menzilizden dışarı çıkarılmasın*” vasiyeti gereği Gelibolu’da Yazıcıoğlu türbesinde muhafaza edilmekteydi. II. Dünya Savaşı sırasında güvenlik gerekçesiyle (1943) Ankara’ya, Vakıflar Genel Müdürlüğü’ndeki şimdiki kayıtlı olduğu yere taşınmıştır.²⁰² Bu taşıma onun tarihî yönüne hâle getirmemiştir.²⁰³

¹⁹⁶ *Muhammediye*, Hâtimetü’l-Kitâb Kısmı, byt. 9003, s. 478. Yani, Allah Teâlâ Fahr-i Âlemin delaleti ile hidayet etti ve be de bu risâle ile Hatemü’r-Risâlet olan Efendimiz’e hizmet ettiğimden onu *Muhammediye* Risalesi olarak isimlendirdim. Bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, II, İstanbul 1996, s. 605, 9006 no’lu beytin açıklaması olan dipnot.

¹⁹⁷ Mustafa Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 586.

¹⁹⁸ *Muhammediye*, s. 478.

¹⁹⁹ Emine Yeniterzi, *Türk Edebiyatında Na’tlar (Antoloji)*, Ankara 1993, XXIII.

²⁰⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Neşriyat Müdürlüğü Kitaplığı, Numara: 431/A; Telif Tarihi: 853/1449; Telif Eden: Yazıcıoğlu Mehmed (Muhammed),

²⁰¹ Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 587.

²⁰² Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 172.

²⁰³ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 57-59. Önemli bir not: “*Gelibolu Muhammediye’sini Geri İstiyor*” başlıklı dilekçe ile Gelibolulular *Muhammediye*’yi tekrardan Gelibolu’ya geri istemektedirler. “*Kitab-ı Muhammediye bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Neşriyat Müdürlüğü’nde 431/A Sayı ile kayıtlı olarak bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında*

Muhammediye'nin müellif nüshası esas alınarak hazırlanan ve İstanbul kütüphanelerinde, otuz ikisi Süleymaniye Kütüphanesinde olmak üzere elli sekiz tam nüsha ile yedi eksik nüsha tespit edilmiştir. Ayrıca Anadolu kütüphanelerinde otuzdan fazla nüshası ile Kahire, Londra ve Vatikan kütüphanelerinde ondan fazla tespit edilmiş *Muhammediye* nüshası vardır. Bu nüshaların ortak özelliği istinsah (elle yazarak çoğaltma) edilmiş olmalarıdır.²⁰⁴

Muhammediye'nin bazı nüshaları hattatlar tarafından nesih hattıyla yazılmış ve tezhiplenerek ciltlenmiştir.²⁰⁵

Osmanlı'ya matbaanın gelişinden sonra evvela taş baskısı olarak h. 1258'de Bab-ı Seraskeri'de, ardından da h. 1264'te Matbaa-i Âmire'de tab edilmiştir.²⁰⁶ Kazan'da ise ilk baskısı m. 1845'te yapılmış ve ardından da pek çok kez basımı gerçekleştirilmiştir.²⁰⁷

Muhammediye'nin Avrupa ülkelerinde de nüshalarına tesadüf edilmektedir. Örneğin Hammer *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde *Muhammediye*'nin Viyana İmparatorluk Kütüphanesi'nde 243 ve 244 numaralara kayıtlı olduğunu belirtmektedir.²⁰⁸ Yine *Muhammediye*'nin Vatikan Kitaplığı'nda, 80, 144, 150 ve

---

Gelibolu'nun stratejik durumu bahane edilerek Vakıflar Genel Müdürlüğüne, Gelibolu'da Yazıcızade Mehmet Efendi'nin türbe ve mescidinde bir abanoz kutu içinde saklanmakta olan bu değerli kitap, yerinden alınarak Ankara'ya götürülmüştür. Oysaki Gelibolu'da binlerce kişi tarafından Yazıcıoğlu'nun mezarını ve mescidini ziyâret eden bunca ziyâretçi göz ardı edilerek Ankara'ya götürülen bu kitabın baş tarafında müellif, '(Bu kitap), mu'tad haricinde menzimizden (Gelibolu'dan) dışarı çıkarılmasın' diye yazmıştır. Yazıcızâde Mehmet Efendi Kitabının ilk sayfasında bu sözleri yazmakla kitabının türbesinde ziyâretçilerce görülmek üzere yanı başında bulunmasını adeta vasiyet etmiştir. Bu bahsettiğimiz nedenlerden dolayı 'MUHAMMEDİYE' kitabı Gelibolu halkı için çok fazla bir önem taşımaktadır. Tarihe olan saygımız, kültür miraslarımızın ileriki kuşaklara aktarılması konusunda duyduğumuz sorumluluk bilinci içinde bu kitabın ilçemize getirilmesini arzu etmekteyiz." Gelibolu Halkı adına; Gelibolu Belediye Başkanı Cihat Bingöl, Tarih: 26.12.2008; http://www.geltag.com/databank.asp?text_id=701.

²⁰⁴ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 60-77; Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 587.

²⁰⁵ Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 587. *Muhammediye*'nin Mustafa Rakım Efendi'nin hattıyla yazılmış ve 1280/1863 tarihli bir nüshasının da Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 297-85 YAZ-M numaraya kayıtlı olduğunu belirtmek gerekir.

²⁰⁶ Zehra Öztürk, "Muhammediyye'nin İki Yazma Nüshası ve İki Kadın Müstensih", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 1999, I, 337.

²⁰⁷ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar/Tekkeler/Şeyhler*, İstanbul 2005, 28; Ayrıca bk. Reşit Rahmeti Arat, "Kazan", *İA*, Eskişehir 1997, VI, 517; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 78; Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 587.

²⁰⁸ Hammer, Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul ts. I, 614.

Londra, British Museum’da 1040, 6536 numaralara kayıtlı olduğunu belirtmek gerekmektedir.²⁰⁹

Eserin resimli, desenli, minyatürlü nüshalarının var olmasının yanında²¹⁰ birçok faximile (tıpkıbasım) nüshası da mevcuttur. *Muhammediye*’nin Kazan baskısı hariç gerisi harekelidir.²¹¹ Bu eserlerde bazen derkenar olarak notlar düşülmüş, bazı kelimelerin anlamları müellif nüshası esas alınarak verilmeye çalışılmıştır. Bazı nüshaların girişinde içindikiler kısmından başka birkaç sayfalık menâkıb-ı müellif kısmı bulunmaktadır.²¹²

Amil Çelebioğlu *Muhammediye* üzerine yaptığı doktora tezinde (Erzurum 1974) müellif ve eser hakkında detaylı bilgiler vermiş, eserin metin kısmını günümüz Türkçe’sine çevirerek neşretmiştir. Bu çalışma 1996’da MEB yayınları arasında basılmıştır. Ayrıca Abdulkadir Akçiçek *Muhammediye*’yi, *İzahlı Muhammediye* olarak, kısa bir giriş ekleyerek nesre çevirmiş ve yayınlamıştır.²¹³

2. Yazılış Sebebi

Anlatılır ki, kuvvetli bir tasavvuf eğitimi almış olan Yazıcıoğlu Muhammed çilehanesinde zikir ve ibâdetle meşgul iken²¹⁴ Gelibolu’da meskûn maneviyât erbabı bazı dostları kendini ziyârete gelirler ve kendisinden Hz. Peygamber hakkında bir kitap kaleme almasını isterler. Fakat kendisi onların bu talebini şöyle geri çevirir:

Düzülmüştür nice mevlid kitabı,

*Yazılmıştır nice evsâf-ı Kübrâ.*²¹⁵

Bunun üzerine dostları istedikleri kitabın mevcutlardan farklı bir eser olduğunu; tefsir ve hadîslere yer verecek, aslı Kur’an’a ve Hadîs-i Şerif’lere

²⁰⁹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 77.

²¹⁰ Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, 146.

²¹¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 79.

²¹² Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 172.

²¹³ Bu eser İstanbul 2005’te Kitabevi yayınları tarafından basılmıştır. Yazıcıoğlu Muhammed, *İzahlı Muhammediye*, haz. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 2005.

²¹⁴ Vassaf, V, 458-459.

²¹⁵ *Muhammediye*, byt. 39, s. 4.

dayanacak, ilim, ilâhî aşk, zikir ve fikri bir araya toplayacak ve İslâmî hakikatleri dimağlara işleyecek bir eserin yazılmasını rica ve ısrar ederler. Bunun üzerine Yazıcıoğlu Allah'ın nasip etmesiyle böyle bir işe niyet edebileceğini belirtir. Nitekim bir zaman sonra rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğünü ve eserini onun emriyle yazdığını dile getirir. O, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Bir gün Gelibolu'da halktan uzaklaşmış, inzivaya çekilmiş olarak kendi başıma oturuyordum. Hakkı, kalp ve dil ile zikretmekle meşguldüm. Bir ara Gelibolu'nun âşıklarından bir grup yanıma geldi. Hz. Peygamber'in vasfına bir kitap yazmam için ısrarda bulundular. Her ne kadar nice siyer ve mevlid kitapları yazılmıştır dedimse de tesiri olmayıp, tefsirlerden ve hadîslerden mülhem bir eser istemekte rica ve ısrar ettiler. Sonra bir gece rüyamda Hz. Peygamber'i gördüm. Huzurunda ben âh edip ağlamaya başlayınca beni teselli edip, 'her ne kadar benim evsafım denilmiş ise de sen de benim sözümü halka aşikâr söyle; ümmetimin mucizelerimi, ekmeliyetimi yer yer işitsin; mevlidimi yenile ve cihâna duyur' diye buyurdu. O, böyle buyurunca ben de Hz. Resûl'ün gizli ve aşikâr vasfını yazmaya giriştim.²¹⁶

*O cümle kâinatın âfitâbı,
Çün emretti bana düzdüm kitabı.*²¹⁷

*Yenile mevlidim çıksın cihâna
Eğerçi söylenür dehren fe-dehrâ.*²¹⁸

Eserin telif sebebine bakıldığında, müellifin eserini yazmasının en önemli sebeplerinin ondan bu tarz bir eserin yazımını isteyen mâneviyât erbâbı dostları ile kardeşi Ahmed-i Bîcân'ın teşvikleri olduğu söylenilebilir.²¹⁹ Bir diğer nokta da müellif, *Muhammediye*'sinin son kısmında *Muhammediye*'yi, *Meğârib*'-*Zamân* adlı eserinden derlediğini bizzat kendisi ifade etmektedir.²²⁰ Ayrıca bu beyitlerde müellifin eserini yazmasının sebeplerinden bir diğerinin rüyada Hz.

²¹⁶ *Muhammediye*, Sebeb-i Te'lif Kitab-ı Muhammediyye Kısmı, byt. 32-68, s. 3-5.

²¹⁷ *Muhammediye*, Hâtimetü'l-Kitâb Kısmı, byt. 8767, s. 467. Beytin anlamı, Cümle kâinatın güneşi olan Hz. Peygamber bana bu kitabı yazmamı emretmişti. Ben bu emre riâyet ederek bu eseri telif ettim.

²¹⁸ *Muhammediye*, byt. 58, s. 5.

²¹⁹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 81-82.

²²⁰ *Muhammediye*, Hâtimetü'l-Kitâb Kısmı, byt. 8873-8884, s. 472.

Peygamber’i görmüş olduğuna da işaret vardır. Ancak *Muhammediye’nin Meğâribü’z-Zamân* adlı eserden derlenmiş olduğu göz önüne alınırsa, söz konusu bu rüya olayının ve müellifin gönül erbabı dostlarının teşviklerinin *Meğâribü’z-Zamân*’ın telif sebebi olduğu ihtimali de söz konusudur.²²¹

Ancak, ne *Muhammediye*’de ne de *Muhammediye* üzerine yapılan şerh ve sadeleştirme tarzı eserlerde telif sebebi olarak anlatılmakta olan bu rüya olayının, *Muhammediye*’nin mi yoksa *Meğâribü’z-Zamân*’ın mı telif sebebi olduğuna dönük bir sarıhlik söz konusu görülmemektedir. Buna rağmen bu rüya olayının *Muhammediye*’nin yazılış sebepleri arasında gösterilmesi daha fazla ağırlık kazanmıştır.

Kesin olarak bilinen, *Muhammediye*’nin, *Meğâribü’z-Zamân*’ın Türkçe’ye manzûm çevirisi olduğudur.²²² Hatta Kut’a göre, *Muhammediye*, Arapça *Meğâribü’z-Zamân*’daki Hz. Peygamber ve ashabıyla ilgili kısımların manzûm bir şekilde Türkçe olarak yeniden yazılmasıyla ortaya çıkmıştır.²²³

3. Muhtevâsı ve Dili

Yazıcıoğlu’nun dinî tasavvufî konuları içeren hacimli manzûm eseri olan *Muhammediye*’si iyi bir “*Siyer-i Nebî*” dir.²²⁴ Telif sebebinden de anlaşılmaktadır ki; eser aynı zamanda bir mevlid kitabıdır.²²⁵ Eserde Hz. Peygamber’in pek çok yönden örnekliliği anlatılarak, halkın dinî ve ahlâkî yönden O’nu örnek alması beklenmektedir.²²⁶ İhtiva ettiği konular itibariyle siyer kitabı da sayılan ve halk arasında asırlarca el üstünde tutulan *Muhammediye*, Hz. Peygamber’i anlatan, O’nun sevgisini gönüllere yerleştiren, İslâm’ın dünya görüşünü geniş halk

²²¹ Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 163; a.mlf, *Muhammediye*, I, 83-84.

²²² *Muhammediye*, Hâtimetü’l-Kitâb Kısmı, byt. 8884, s. 472; Ayrıca bk. *Şekâik-i Nu’mâniyye ve Zeylleri*, I, 128; Ménage, 1202; Uzun, “Envâru’l-Âşıkîn”, *DİA*, XI, 258; Çelebioğlu, “Ahmed Bîcân”, *DİA*, II, 50; Çelebioğlu – Eraslan, 366-367.

²²³ Günay Kut, “Muhammediye’de Cennet Tasvirleri”, *Metin And’a Armağan*, haz. M. Sabri Koz, İstanbul 2007, 331. Ayrıca bk. Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 586.

²²⁴ İlhan Ayverdi, “Muhammediye”, *Misalli Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006, II, 2118;

²²⁵ Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 586;

²²⁶ Uzun, “Envâru’l-Âşıkîn”, *DİA*, XI, 259.

kitlelerine intikal ettiren bir eserdir.²²⁷ Eser, halka, vaaz ve nasihat, hikmetli sözler, ibret hikâyeleri ve dinî bilgiler aktarmaktadır.²²⁸

Muhammediye, Hz. Peygamber'in hayatının yanı sıra, Hz. Âdem'den (sav) Hz. Muhammed'e (sav) kadar bilinen tüm peygamberlerden bahsetmektedir ve muhtevâ olarak bir peygamberler tarihi sayılmaktadır.²²⁹ Eserde ayrıca sahâbiler, kıyâmet ve âhiret konularında da geniş anlatımlara yer verilmektedir.²³⁰

Mevlidlerde yer alan bütün bölümleri içeren ve dinî törenlerde mevlid gibi okunduğu bilinen *Muhammediye* siyer-mevlidler arasına girebilecek dinî-destanî bir muhtevâ taşımaktadır.²³¹

Yaratılış, Hz. Peygamber'in hayatı, savaşları, mucizeleri, yakınları ve sahâbiler ile kıyâmet alâmetleri ve âhiret hayatından bahseden değişik konulardaki manzûmelerden oluşan *Muhammediye*, başlıca dört bölüme ayrılabilir.

a. Yaratılışla İlgili Kısım

Yazıcıoğlu, bu bölümde tertibe uygun bir sıra gözeterek önce besmele ile başlar, Allah'a hamd ve sena içeren bir tevhid ile esere girer ki bu, ilk iki beyti Arapça olan, on beyitlik *mülemmâ** bir tevhidir. Kısa fakat veciz bir şekilde Yüce Allah'ın zât, sıfat ve fillerine ait kemal ve hususiyetine dikkat çeker. Ardından Hz. Peygamber'e övgülerin yer aldığı on beyitlik bir na't kısmı gelir. O'nun Hakk'ın sevgilisi olduğu, diğer bütün peygamberlerin ve ümmetlerinin O'na tabi bulunduğu, İslâm dininin diğer dinlerin yerine ikâme edilmiş tek hakikî

²²⁷ Ali İhsan Karataş, "XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar", *UÜİFD*, X, sy. 1, Bursa 2001, 219.

²²⁸ Tarık Velioğlu, *Osmanlı'nın Manevî Sultanları*, İstanbul 2008, 49.

²²⁹ Hoca Sadeddin, 460; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 91.

²³⁰ Karataş, "XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar", 219.

²³¹ Şentürk-Kartal, 250; Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 586.

* Mülemma: Her mısraı başka dilde olan manzûme. Kültürümüzde daha çok Arapça ve Farsça ile birlikte Osmanlıca'nın kullanıldığı, yani 3 dilli örneklerine rastlanılan manzûmelere verilen isim. Örneğin; Fuzûlî'nin; "Ben mübtelâ-yı hicrân/ Benden ırağ cânân/ Ve'l ömrü keyfe mekân/ Mislü'r riyâhi râyih. (Yani ne yaparsan yap ömrün kayıp gider ellerinden.) bk. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2005, 339-340.

din olduğuna vurgu yapılarak Hz. Peygamber'i doğrudan doğruya Allah'ın methettiği, artık gerisinin lâf u güzâf olduğu dile getirilir.²³²

*Çü meddâhî ola Allâh a'zam,
Kıyas et kimdir ol Sultan-ı A'lâ.*²³³

Bu bölüm, Hulefâ-i Râşidîn'e medhiye, eserin *sebeb-i te'lîfi* ve içinde ilkinde nazaran daha sanatlı ve tasavvufî içerikli ikinci bir tevhidin de yer aldığı *iftitâh-ı kitâb* ile devam eder. *Devriyye-i 'Arşîyye*²³⁴ tarzında kaleme alınmış olan bu kısım Hz. Muhammed'in (sav) nûrunun, daha sonra kâinatın, O'nun şanına yaratılması anlayışı üzerine kurulmuştur. Yer yer âyet ve hadîslere ve çeşitli tefsirlere dayanılarak yaratılış hâdisesi anlatılmaya çalışılır. Sırasıyla aklın, kalemin, levh-i mahfuzun, Hz. Peygamber'in nurdan rûhu ve nûranî bir kandilden sûretinin, arş ve kürsînin, dört büyük meleşin, cennetin, cehennem, yerlerin, göklerin, meleklerin, cinlerin, şeytanların, diğer mahlûkatın ve Âdem'le Havva'nın yaratılışının anlatılması ile, yine meleklerin Âdem'in (sav) yaratılmasına karşı koyuş anlamına gelebilecek tavırlarından, bunun üzerine Yüce Allah'ın, bunun onların anlayamayacağı bir hikmette olduğunu âyetteki ifadesiyle belirtmesinden ve onun topraktan insan suretinde yaratılmasından, Âdem oğullarından alınmış olan *Mîsâk*'tan; yine bu ikisinin cennetten yeryüzüne indirilmesinden ve Arafat'ta buluşmalarından, ayrıca dünyanın insan olarak bu ilk sakinlerinin yaşamları ile Habil ve Kâbil'den bahsedilmesi bu bölümde işlenen ana konulardır.²³⁵

²³² Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 90.

²³³ *Muhammediye*, byt. 20, s. 3.

²³⁴ Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 586. Tasavvufî görüşe göre, İlahî nûrun manevî âlemden maddî âleme yani topraktan yaratılan insana intikal ederek onun suretinde ortaya çıkmasına ve insandan da ilk zuhur ettiği asıl kaynağa, yani yaratıcısına dönmesine devriyye-i arşîyye; bu döngüyü işleyen eserler arşîyye, devriyye veya devriyye-i arşîyye olarak tanınmaktadır. Bk. Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 115-116; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, 139.

²³⁵ *Muhammediye*, byt. 1-1404, s. 2-68; Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 586; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 90-91.

b. Siyer-Mevlid Kısmı

Hız. Peygamber'in doğumu, hayatı, savaşları, mûcizeleri ve yakınlarının anlatıldığı bu kısım,²³⁶ Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlerin sırasıyla ve bazı özellikleriyle tanıtıldığı *Tertîbü'l-Enbiyâ* ile başlar. Ardından Hz. Peygamber'in doğumu, bu esnadaki mûcizevî durumlar, Hz. Peygamber'in çocukluğu, sûtanneye verilîşi, *Şakk-ı Sadr* olayı, annesi, dedesinin ölümleri ve çocukluğuna dair bir kısım mâlûmât sırasıyla hikâye edilir. Bahirâ isimli rahibin ondaki meziyetleri fark etmesi ve onda Peygamberlik alâmetlerinin bulunduğunu söylemesi; Hz. Hatice ile evliliği, aile hayatı, çocukları ve 40 yaşında halktan koparak Hira'da inzivâyâ çekilmesi ve Kureyşliler'in Hz. Peygamber'e derdinin ne olduğunu sorması ve bir takım çareler sunmaları anlatılır. Zamanı gelince Cebrâil'le karşılaşmaları ve vahyin inmeye başlaması, son Peygamber olarak vazîfelendirilişi ile ilk Müslümanların kimler olduğu üzerinde durulur. Yine bu bölümde Hz. Peygamber'in Peygamberliğinin ilk zamanlarında yaptığı işler ve yaşadığı durumlar ile, mucizeleri, önceki peygamberlerle ve Allah'la konuşması olan Mi'râc hâdisesi ve Medine'ye hicretle hicret esnasındaki olaylara yer verilir.²³⁷

Medine'de hoş bir şekilde karşılanması, oraya yerleşmesi ve Hz. Âişe'yle evlenmesinin yanında Müslümanların sayısı, sayılarının artması, ezan ve kıblenin değişmesi gibi olaylar âyet ve hadîslerle açıklanır. Ayrıca Hz. Peygamber'in savaşlarına, savaşlar esnasında meydana gelen hâdiselere yer verilir. İslâm tarihi açısından ehemmiyeti haiz olan Hudeybiye ve Mekke'nin fethinin genişçe yer aldığı bu bölüm, veda haccıyla devam eder. Peygamber'imizin vefatı anlatılırken O'nun etrafındakilerle helalleşmesine temas edilir. Bu helalleşme sürecinde *Ukkâşe* isimli sahabenin onun sırtındaki Peygamberlik mührünü öpmek istemesi ile ilgili hâdiseye yer verilir. Ardından salâvatın önemi üzerinde durulur. Son olarak da Hz. Peygamber'in vefat kısmına gelinir.²³⁸ *Muhammediye*'nin halk

²³⁶ *Muhammediye*, byt. 1405-4755; s. 69-244.

²³⁷ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 91-93.

²³⁸ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 93.

üzerindeki en tesirli bölümü *Ukkâşe* ile helalleşmesi ve *Vefât-ı Muhammed* bahsidir.²³⁹

Muhammediye'de Kur'ân-ı Kerîm'in bazı husûsiyetleri üzerinde durularak Fâtiha, İhlâs gibi sûrelerin tefsirleri, hadîs-i şerîf şerhleri, Hz. Peygamber'in nasihatleri, salâvât getirmenin fazîletleri, ibâdetlere ve cihâda teşvik gibi konular işlenmektedir.²⁴⁰ Hz. Peygamber'in yüce ahlâkının önemle üzerinde durulduğu bu kısımda 285 beyitten oluşan bir *Mi'râciyye* vardır.²⁴¹

Bu bölüm Hz. Fatıma'nın, Hulefâ-i Râşidîn'in, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in vefatlarıyla ilgili mersiyelelere, aşere-i mübeşşere ve ashab-ı suffe'nin tavsifinin ardından bir münâcâtla sona erer.²⁴²

Ayrıca bu kısımda ifrat ve tefritten uzak bir yaklaşımla kaleme alınan, aşağıda değinileceği üzere, "Vefâtü'l-Hasan ve'l-Hüseyin" başlıklı elli dört beyitlik bir *Kerbelâ* mersiyesi vardır.²⁴³ Bu mersiye asırlarca muharrem törenlerinde okunmuştur.²⁴⁴

c. Kıyâmet Alâmetleri ve Âhîret Hayatı

"Faslun fî eşrâti's-sâati"²⁴⁵ başlığıyla başlayan bu kısımda müellif, kıyâmet alâmetleri, âhîret hayatı ve hususiyetleri konularında bir takım mülahazalarda bulunur. Burada anlatılan kıyâmet alâmetlerinin bir kısmı küçük bir kısmı da büyük alâmetler olup bunların bazısı kıyâmet öncesi bazıları da kıyâmet saati esnasında vukua gelecek olan alâmetlerdir. Bunlar genel olarak hadîs-i şeriflerden müstenid alâmetlerdir. İlmin azalıp fitne ve cehaletin artması, zina edenlerin ve içki içenlerin çoğalması gibi kıyâmetin küçük alâmetlerinin yanı sıra Deccal'in çıkması, nüzul-i İsa, Yec'üc ve Mec'üc, Dabbetü'l-Arz, güneşin batıdan doğuşu gibi kıyâmetin büyük alâmetlerdir.²⁴⁶

²³⁹ Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 586.

²⁴⁰ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 93.

²⁴¹ *Muhammediye*, byt. 2041-2326, s. 100-114.

²⁴² Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 93.

²⁴³ *Muhammediye*, byt. 4656-4709; s. 239-242.

²⁴⁴ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 91-93; Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 586.

²⁴⁵ *Muhammediye*, byt. 4756-8763, s. 244-467.

²⁴⁶ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 94-95.

Konstantiniyye,²⁴⁷ Rûmiyye²⁴⁸ ve Amûriyye'nin²⁴⁹ fethedilip İslâm olacağını anlatıldığı kısımların haricinde müellif, bu bahiste tövbe konusuna da yer ayırır. Kıyâmetin kopma anı, sura üflenmesi, haşr, mîzan, havz-ı kevser, livâü'l-hamd, şefâ'at, hesap ve kitap, amel defteri, sırat, cennet ve cehennem hakkında bilgileri muhtevî konuların işlendiği yer bu son bölümdür.²⁵⁰

Bu zaman zarfında başta peygamberler olmak üzere bütün insanların Allah'ın huzuruna çağrılıp hesaba çekileceklerine, Hz. Peygamber'in diğer bütün peygamberler dâhil, yegâne şefâ'at edici oluşuna, amel defteri ekseninde kulların günah ve sevaplarının hesaplanmasına ve her kesin hakkını eksiksiz alacağına temas edilir. Ayrıca Yüce Allah'ın müminlere edeceği hitaplardan, cennet ve cehennem ehline, hesaba çekilmeyecek ve azap edilmeyecek olanlardan, cennet havuzu ve cennet makam ve mertebelerine, cennetin genel vasıflarından, Allah Teâlâ'nın *Rû'yetullah* inancı gereği tecelli etmesi ekseninde Nur Suresi 35. âyetin tefsirine kadar detaylara girilir ve malumatlar verilir.²⁵¹

Sık sık âyet ve hadîslere müracaat edildiği bu bölümde ayrıca, Tevrat²⁵² ve İncil'den²⁵³ bazı pasajlara da yer verilmiştir. Bu bölümün sonunda müellif eserini Allah aşkıyla gözyaşları içinde yazdığını ve bu netice Allah'ın inayetiyle gerçekleştiğini beyan ederek neticelenir.²⁵⁴

d. Son Kısım, Hâtimetü'l-Kitâb

Eserin bu son kısmında²⁵⁵ müellif eserin tamamlandığını, telif sebebini, Hz. Peygamber'i rüyasında üç kez gördüğünü, O'nun irşâdıyla eserini tamamladığını ifade eder.²⁵⁶ Şeyhi Hacı Bayrâm-ı Velî'yi rüyasında görmesini, gördüğü rüyalarından sonuncusuyla ilintilendirerek anlatır, eserini onun dilinden metheder; bu eserin bir benzerinin cihânda olmadığına ve küçük büyük her şeye bu kitabında yer verdiğiğine vurgu yapar. Eserinin bu üstün olma özelliklerine

²⁴⁷ *Muhammediye*, byt. 4877, s. 250.

²⁴⁸ *Muhammediye*, byt. 4878, s. 250.

²⁴⁹ *Muhammediye*, byt. 4878, s. 250.

²⁵⁰ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 94-95.

²⁵¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 94-95; Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 586.

²⁵² *Muhammediye*, byt. 6118-6119, s. 316-317.

²⁵³ *Muhammediye*, byt. 6120-6121, s. 317.

²⁵⁴ *Muhammediye*, byt. 8762-8763, s. 467.

²⁵⁵ *Muhammediye*, byt. 8764-9005, s. 467-478.

²⁵⁶ *Muhammediye*, byt. 8765-8767, s. 467-468.

yaptığı vurgudan ötürü olmalıdır ki; onu hiçbir sultana ithaf etmez. Yine de bu kısımda sırasıyla dönemin sultanı II. Murad'a ve Şehzade Mehmed'e övgülerde bulunur; dostlarından ve hocalarından söz eder.²⁵⁷

Öte yandan müellif Yazıcıoğlu bu kısımda eseri *Muhammediye*'yi yazarken kaynak olarak Fahreddin er-Râzî,(606/1210)²⁵⁸ Zemahşerî, (467/1075)²⁵⁹ Gazzâlî,(505/1111)²⁶⁰ Nevevî, (631/1234)²⁶¹ Kadı İyâz,(544/1149)²⁶² Tahâvî,²⁶³ Mâturîdî,(333/944)²⁶⁴ Mücâhid, (103/721)²⁶⁵ gibi âlimlerin eserlerinden istifade ettiğini ifade eder.²⁶⁶

Eserin yazılış tarihini 853/1449'un Cemaziyelâhir ayının sonu olarak verir.

*Eğer zabt etmek istersen tevârih,
Sekiz yüz elli üçüneydi târih*

*Cemâziye 'l-Âhire âhir olupdi,
Kitâb u âhir olup fâhir olupdi²⁶⁷*

Eser son olarak da, müellifin Hz. Peygamber'e (sav) ithâfen kaleme aldığı ve eserin en meşhur kısımlarından bir olan ve makamla okunduğu bilinen;²⁶⁸

*Eğer Rûm'un revânında görürsem ben dilârâyı,
Revânına revân idem Semerkand u Buhârâ'yı*

*Ne vasf idersem andan sensin evlâ,
Ne medh idersem andan sensin a'lâ²⁶⁹*

²⁵⁷ *Muhammediye*, byt. 8788-8872, s. 468-472; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 95.

²⁵⁸ *Muhammediye*, byt. 1136, 1145, 1315, 1375, 3533, 4275, 6412, 6418, 7702, vb.

²⁵⁹ *Muhammediye*, byt. 638, 1795, 2498, 4367, 4729, 5218, 5807, 7121, vb.

²⁶⁰ *Muhammediye*, byt. 3701, 5245, 6459, 6883, 8636, 8879, vb.

²⁶¹ *Muhammediye*, byt. 2156.

²⁶² *Muhammediye*, byt. 2819, 2825, 5530.

²⁶³ *Muhammediye*, byt. 4466.

²⁶⁴ *Muhammediye*, byt. 6758.

²⁶⁵ *Muhammediye*, byt. 253, 5039, 5526.

²⁶⁶ *Muhammediye*, byt. 8876-8878, s. 472.

²⁶⁷ *Muhammediye*, byt. 8888-8889, s. 473.

²⁶⁸ Makamla söylendiği bildirilen fakat hangi makamla okunduğu belirtilmemiş olan bu görüş için bk. Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsi ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul 2008, 34; Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1961, V, 2607.

matla‘lı bir na‘tından dua ve münâcâtla son bulur.²⁷⁰

Muhammediye mesnevî²⁷¹ tarzında kafiyelenmiş ve dokuz bin küsur (9005)²⁷² beyitle Türkçe’deki en hacimli ilk manzûm eser olarak bilinmektedir.²⁷³ Eserde aruzun değişik vezinlerinin kullanılmış olması,²⁷⁴ uzun ve kısa kalıplı beyitlerin peşi sıra gelebilmeleri açısından nevi şahsına münhasırdır. Üç bölümden oluşan eserde, tertibe riâyet edilmiş, ilk bölümde yaratılış konusu işlenmiştir. Yer yer âyetlerle, hadîslerle ve çeşitli tefsirlerden yapılmış alıntılarla hâdiseler anlatılmıştır.²⁷⁵ Eserde yirmi dört tercî-i bend, bir terkîb-i bend ile biri Arapça altı adet kıt‘a, birkaç müstakil kasîde (Vedâ Haccı gibi) ve mesnevî (Hâtimetü’l-Kitâb) bulunmaktadır. Müellifin kafiye, redif ve diğer âhenk unsurlarına dikkat etmesi de eserin dilinin başarılı ve etkileyici olmasına katkı sağlamıştır.

Muhammediye’de ayrıca hikâye edilen kısımların dışında, tevhid, na‘t, münâcât, mi‘raciyye, devriye, şemâil ve methiye türünde manzûmeler de mevcuttur.²⁷⁶ *Muhammediye*’deki “*Kasîde-i İlâhiyye*” başlıklı manzûme Türk edebiyatı tekke şiiri dalında “*ilâhî*” adıyla gelişecek olan müstakil bir türün başlangıcı sayılmaktadır.²⁷⁷

Eserin muhtevası dikkate alınırca müellifin yaratılış, peygamberler tarihi ve kıyamet gibi temel konuları Hz. Peygamber sevgisi ekseninde genişçe ele almış olması, toplumda ciddi bir bilinç inşası amacı taşır görünmektedir. Nitekim bundan sonraki bölümde de görüleceği gibi, *Muhammediye* toplumun zihniyetinin oluşmasında önemli katkıları olan bir eser olmuştur.

---

²⁶⁹ *Muhammediye*, byt. 8920-8942, s. 474-475.

²⁷⁰ Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 586-587.

²⁷¹ *Muhammediye*’yi XV. yy mesnevî edebiyatının önemli bir eseri olarak değerlendirenler de vardır. Bk. Abdulkadir Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul 1980, 234.

²⁷² Amil Çelebioğlu *Muhammediye*’yi 9008 beyit olarak tesbit etmiş. Bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, II, 606.

²⁷³ Şentürk-Kartal, 250.

²⁷⁴ M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 2004, I, 304.

²⁷⁵ Şentürk-Kartal, 250.

²⁷⁶ Arpaguş, 29; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 55; Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 586-587; Çelebioğlu – Eraslan, 366;

²⁷⁷ Bilgin, *DİA*, XXXIII, 559; Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 587.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMEDIYE’NİN KÜLTÜR TARİHİMİZDEKİ YERİ

*Senin vasfın kitâbını yazarken Yazıcioğlu,
Yanar cânı eder âhı elinde tûtuşur evrak.*²⁷⁸

Osmanlı ilim ve kültür hayatı XV. yüzyıla gelindiğinde, özellikle II. Murad zamanında, önemli bir gelişme gösterir.²⁷⁹ Mimaride klâsik üslûbun başlangıcı kabul edilen bu dönem,²⁸⁰ Türk-Osmanlı sanat, edebiyat, mûsiki ve resim gibi ilmî ve kültürel faaliyetlerinin ve mesnevî-mevlid gibi edebî biçimlerinin de başlangıcı olarak kabul edildiği bir dönemdir.²⁸¹ Türkçe’nin resmî ve edebî anlamda kabul görmeye başladığı bu dönem, edebiyat alanında büyük ve özgün atılımlara imza atılmıştır.²⁸² Şâir ve âlimlerin devlet erkânınca himâyeye kabul gördüğü bu yıllar,²⁸³ tercüme faaliyetlerine hız verildiği²⁸⁴ ve bir yönüyle de tarih yazıcılığının başladığı yıllardır.²⁸⁵ Kezâ tekkelerin de faaliyetleriyle, hem dinî-tasavvufî hayatın benzer görüşlerle farklı çevrelerde sürmesini sağladığı hem de güçlü şâirlerin ve güçlü edebî eserlerin doğmasına zemin oluşturduğu²⁸⁶ bir sürece tanık olunmaktadır.

Bu döneme gelinceye değin Anadolu’da kendine özgü edebî bir gelenek söz konusu olsa da, bu daha ziyade tercüme sürecinin etkisindeydi. Öyle ki, İslâmî ortak medeniyet halkası içerisinde bizzat edebî sahada şekil ve muhtevâ

²⁷⁸ *Muhammediye*, byt. 6045, s. 313.

²⁷⁹ Bilgin, *DİA*, XXXIII, 559.

²⁸⁰ Filiz Yenişchirlioğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Sanatı”, *Türkler*, XI, 828.

²⁸¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 43.

²⁸² Bahar Akpınar, “Tasavvufî Halk Şiiri”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Halman, İstanbul 2006, I, 654.

²⁸³ Uzunçarşılı, I, 528;

²⁸⁴ Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)”, *Türkler*, XI, 897; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 47; Uzunçarşılı, I, 528.

²⁸⁵ Erhan Afyoncu, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Halman, I, İstanbul 2006, 570-571; Ahmet Aydın, “Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı”, *Türkler*, XI, 417-418; Fehmeddin Başar, “İlk Osmanlı Tarihçileri”, *Türkler*, XI, 409-414; Necdet Öztürk, “Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi”, *Türkler*, IX, 245.

²⁸⁶ Akpınar, 654.

bakımından İran edebiyatının hâkimiyeti söz konusuydu. Cihânşümül eserlerin ve klâsik türlerin kaynağı İran edebiyatıydı.²⁸⁷

Bilindiği gibi Türkler, İslâm'ı kabul ettikten sonra İslâm medeniyetinin etkisi altına girmiş, İslâm coğrafyasının hâkim medeniyet lisânını kullanmaya başlamışlardır. Özellikle bilimde Arapça'nın, sanat ve kültürel alanda ise Farsça'nın etkisi söz konusudur. Zamanla kendine özgü bir konuma gelmiş olan Türk dili ve edebiyatı, bu sıralarda pek çok yönden Farsça'nın etkisi altındaydı.²⁸⁸ Bu sebeple, muhtevâ olarak didaktik ve ahlâkî yönü güçlü Anadolu edebî geleneği özgün değildi.²⁸⁹

XIV. - XV. yüzyıllardan itibaren tercüme etkisinden uzaklaşıp özgün eserlerin verildiği görülmekte,²⁹⁰ İslâm medeniyetinin en uzun soluklu edebiyatı olarak nitelenen Türk edebiyatının özgün ve şiir merkezli bir edebiyat olduğu belirtilmektedir:

İslâm dini ve tasavvufuna dayalı düşünce örgüsü, kendine has sanat anlayışı ve duygu dünyasıyla, yüksek bir değer taşımaktadır. Yer yer saf ve güzel örnekler ortaya koyması, duygu, heyecan ve ifade güzelliği ile yoğun bir sanat gücü ve söyleyişiyle beş yüz yılı aşkın bir süre boyunca Osmanlı toplumunun söz gücü ve sanat zevkinin en önemli bölümünü temsil etmiştir.²⁹¹

Türk dilinin ve Türk edebiyatının özgünleşme ve yüksek bir sanat gücüne ulaşmasında ilk dönem müelliflerinin Türkçe kaleme aldıkları eserlerin önemli katkısı vardır. Özgünleşme çabalarının yaşandığı ilk dönemde telif edilen *Muhammediye*'nin de bu bakımdan edebiyatımızda önemli bir yeri vardır. İnalçık'ın ifadesiyle devrin tasavvuf akımının önemli bir temsilcisi olan Yazıcıoğlu Muhammed ve *Muhammediye*'si Türk kültür tarihinde müstesna bir yere sahiptir.²⁹²

²⁸⁷ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 43.

²⁸⁸ Yıldız, 161-162.

²⁸⁹ A. Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1997, 1-2.

²⁹⁰ Yıldız, 163

²⁹¹ İskender Pala, "Osmanlılar-Edebiyat", *DİA*, XXXIII, 556-558.

²⁹² İnalçık, "Murad II." *İA*, İstanbul 1979, VIII, 614; Şentürk-Kartal, 203.

Muhammediye, XV. yy'da telif edilen ve Hz. Peygamber'in hayatını, Peygamberliğini ve mânevî şahsiyetini konu edinen manzûm bir eserdir ve mesnevî-siyer mevlid tarzı eserlerin en tanınmışıdır.²⁹³ Dil, üslûp ve anlatım tarzındaki mahâretiyle bu dönemin özgünleşme çabalarında mühim bir konuma sahip olduğu görülmektedir.²⁹⁴

Bu bölümde Türk toplumunu yüz yıllar boyunca Hz. Muhammed (sav) sevgisi etrafında birleştiren ve bu dönemde telif edilen *Muhammediye*'nin²⁹⁵ toplum nezdindeki kültürel etkisi birkaç yönüyle tanıtılmaya çalışılacaktır. Öyle ki, *Muhammediye*, Osmanlı halkı arasında Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok okunduğu bilinmekte ve Mevlanâ'nın *Mesnevî*'si ile denk tutulmaktadır.²⁹⁶ Hatta bazı yörelerde Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inden daha yaygın bir şöhrete erişmiş²⁹⁷ olduğu söylenmektedir.

A. Anadolu Kültürel Hayatında *Muhammediye*

1. İtikadî Yapının Teşekkülü ve *Muhammediye*

a. Yaygın Din Eğitimi ve *Muhammediye*

Osmanlı toplumunun din ve Hz. Peygamber tasavvurunun oluşmasında eğitim kurumlarının yanında sözlü (şifahî) kültürün de önemli bir etken olduğu herkesçe malumdur. Nitekim Türk toplumunun geniş kesimleri, dinlerini ve dinleriyle ilgili çeşitli yönleri sözlü kültür yoluyla öğrenmişler ve kişiliklerine mal etmişlerdir.²⁹⁸

Dinin sosyal hayata aktarılmasında, câmi ve mescitlerin yanında, tarîkat, tasavvuf ve tekke ekseninde gerçekleştirilen²⁹⁹ yaygın bir eğitimin de söz konusu olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla temelinde tasavvufi bir dindarlığın yer aldığı³⁰⁰ bu öğrenme boyutunda, halka hitap eden tercüme ve telif bir takım eserlerin

²⁹³ Pekolcay, 9; Ayverdi, "Muhammediye", *Misalli Türkçe Sözlük*, II, 2118; Pala, agm, 558;

²⁹⁴ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 55, 125, 129.

²⁹⁵ Algül, 133.

²⁹⁶ Kut, 331. Ayrıca bk. a.mlf, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, II, 31.

²⁹⁷ Abdullah Uçman, "XV. Yüzyıl Tekke Şiiri", *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri-Tarih, Antoloji, Ansiklopedi*, İstanbul 1986, III, 11.

²⁹⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 552.

²⁹⁹ Tahsin Özcan, "Osmanlılar-Dinî Hayat, Dinî Teşkilât ve Görevliler", *DİA*, XXXIII, 540.

³⁰⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, 552.

etkisinden de bahsetmek gerekmektedir. Öyle ki bu eserler, Anadolu'da uzun zamanlardan beri var olan, küçük yaşlardan itibaren okunup dinlenen ve halkı müşterek bir duygu ve düşünüş zemininde birleştiren, ahlâkî ve edebî içerikli eserlerdir.³⁰¹

Osmanlı ilk dönemine ait bir kısım eserlerin önemli telif sebeplerinden birisinin tasavvuf olduğu³⁰² ve Osmanlı coğrafyasında tasavvuf muhtevâlî eserlerin Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en çok rağbet gören eserler olduğu bilinmektedir.³⁰³ O dönemde tasavvuftan anlaşılan İslâm itikadı ve ibâdetlerle ilgili tüm iş ve eylemlerin, yani dinin ön gördüğü bütün vazîfelerin tam bir bütünlük içerisinde yerine getirilmesi ve Hz. Peygamber'in hayatının örnek alınarak hâl ve tavırların düzeltilmesidir.³⁰⁴ Bu yüzden halka hitap etme iddiası taşıyan tüm eserlerde bu anlayışı görmek mümkün olmaktadır.

Dolayısıyla bu eserler asırlardır süregelen Osmanlı İslâm anlayışını etkilemişler,³⁰⁵ Anadolu'daki Müslüman halkın dinî kültürlerinin artmasında ve toplumsallaşmalarında önemli roller üstlenmişlerdir.³⁰⁶ Bunlar içerisinde örnek olması açısından *Mesnevî*, *Mevlid*, *Muhammediye*, *Envâru'l-Âşıkîn*, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Mızraklı İlmihal*, *Mârifetnâme*, *Kara Davud*, *Ahmediyye*, *Tarîkatü'l-Muhammediye* gibi eserler³⁰⁷ müstesna bir yer tutmaktadır.

Ünver Günay'a göre, günümüzde bile etkilerini devam ettirmekte oldukları görülen bu tarz eserlerin revaçta oluşu,³⁰⁸ Türk toplumunun dinini kitâbî bilgilere dayanmaktan ziyâde, geleneksel sözlü kültüre dayalı yöntemlerle öğrenmeye devam etmekte olduklarını gösteren önemli bir ayırımdır.³⁰⁹

---

³⁰¹ Şentürk-Kartal, 106.

³⁰² Yıldız, 161.

³⁰³ Karataş, "Osmanlı Toplumunda Kitap", *Türkler*, XI, 897.

³⁰⁴ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul 1995, I, 15.

³⁰⁵ Mehmet Coğ, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara 2004, 107; Tahsin Özcan, *DİA*, XXXIII, 540.

³⁰⁶ İsmail Kara, *Hanya/Girit Mevlevîhânesi*, İstanbul 2006, 68; Günay, *Din Sosyolojisi*, 552.

³⁰⁷ Tahsin Özcan, *DİA*, XXXIII, 540.

³⁰⁸ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, İstanbul 1999, 252; a.mlf, *Din Sosyolojisi*, 552; Arpaguş, 24-25.

³⁰⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 552.

Burada bir noktaya daha dikkat çekilmelidir. Türköne'nin verdiği bilgilere göre, Tanzimat döneminde klâsik İslâmî eserlerden ve Şark klâsiklerinden yapılan tercümelerde ve bu eserlerin matbaa aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılmasında bilinenin tersine âdetâ bir patlamaya tanık olunmuştur. 1254/1839'dan sonraki dört senede basılan çok sayıda kitaptan canlanan kültürün hangisi olduğu hakkında bir fikir edinilebilir. *Ahlâk-ı Ahmedî, Dürr-i Yektâ, Tarîkat-ı Muhammediye, Muhammediye, Ahmediyye, Altıparmak, Molla Câmi, Fenârî Haşiyesi, Mültekâ*, gibi tasavvuf, kelim, fıkıh türünden eserlerin tercüme ve telif yoluyla halka kazandırılmasında ciddi gayretlerin ortaya çıkmasının arkasında Batı etkisine bir tür karşı koyuş mantığı olduğu söylenilebilir. Bu tür gayretler neticesinde ilmî ve felsefî tefekkürün medrese dışına çıkarılarak daha geniş kitlelere taşındığının üzerinde durulması gerekmektedir.³¹⁰

Halkın kültürel seviyesine uygun bir eğitimin yapıldığı ve onların dilinden konuşulduğu, mistik bir heyecan veren eğitimi ile zâviye ve tekkelerin, dinî tasavvufî bir eğitim yeri olduğu ve bu çevrelerde sade bir Türkçe ile kaleme alınan eserlerin de halk arasında daha çok rağbet gördükleri bilinmektedir.³¹¹ Başta *Mevlid, Ahmediyye, Muhammediye, Müzekki'n-Nüfûs, Mızraklı İlmihal* ve halk arasında yaygın olan diğer eserlerin, Müslüman Anadolu insanının dindarlığının şekillenmesinde önemli tesirleri olduğu ve bu tür eserlerin bir yönleriyle anonimleştiklerine de dikkat çekilmelidir.

Osmanlı döneminin ürünleri olan ve çoğunlukla tasavvufî bir muhtevâ taşıyan bu eserlerde sade bir hayat biçimini ifade eden³¹² sûfî anlayış, ehl-i sünnet çizgisiyle olağanüstü bir şekilde bağdaştırılmış³¹³ ve tasavvufî ahlâkın halka mal olmasında, başta *Muhammediye, Müzekki'n-Nüfûs, Ahmediyye* gibi eserler olmak üzere, önemli vazîfeler üstlenmişlerdir.³¹⁴ Böylelikle ehl-i sünnet çizgisine

³¹⁰ Mümtaz'er Türköne, "Osmanlılar'da İslahat ve Teceddüd", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, VI, 75. Ayrıca bk. Mustafa Arslan, "Dindarlık Farklılaşması ve Popüler Dindarlık", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, ed. Ünver Günay-Celeleddin Çelik, İstanbul 2006, 308.

³¹¹ Ocak-Farûkî, 475-476.

³¹² Arpaguş, 129.

³¹³ Günay, *Din Sosyolojisi*, 552.

³¹⁴ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, İstanbul 2001, 54; Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 337; Tahsin Özcan, *DİA*, XXXIII, 540.

bağlı³¹⁵ bu eserler, Müslüman halkın Sünnî çizgide kalmasına³¹⁶ ve Sünnî makuliyette bir dindarlığın yaşanmasına müspet katkılar sağlamışlardır. *Muhammediye*'de de tasavvufî unsurların yanında “Ehl-i Sünnet” çizgisindeki unsurlar da yoğun bir şekilde göze çarpmaktadır.³¹⁷

Ayrıca Ahmed Yesevî Hikmetleri, Yûnûs Dîvânı, *Mevlid*, *Ahmediyye*, *Muhammediye*, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Mızraklı İlmihal*, gibi halkın dünya görüşünün şekillenmesinde söz hakkına sahip olan eserlerin, insanımızın, tarihimizin ve geleceğe dönük bir kısım bakış açılarımızın anlaşılmasında ve millî-mahallî ortak görüş ve zeminler oluşturulmasında son derece önemli katkıları olduğu düşünülmektedir.³¹⁸ Yine bu tür halk eserlerinin gelecek açısından ve birlik beraberliğin tesisi açısından yararlılıklar taşıdığı ihtimali de söz konusudur.³¹⁹

Yazıcıoğlu Muhammed'in 853/1449'da telif etmiş olduğu ve bu çalışmaya konu teşkil eden *Muhammediye* adlı bu eseri de, Türk ve Müslüman Anadolu insanının dinî kültürlerinin oluşmasında, ahlâkî yönden gelişimlerinde ve sosyalleşmelerinde önemli bir rol üstlendiğine temas edilmelidir.³²⁰

Muhammediye, halkın İslâm anlayışından bilgi ve duygu dünyasına kadar pek çok noktaya hitap ettiği bilinen bir eser olup,³²¹ genel olarak siyer amaçlı yazılmıştır.³²² Halk arasında asırlarca el üstünde tutulmuş olan *Muhammediye*, Hz. Peygamber'i anlatan, onun sevgisini gönüllere yerleştiren, bu sevgiyi tahsili ne olursa olsun tüm millete aktaran, iyi bir insan olabilmek için Hz. Peygamber'in

³¹⁵ Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 162.

³¹⁶ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1979, XI, 71; Ahmed Ateş, *Mevlid*, Ankara 1954, 32 ve 39-40; Günay, *Din Sosyolojisi*, 552.

³¹⁷ Köprülüzade M. Fuad, *Anadoluda Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Bir Bakış*, İstanbul ts., 38; Harun Güngör-Ünver Günay, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul 2007, 420; Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1997, 131.

³¹⁸ İsmail Kara, “Halkın Müteber Kitapları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, III, 157; Arpaguş, 68, 73.

³¹⁹ İsmail Kara, agm, 157.

³²⁰ Zehra Öztürk, “Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, I, İstanbul Ekim 2003, 145-146; Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, 80; İsmail Kara, *age*, 68; Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 587.

³²¹ Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, İstanbul 2004, 317.

³²² Arpaguş, 22-27; Betül Başlı, *Bursevi'nin Muhammediye Şerhinde Tasavvuf Kavramları (III. Cilt 192-278. Sayfalar Arası)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2005, 17.

hayatından model kesitler sunan³²³ ve İslâm'ın dünya görüşünü geniş halk kitlelerine intikal ettiren bir eserdir.³²⁴

Hem bir peygamberler tarihi hem de dinî bilgiler kitabı olarak da değerlendirilebilecek olan *Muhammediye*, sade bir edebî üslûpla kaleme alınmıştır.³²⁵ Konusu ve ifadesi bakımından halkın dinî duygularına tercüman olduğu için geniş kesimleri etkilemiş, onlara hitap etmiş ve millete mal olmuştur.³²⁶ Hatta halk arasında en yaygın üç kitaptan biri olmuş³²⁷ ve Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i gibi asırlarca Türk halkı tarafından sevilmiş, takdir görmüş, evlerde bu eseri bulundurmamak³²⁸ ve okumak bir adet haline gelmiştir.³²⁹

Muhammediye din, tasavvuf, hikmet, vaaz ve nasihat gibi birçok konuyu içeren manzûm bir eserdir.³³⁰ Bunun yanında dilinin sadeliği,³³¹ muhtevâsının merak uyandırıcı ve çeşitli konularda olması³³² halk arasında rağbet edilerek okunmasına imkân tanımıştır. Hem âlimler hem de halk arasından bazı kimseler *Muhammediye*'yi çok sevmiş, okumuş ve dinlemişlerdir. Hatta *Muhammediye* evrâd gibi düzenli şekillerde okunmuş, bitirildiğinde de hatim cemiyeti gibi cemiyetler tertip edilmiştir.³³³

Muhammediye sâde ve samîmî ifadesi, akıcı üslûbu ve halk dilinden tabirleriyle geniş halk kitleleri üzerinde etkili olmuş ve pek çok dil özelliği ile zenginleştirilen ahengi okunup dinlenmesinin yanında ezberlenmesini de kolaylaştırmıştır.³³⁴

³²³ Zafer Erginli, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Ankara 2002, IX, 112.

³²⁴ Karataş, "XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar", 219.

³²⁵ Öztuna, *Türk Edebiyatı*, II, 460.

³²⁶ Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 37.

³²⁷ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, 146; Hammamîzâde İhsan ve dğr. 291.

³²⁸ Öztuna, *Türk Edebiyatı*, II, 461; Velioğlu, 49. Ayrıca bk. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul 2006, 303.

³²⁹ Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 231; Çelebioğlu – Eraslan, 366

³³⁰ Vassaf, V, 459.

³³¹ Arpaguş, 76.

³³² Uzun, "Muhammediye", *DİA*, XXX, 586.

³³³ Vassaf, V, 459; Velioğlu, 49.

³³⁴ Uzun, "Muhammediye", *DİA*, XXX, 586-587.

Evliyâ Çelebi'nin Gelibolu'dan bahsederken, “...*Gelibolulular Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'sini ezberlemeyi çok seviyorlar*”³³⁵ ifadesinden Gelibolu gibi; Ankara gibi bahsederken, “*Nice bin kimse Yazıcızâde telifi olan Muhammediye kitabını ezber itmişlerdir*”³³⁶ ifadesinden Ankara'da ve Manisa'nın insanlarını anlatırken “...*ve hakikatü'l-hal tiz fehm olduklarından Gelibolu'dan Yazıcızâde Mehmed Efendi telifi manzûm Muhammediye kitabını nice bin âdem hıfz itmişlerdir*”³³⁷ ifadesinden de Manisa gibi birçok Osmanlı şehrinde *Muhammediye*'nin pek çok kişi tarafından sevilerek ezberlendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eserin sevilerek ezberlenmiş olması, toplum tarafından benimsenmesinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Hikâye, nasihat ve münâcât kısımları daha ziyâde halk tarafından anlaşılıp benimsenmiş olan *Muhammediye*'nin, tasavvuf içerikli kasîde ve bölümleri ise münevver tabakaya mensup şahsiyetlere hitap etmiştir. Buna ilaveten eserin tasavvuf erbabınca ve saray erkânınca da okunan bir eser olduğunu belirtmek gerekmektedir.³³⁸ Nitekim Köprülü, Yazıcıoğulları'nın *Muhammediye* ve *Ahmediye*'sini halk edebiyatıyla saray edebiyatının birleşme noktası olarak kabul etmektedir.³³⁹ Dolayısıyla her sınıf insana hitap etmesi yönüyle eser, hem halk arasında hem ulema ve havas arasında hem de saray çevresinde makbul bir eser olmaktadır.³⁴⁰

Eserdeki “cennet”, “cehennem”, “kürsî”, “livâü'l-hamd”, “havz-ı Kevser” gibi öte dünya ile ilgili mekânların yanında, “Hira”, “Akabe”, “Bedir”, “Uhud”, “Hendek” gibi zamanı belli bir kısım hâdiselerin gerçekleştiği yerlerin resimlenmek suretiyle anlatıma farklı bir ahenk katılması, eserin halk arasında yaygınlaşması için diğer bir sebep olarak görülebilir.³⁴¹ Resimli nüshalardaki “cennet”, “cehennem”, “Tûba ağacı”, “sırat”, “tevbe kapısı”, vb. tasvirler tamamen uydurma olduğu yönündeki görüşler³⁴² dikkate alınmakla beraber, eserin

³³⁵ Evliyâ Çelebi, V, 318.

³³⁶ Evliyâ Çelebi, II, 431.

³³⁷ Evliyâ Çelebi, IX, 75.

³³⁸ Vassaf, V, 459; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 55, 185.

³³⁹ Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, I, 42.

³⁴⁰ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 55; Ayrıca bk. a.mlf, age, 185; Vassaf, V, 459.

³⁴¹ Uzun, “Muhammediye”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 101.

³⁴² Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 79.

çeşitli nüshalarındaki bu resim süslemelerinin dinî halk resimciliğinin değerini ortaya koymasından dolayı önemli bir nokta olduğuna değinilmelidir.³⁴³

Mekteplerin dışında evlerde ilköğrenimini tamamlamış öğrenmeye yatkın kız çocuklarına bir taraftan Kur’ân ve mûsiki eğitimi verilirken, öte yandan da, *Muhammediye*, *Ahmediye*, *Envâru’l-Âşıkîn*, *Kara Dâvûd*, *Mızraklı İlmihâl* gibi kitapların okutulması ve öğretilmesine dönük programlar uygulandığı görülmektedir.³⁴⁴

Konuya Türk eğitim tarihi açısından yaklaşan Yahya Akyüz’ün belirttiğine göre ise *Muhammediye*, geniş halk kitlelerine dinî tasavvufî bir eğitim vermeyi amaçlamış, Türkçe konuşulan her yerde ilgi görmüş, halk kitabı özelliği kazanarak uzun yıllar boyunca okunmuştur. Dolayısıyla eser, “*halkı dinî tasavvufî alanda eğitmeyi amaçladığı ve yüz yıllar boyunca okunduğu için eğitim tarihimizde yer almaktadır.*”³⁴⁵

Osmanlı toplumunda yaygınlığı ve etkisiyle uzun süre boyunca toplumu etkileyen eserlerin başında gelen *Muhammediye*, medrese ve mekteplerde “*klâsik*”³⁴⁶ ders kitabı olarak okutulduğuna³⁴⁷ ve din eğitiminin önemli bilgi kaynakları arasında kabul edildiğine işaret etmek gerekmektedir. Bu yönüyle *Muhammediye* yaygın eğitiminin dayandığı en mühim eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir.³⁴⁸

Muhammediye’nin, İslâm’ın temel kaynakları olan Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlere ve hadîs-i şeriflere sık sık müracaat etmek suretiyle okuyanlarının, âyet ve hadîsler ışığında dinî bilgilerinin artmasına katkıda bulunduğu da değinilmelidir. Öyle ki, *Muhammediye*’nin muhtevâsında yer alan hadîslerin muteber kaynaklarda yer aldığı, bu hadîslerin önemli bir kısmının hadîs tekniği

³⁴³ Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 587.

³⁴⁴ Arpaguş, 69.

³⁴⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1999, 105.

³⁴⁶ Köprülüzade, 38.

³⁴⁷ Güngör-Günay, 420; Arpaguş, 28; Aşkar, 302; Ayrıca bk. Velioğlu, 49.

³⁴⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, 552; Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 587.

bakımından güvenilir nitelikleri haiz olduğu³⁴⁹ belirtilmelidir. Ancak muhtevâsında, devrinin hâkim bilgi anlayışı bakımından muteber kabul edilen fakat asılsız olduğu tespit edilmiş rivayetlere³⁵⁰ ve pek çok isrâiliyâta da yer verildiği³⁵¹ görülmektedir.

Muhammediye ve benzeri kitapların, halkın dindarlık oranının artmasına ve Peygamber sevgisini geliştirmeye yönelik olumlu katkılarının büyük olmasının yanında,³⁵² bu tür eserlerde, Hz. Peygamber'in sahih sünnetiyle tamamen çelişen bir kısım rivâyetlere yer verilmiş olduğunun da altı çizilmelidir.³⁵³ Dolayısıyla *Muhammediye* ve benzeri eserlerinin yaygınlığına rağmen bazı kesimlerce eleştirildikleri yönlerin varlığına değinmek gerekmektedir. Bu tenkitlerin temel noktasını, *Muhammediye* türü eserlerin toplumda teslimiyetçi bir anlayış tesis ettikleri ve başta din eğitimi olmak üzere çeşitli açılardan topluma zarar verdikleri yönündeki düşünceler oluşturmaktadır.³⁵⁴

b. Muhammediye'nin Toplu Halde Okunması ve Ezberlenmesi

i. Osmanlı Zihniyetinin Oluşmasında Muhammediye

Uzun yıllar boyunca Türk kültüründe devam ettirilmiş olan ve şifahî edebiyatın önemli bir yönünü teşkil eden kitap okuma (kıraat) toplantıları düzenleme geleneği vardır.³⁵⁵ Tekkelerde, kahvehânelerde, kıraathânelerde, köy odalarında ve toplantı yerlerinde halkın daha iyi vakit geçirmelerini temin için kitap okunması, "Karagöz-Hacivat" gibi yaygın oyunların sergilenmesi önemli bir gelenektir.³⁵⁶ Bu mekânlarda okunan kitaplar çoğunlukla aşk ve kahramanlık hikâyeleri, *Battalnâme*, *Ahmediye* ve *Muhammediye* gibi halkın aşına olduğu

³⁴⁹ Mehmet Emin Özağar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Ankara 2002, XI, 365. Ayrıca bk. Latîfî, 55; Hoca Sadeddin Efendi, 460.

³⁵⁰ Özağar, 365; Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, 80.

³⁵¹ Uzun, "Muhammediye", *DİA*, XXX, 586.

³⁵² Algül, 133.

³⁵³ Özağar, 365; Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, 80.

³⁵⁴ Fehmi Yavuz, *Din Eğitimi ve Toplumumuz*, Ankara 1969, 18-22; Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Ankara 1966, 155-156; Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1998, 213; Arpağuş, "Gelenek ve Şifahî Kültür Bağlamında Osmanlı Toplumunda Dinî Değerler: Otodidakt Eğitim Kurumları ve Kaynakları Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul Temmuz-Ekim 2004, II, 110-111.

³⁵⁵ Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantıları", 131-132; Arpağuş, 68.

³⁵⁶ Arpağuş, 68; Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantıları", 137.

kitaplardı.³⁵⁷ Bu toplantıların halkı bilgi ve görgü bakımından yetiştirme gibi mânevî bir yönünün olmasının yanı sıra, sohbeteye dayalı bu şifaî kültürün, Osmanlı zihniyetinin oluşumunda ayrı bir yere sahip olduğu bilinmektedir.³⁵⁸ Öyle ki, bu meclisler, halkın çoğunluğunun okuma yazma bilmemesine rağmen, ülkenin her yanında ortak sözlü bir kültürün oluşmasına katkı sağlamış,³⁵⁹ bu tür uygulamalar sayesinde de pek çok bilgi insanlara öğretilmiş olmaktadır. Netice itibariyle bilinçli bir şekilde gerçekleştirilen bu toplantılarda asıl hedefin, dinleyenlerinde kişilik ve kimlik bilincinin olgunlaştırılmasındaki katkılarının yüksek olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁰

Çoğunlukla *Muhammediye*, *Ahmediye*, *Envâru'l-Âşıkîn*, vb. kitapların okunduğu bu tür toplantılarda okuyucular genellikle, halkın dinî ihtiyaçlarını karşılamakla görevli erkek veya kadın hocalar olmaktadır.³⁶¹ Bir bilenin okuduğu, diğerlerinin de dinlediği bu toplantıların,³⁶² Ramazan geceleri terâvih namazının ardından devam eden bir gelenek olduğuna da tanık olunmaktadır.³⁶³ Örneğin Ahmed Rasim *Ramazân Sohbetleri* adlı eserinde bu durumu örnekler ifadeler serdetmektedir:

Bir zamanlar kış ramazanlarında evlerde toplanarak teravihler kılındıktan sonra tefsir, Buhârî-i Şerîf, Kısâs-ı Enbiyâ, Mesnevî şerhleri, siyer, menâkıb-i meşâhîr, hikâyât-ı evliyâ, muhârebât-ı meşhûre, Cihânnümâ, Tâcü't-Tevârih, Nâimâ, Râşid, Cevdet, Atâ, tarihleri gibi hoşça giden kitaplar okunurdu. El yazısı daha nice makbul eserler okunur, tekkelerde zikirler, devrânlar yapılırdı, bazı yerlerde Muhammediye, Ahmediye, Battal Gâzi, Taberî, Binbirgece, Leylâ-

³⁵⁷ Hayreddin Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1992, III, 86; Zülfü Güler, "Harput'ta Edebiyat ve Sözlü Folklor", *Dünü ve Bugünüyle Harput*, TDV Elazığ Şubesi, Elazığ 2005, I, 448; Artun, *age*, 39; Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantıları", 137.

³⁵⁸ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, III, 86; Arpaguş, 68; Tahsin Özcan, *DİA*, XXXIII, 540.

³⁵⁹ Arpaguş, 73.

³⁶⁰ Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantıları", 148, 131-132, 148.

³⁶¹ Arpaguş, 69; Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantıları", 137-138.

³⁶² Hayreddin Karaman, *Bir Varmış Bir Yokmuş -Hayatım ve Hatıralar-*, İstanbul 2008, I, 21.

³⁶³ Arpaguş, 73.

Mecnûn, Ferhat-Şirin, Arzu-Kanber, Hayber Kalesi, Kesikbaş ve Dev Masalları ile mûsikiden fasıllar, şarkılar gelirmiş.³⁶⁴

Muhammediye evlerde, neredeyse kutsal bir kitap olarak değerlendirilerek, Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte başköşede yer almış,³⁶⁵ köy odalarında, tekke ve câmilerde bulundurulmuş, okunmuş ve dinlenmiştir.³⁶⁶ Örneğin, Şerifi mahlasını kullanan *Pend-i Gülistân-ı Şerîf* (tlf. 1236/1810) adlı eserin müellifi Erzurumlu Muhammed b. Ahmed b. Halil, köyünden Erzurum'a geldiğinde burada halkın Nâbî'nin *Hayriyye*'sini, Hâkânî'nin *Hilye*'sini, Yazıcıoğlu Muhammed'in *Muhammediye*'sini ve Ahmed Mürşidî'nin *Pend-nâme*'sini okuduklarına tanık olmuştur.³⁶⁷ Aşçı Dede ise hatıratında, “*Erzincan'da geceleri cümle hanelerde işbu Muhammediyye kitabı kıraat olunur*” demektedir.³⁶⁸

Muhammediye'nin Osmanlı toplumundaki etkinliğinin günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Örneğin günümüzün tanınmış ilâhîyat hocalarından Hayreddin Karaman'ın hatıralarında ise, insanların kış gecelerinde bir evde toplanarak *Sîretü'n-Nebî*, *Battal Gâzî*, *Ebâ Müslim-i Horasânî Cengi*, *Muhammediye*, *Ahmediye*, *Envâru'l-Âşıkîn* gibi kitapların okundukları bilgilerine ve “*Bir bilen okur, diğerleri dinlerdi*” şeklinde ifadelerle yer verilmektedir.³⁶⁹

Hem bu tür toplantıların hem de bu toplantılarda okunan *Muhammediye* ve benzeri eserlerin halkın bilgi, görgü ve din eğitimleri açısından önemli bilgi kaynakları olduğu görülmektedir. Örneğin, Hayreddin Karaman kendisiyle yapılan bir görüşmede hem dinî hayata hem de dinî ilimlere yönelmesine sebep olan etmenlerden birinin, bahsedilen ve *Muhammediye* ile birlikte halk arasında yaygın birçok eserin okunduğu bu toplantılar olduğunu bizzat kendisi anlatmaktadır:

³⁶⁴ Ahmed Rasim, *Ramazan Sohbetleri*, Kervan yay. y.y, ts, 153-54.

³⁶⁵ Öztuna, *Türk Edebiyatı*, II, 461; Aşkar, 303.

³⁶⁶ Artun, *age*, 39.

³⁶⁷ Mahmut Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türklere*, XI, 797.

³⁶⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, İstanbul 2006, I, 353.

³⁶⁹ Karaman, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, 21.

Bizim evde konuşulanları İmam-Hatip Okulları açılmadan önce ve sonra iki ayrı fasılda vermek gerekir. Mektepler açılmadan önce hep geçmiş veya yaşlanmış ulemadan hürmetle, takdirle bahsedilir, bunların yerlerinin doldurulamadığından hayıflanılırdı. Televizyon müstemlekeçiliği zuhur etmemiş bulunduğu için uzun kış gecelerinde, ya bizim evde yahut da bir başka dostun evinde toplanılır, eski yazımızı okumasını bilen ve bunun ötürü kendisine molla denilen bir zat gelir, manzûm sîret, Batâl-ı Gazi, Ebü-Müslim-i Horasanî, Ahmediye ve Muhammediye okurdu. Bunlar okunurken cemaat, ibâdet âdab ve huşû içinde dinler, okunan metinde geçen salâvat davetlerine toplu olarak icabet ederlerdi. Sonunda da kaynatılmış buğday, mısır gibi bir şey yenirdi. (Çay içilmezdi, lükstü.) Sonra hep birlikte dağılırdık.

Akşam yemeğimizi yerken babamın, “oğlum sıkı ye, bu gece küffara karşı şiddetli cengimiz var” dediğini hatırlarım. Okunan manzûm tarihî romanlara böyle alaka gösterirler, onun içinde böyle yaşarlardı.

Benim hem dîni hayata hem de dîni ilimlere yönelişimde bu iki âmilin büyük tesiri vardır: 1. Evimizde, geçmiş âlimlerden takdirle bahsedilmesi, 2. Babam ve dedemle katıldığım meclisler.³⁷⁰

Evlerde veya toplantı odalarında okunan bu tarz eserlerin çocukluktan itibaren insanların hayatlarına yön verdiği aşikâr olmaktadır.³⁷¹ Cihan Okuyucu ise, bu tür toplantıların dinleyenlere, sadece okunanın dinlenmesi halinde bile, büyük bir birikim kazandırdığına dikkat çekmekte ve kitabın boş bıraktığı alanların aslında ne denli önemli olduğunu ima etmektedir:

Ben, yaşı müsait olanlardan sözlü olarak da dinledim. Yaşı 80-90 olan kişiler diyorlar ki; çocuklukta köy odalarında Battalgazi, Muhammediyye, Ahmediyye gibi kitapları okuyanlardan dinlerdik. Şimdi bu bir nevi dolaylı okuma. Kitabı yüzünden okumuyorsa bile devamlı kitap dinliyorlar ve bir birikim oluşuyor. Bu anlamda

³⁷⁰ Karaman, *Her Şeye Rağmen*, İstanbul 2002, 180. Bu yazı, *Altınoluk Dergisi*'nde (sy. 37, Mart 1989, 16) yazarla yapılan röportajın metnidir.

³⁷¹ Bir örnek olarak Sezai Karakoç'un “Çocukluğumuz” şiirine bakılabilir. Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, İstanbul 2003, 97-98.

geçmişte kitabın boş bıraktığı alanı dolduran ana kollar ve okuyucular vardı.³⁷²

İstanbul eski müftüsü Selahaddin Kaya da kendisiyle yapılan bir görüşmede kendi köyündeki dinî atmosferin canlılığından ve dinî yaşamın canlı oluşunda bu tür toplantı ve okunan bu tarz eserlerin büyük etkisi olduğundan bahsetmektedir:

Tabii köy hayatında Allah'a çok şükür herkes namazını kılar, orucunu tutardı. Büyük küçük herkes ibâdetine, tâatına düşkündü. Köyümüzde mânevî bir hava vardı. (...) Câmilerde Yasin, Tebareke gibi sureler hep okunuyordu. Hatta yaşlı hanımlar kışın Muhammediye'yi okurlardı. Tevhid çekerlerdi. Dolayısıyla Köyümüzdeki dinî atmosfer hakîkaten o günlerde çok güzeldi.³⁷³

Toplumun bilgi kaynakları arasında olan *Muhammediye*, Hz. Peygamber'in hayatını anlatan bir "siyer-i nebî"dir.³⁷⁴ Dolayısıyla yukarıda bilgiler ışığında denilebilir ki, bu tür bir eserden Hz. Peygamber'in hayatını dinleyen okuma yazması olmayan çoğu kişinin "siyer bilgisi"nin artmasına katkı sağladığına değinilmelidir.³⁷⁵

Günümüzden elli-altmış yıl öncesinin okuma alışkanlığı, okuryazarlık durumu ile ilgili hatıralar dinlendiğinde veya okunduğunda görülüyor ki; o dönemde okuryazar sayısı azdı, insanlar akşamları bir araya geliyorlar okuma bilen biri tarafından, Muhammediye, Hz. Ali Cenknâmeleri, Siyer-i Nebi, Ahmediye vb. menkıbeler ihtiva eden kitaplar okunuyordu. Dolayısıyla halk kadınıyla erkeğiyle bu tür

³⁷² Cihan Okuyucu: "Mevlânâ Hâlis Bir İslâm Büyüğüdür." Görüşen: Nurefşan Kapal, SanatAlemi.net, <http://www.porttakal.com/haber-cihan-okuyucu-mevl-n-halis-bir-isl-m-buyugudur-54367.html> [18 Ağustos 2009].

³⁷³ Altınoluk Röportaj, *İstanbul Eski Müftüsü Selahaddin Kaya ile...*, "Davullu Zurnalı Kurs Kapatmamız İsteniyordu...", *Altınoluk Dergisi*, sy. 157; Mart 1999, 11.

³⁷⁴ Yeniterzi, XXIII.

³⁷⁵ Öyle ki, okuryazar olmayan bir dede ya da ninenin, Müslümanların başarı sağladığı Bedir gibi bir savaşın anlatımını dinlerken "oh, oh, oh" şeklinde bir sevinç temposu tuttuğuna; üzüntü verici neticelerin yaşandığı Uhud savaşı gibi olayların anlatımlarında da "vah, vah, vah" şeklinde üzüntülü bir tutum takındığına sıkça rastlanılmaktadır. Bu anlatım Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Eğitimi Dairesi Başkanı Ulvi Ata'ya aittir. Ulvi Ata, Yurt Dışına Gidecek Din Görevlilerine dönük, Diyanet Ankara Eğitim Merkezi Konferans salonunda yapılan seminerlerde 24 Şubat 2010 tarihli "Yurt Dışı Din Hizmetlerinde İletişim" konulu seminerinde, bir konu gereği ifade etmiş; ancak kendisiyle görüşme olanağımız olmamıştır.

bilgilere aşınaydı. Anneler de bu bilgilerini bildikleri kadarıyla evlatlarına söyledikleri ninnilerde aktarıyorlardı.³⁷⁶

Yazıldıkları dönemlerden itibaren, bugünün radyo, televizyon ve diğer iletişim araçlarının vazîfesini görmüş ve halk arasında büyük tesirler bırakmış olan³⁷⁷ *Muhammediye* ve benzer eserlerin halk arasında okunması âdeti, günümüzde az da olsa bazı örneklerine rastlanılsa da,³⁷⁸ kahvehâneler ve televizyon, bilgisayar gibi aletler yüzünden ortadan kalkmış³⁷⁹ ve unutulmaya yüz tutmuş görünmektedir.

Dinî atmosfer açısından *Muhammediye*'nin önemine değinen Bayrâm Akdoğan, *Muhammediye*'nin okunduğu sıralarda evlerinde farklı bir mânevî hava oluştuğundan bahsetmektedir. O sıralarda küçük bir çocuk olan Bayrâm Akdoğan, bu okumalar esnasında, hayranlıkla *Muhammediye*'nin resimlerine baktığını, okuma esnasında hislenen ve ağlayan dinleyicilere bakarak kendisinin de ağladığını ifade etmektedir.³⁸⁰

Günümüzde de Anadolu'nun çeşitli yerlerinde *Muhammediye* ve benzer eserlerin okunduğuna tanık olmaktayız. Örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı, Akçaabat Darıca Eğitim Merkezi'nden Abdurrahman Akkuş, kendi memleketi Gümüşhane'de *Muhammediye*'nin halen okunmakta olduğunu belirtmektedir:

Bizim bir önceki kuşağımız, babalarımız dedelerimiz Muhammediye'yi okurlardı. Biz de bunu dinlerdik. Ne yazık ki, biz Muhammediye okumasını çok fazla bilmiyoruz. Ama halen okuyan kişilerin var olduğunu biliyorum. Muhammediye, belli bir makamla okunmaz. Okuyan kişinin zevki ve kişisel okuma tarzı belirleyicidir.

³⁷⁶ Ayşe Farsakoğlu, *Türk Ninnilerinde İslâmî Motifler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006, 61.

³⁷⁷ Ali Hüsrevoğlu, "Çanakkale Şehitleri İçin... Gecikmiş Bir Yazı", *Altınoluk Dergisi*, sy. 171, Mayıs 2000, 36; Arpağuş, "Gelenek ve Şifahî Kültür Bağlamında Osmanlı Toplumunda Dinî Değerler", 82.

³⁷⁸ Arpağuş, 69. Örneğin; Diyanet İşleri Başkanlığı Din Eğitimi Dairesi Başkanı Dr. Ulvi Ata, Ankara İlahîyat Fakültesi Öğretim Görevlisi Bayrâm Akdoğan, Ankara Kocatepe Câmii Müezzini Nurettin Okumuş, Iğdır Merkez Vaizlerinden Bülent Eroğlu vb. *Muhammediye*'nin kendi çevrelerinde okunduğuna tanık olduklarını ifade etmişlerdir.

³⁷⁹ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, III, 86; Güler, "Harput'ta Edebiyat ve Sözlü Folklor", 448.

³⁸⁰ Bayram Akdoğan ile 3 Mart 2010 tarihinde saat 16.00'da Ankara İlahîyat Fakültesi'nde yaptığım görüşmeden.

Okunma tekniği Mevlid'den farklıdır. Biraz hikâyemsi biraz da âşık atışmasına benzer bir okuyuştur, bu. Kıyâmet bahsi ile ilgili kısımlarının daha çok dikkati çektiğini söyleyebilirim. Ayrıca ninelerimiz de okuma yazma bilmedikleri halde okunan Muhammediye'den bazı kısımları ezberlemişler. Bazen kendi aralarında bu kısımları okumaktadırlar.³⁸¹

ii. Kadınların Din Eğitiminde Muhammediye'nin Etkisi

Kadınlar da kendi aralarında okuma toplantıları tertiplerler ve bu toplantılarda *Muhammediye* de okurlardı.³⁸² Hatta kadınların kendi aralarında düzenledikleri bu tarz toplantılarda en revaçta olan eser *Muhammediye* idi.³⁸³ Abdest alıp beyaz başörtülerini başlarına örten kadınların, aralarından bilgili bir hanım hocanın nağme ile bölümler halinde okuduğu *Muhammediye*'yi gözyaşları içinde, vecdle dinledikleri kaynaklarda nakledilen önemli bilgilerdendir.³⁸⁴ Örneğin Gibb, dindar yaşlı kadınların varlıklı bir kadının evinde *Muhammediye* okumak için toplandıklarını ifade etmektedir. Öyle ki, o kadınlar, abdest alıp başörtülerini örtündükten sonra *Muhammediye* okunmasına başlandığı ve orada bulunan okuyucuların eserin kısa ya da uzun pasajlarından bir veya bir kaçını okuduklarından ve bazen kitap bitinceye değin bu işi devam ettirdiklerinden bahsetmektedir ve şöyle devam etmektedir:

Okunan dinî içerikli bölümlerin her kısmını çoğunlukla anlayamayabilirlerdi ama burada esas olan okunanı anlamak değil; okumak ya da duymaktı. Okunan bazı bölümleri anlamıyor olmak onların bu ortamdaki memnuniyetlerini azaltmamaktaydı.³⁸⁵

Hayreddin Karaman da hâtırâtında kendisinin ilk Kur'ân öğretmeninini Ahıska Türkler'inden olan Zâhide isimli anneanesi olduğunu söylemekte ve onun birçok eserin yanı sıra *Muhammediye*'yi de okuduğunu, "*Benim ebem*" bir

³⁸¹ Abdurrahman Akkuş'la 25 Aralık 2009, saat: 21.00 tarihli Ankara'da yaptığım görüşmemden.

³⁸² Gibb, 404-405; Ayrıca bk. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, çev. Elif Kılıç, İstanbul 2005, 127-131.

³⁸³ Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantıları", 138.

³⁸⁴ Zehra Öztürk, "Muhammediye'nin İki Yazma Nüshası", 337; Ayrıca bk. Arpaguş, 29.

³⁸⁵ Gibb, 405.

* Anneannesine *ebe* 'm diyor.

*kadın mollaydı. Yani Kur'an bilir, Mızraklı İlmihâl, Ahmediye, Muhammediye filan gibi kitaplar okur, böyle bir insan*³⁸⁶ şeklinde ifade etmektedir.

Nitekim Süleyman Hayri Bolay da benzer bilgileri vermektedir:

Benim bir halam vardı. Babamın büyüğü. O, derviş idi. Babam ona iri taneli binlik bir tesbih yaptırmış, onu çeker, Kur'ân okur, Muhammediye, Ahmediye ve Envâr'ül-Âşıkîn'i yüksek sesle devamlı okur, sonra cezbeye gelir, o esnada irticalî güzel ilahîler söyler, sonra gözlerinden yaş boşanır, dermansız kalır ve yığılır kalırdı. Onun okuduğu kitaplardan bazı beyitler hâlâ kulağımdadır.³⁸⁷

İstanbul eski müftüsü Selahaddin Kaya da, “*Köyümüzde mânevî bir hava vardı. Hatta yaşlı hanımlar kışın Muhammediye'yi okurlardı. Tevhid çekerlerdi*” diyerek kadınların da *Muhammediye* okuduklarından ve köydeki mânevî havaya *Muhammediye*'nin etkisinden bahsetmektedir.³⁸⁸

Ali Hüsrevoğlu ise ninesinin, dedesinin babasına *Muhammediye* okuduğuna, Çanakkale Savaşı yıllarında *Muhammediye*'nin onların yoldaşları olduğuna değinmekte, *Muhammediye* türü eserlerin toplum nezdinde birer sığınma yeri olduklarına ve ne denli ehemmiyet taşıdıklarına vurgu yapmaktadır:

Nur içinde yatsın; rahmetli ninem yaşlı ve gözü yaşlı kayınpederine yıllarca Ahmediye ve Muhammediye okumuş. İki aylık çocuğu kucığında iken kocasının künyesi okununca dul kaldığını anlamış. Uzayıp giden savaş yıllarında Ahmediye ve Muhammediye onların can yoldaşı olmuş. Dedemin iki kardeşinin künyeleri Çanakkale'den gelmiş okunmuş. Bir evden üç şehid. Sonra devam eden savaş, kıtlık, sefalet, sonra bu savaş günlerini aratan felaketler...³⁸⁹

iii. Okuma Alışkanlığı Kazandırma

Muhammediye ve benzeri eserler, toplumun dinî ve ahlâkî yönden yetiştirilmesine katkıda bulunmasının yanı sıra, millî ve kültürel açıdan

³⁸⁶ Karaman, *Her Şeye Rağmen*, 294-95.

³⁸⁷ Ethem Cebecioğlu, ve dğr., “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Söyleşi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 22, yıl. 9 [2008], 394-95.

³⁸⁸ Altınoluk Röportaj, *İstanbul Eski Müftüsü Selahaddin Kaya ile...*, 11.

³⁸⁹ Hüsrevoğlu, “Çanakkale Şehitleri İçin...” 36.

gelişmesinde de etkili olmaktadır.³⁹⁰ Osmanlı kültür hayatının temel eserlerinden birisi olan *Muhammediye*³⁹¹ ve diğer bu tarz eserlerin birçok Türk büyüğünün okuma alışkanlığı kazanmasında etkili olduğu görülmektedir. Örneğin şâir ve devlet adamı Naci Eldeniz³⁹² (ö. 1367/1948) güzel yazıları ve şiirleri çok erken yaşta sevdiğinden bahsetmekte ve şöyle bilgiler vermektedir:

Güzel yazıları ve şiiri pek erken sevdim. Şiiri ilk olarak mevlidden ve merhum validemin okuduğu Muhammediye'den ve o vezinlerle sevdim. Güzel yazıları Manastır askerî idâdisi kitâbet muallimi alay emini hocamız merhum Mehmed Efendi sevdirdi.³⁹³

Muhammediye, Yahya Kemal'in de dinî, vicdanî ve millî eğitiminde önemli bir yer sahibidir.³⁹⁴

Annem Yazıcızâde'yi sabah namazlarını kıldıktan sonra okurdu. Beyaz başörtüsü ile elindeki kitaba eğilişini hâlâ görür gibiyim. Çok yerlerini anlamadığım halde, annemin yüksek sesle ve makamla okuyuşundan dinlediğim Muhammediye'nin o mısraları bana bizim öz maceramız, evimizin, mahallemizin, Üsküb'ün ve müphem surette bütün milletimizin dünya ve âhiret macerası gibi gelirdi. Daha o yaşta Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin Türklük'le İslâmlık'ı yoğuran milli-İslâmî harsini benliğimde hissetmeye başlamıştım.³⁹⁵

Ahmet Muhtar Büyükçınar'sa okumaya çok meraklı olduğunu³⁹⁶ ve eğitim sürecinde ders kitapları haricinde *Muhammediye*, *Ahmediyye* gibi çeşitli siyer kitapları okuduğunu belirtmektedir. Hatta o, kendi kazandığı parasıyla ilk satın aldığı kitapların *Muhammediye*, *Envâru'l-Âşıkîn*, *Âşık Kerem*, *Hz. Ali*

³⁹⁰ Zehra Öztürk, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V, sy. 9, yıl. 2007, 411-415.

³⁹¹ Şentürk-Kartal, 203.

³⁹² İhsan Işık, "Eldeniz, Naci", *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamlar Ansiklopedisi*, Ankara 2006, III, 1161.

³⁹³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, İstanbul 1988, IV, 2158.

³⁹⁴ Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, 34; Koçu, V, 2607.

³⁹⁵ Nihad Sami Banarlı, *Yahya Kemal'in Hatıraları*, İstanbul 1960, 24-25; Ayrıca bk. a. mlf, *Yahya Kemal Yaşarken*, İstanbul 1959, 5; a.mlf, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 1174; Öztuna, *Türk Edebiyatı*, III, 460.

³⁹⁶ Altınoluk Röportaj, "Ahmet Muhtar Büyükçınar ile Mülakat... İnsanlar Yaşama Sanatını Bilmiyorlar.", *Altınoluk Dergisi*, sy. 141, Kasım 1997, 9.

Cenkleri gibi kitaplar olduğunu ifade etmektedir.³⁹⁷ Yine o, daha bir çocukken başkalarına kitap okuduğunu, okuduğu bu kitaplar arasında *Muhammediye*, *Ahmediyye*, mev'iza kitapları gibi kitapların yer aldığını söylemektedir. Öyle ki o bu okumalar esnasında küçük olduğu için dinleyenlerin daha fazla etkilendiklerini ve bu “*küçük vaiz*”den istifade ettiklerini de söylemektedir.³⁹⁸ Bir röportajında ise okuduğu kitaplar, aldığı eğitim ve genel kültüründen bahsetmektedir:

Sene 1336. 1920'ye tekabül ediyor. 17 yaşındaydım, bir Kur'an okuma aşkı geldi. Daha evvel beş yaşında okumayı öğrenmişim. Annem, anneannem ve dedem beni 5-7 yaş arası hocaya gönderdiler. Burada Kur'an, Mızraklı İlmihal, Küçük İlmihal, Büyük İlmihal, Küçük Güldeste, Büyük Güldeste -bu Osmanlı fermanları ve mektuplarından meydana gelen 300 sayfalık bir kitaptır- okudum. Ahmediyye ve Muhammediye'den parçalar okudum. Sonra rik'a, nesih ve sülüs olmak üzere üç yazı öğrendim. Bu dönemde bir Müslüman'ın bilmesi gereken genel kültürü aldım. Ondan sonra bir on sene birçok maceralar geçirdim. Kur'an okumadık o sırada. Yalnız Osmanlıcaya çok düşkündüm. Yanımda kitap götürür, kitap okurdum.³⁹⁹

Günümüzün tanınan edebiyatçılarından Beşir Ayvazoğlu da *Muhammediye* ve benzeri eserleri dinleyerek kitap okumayı sevenlerden biridir. Hatta o yıllarda *Muhammediye*, *Ahmediye* ve *Envâru'l-Âşıkîn* gibi kitaplara meraklı birkaç ihtiyar dışında kimsenin uğramadığı Ziya Bey Kütüphanesi'nin çocukluğunda önemli bir merhale olduğundan bahsetmekte ve kitap okuma merakının öncesini şöyle anlatmaktadır:

Kitaplarla nasıl mı tanıştım? Annemin uzun kış gecelerinde konu komşuya okuduğu Ahmediye, Muhammediye ve Karadavud gibi taşbaskısı kitaplarıyla... Harf devriminin yapıldığı 1928 yılında

---

³⁹⁷ Ahmet Muhtar Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, İzmir 2006, I, 54-55.

³⁹⁸ Büyükçınar, *age*, I, 49.

³⁹⁹ Altınoluk Röportaj, “Ahmet Muhtar Büyükçınar ile Mülakat...”, 9.

ilkokul üçüncü sınıfta okuyan annem, eski harflerle de, yeni harflerle de çok iyi okur ve yazardı.⁴⁰⁰

Sonuçta yukarıda verilen bilgiler ışığında Naci Eldeniz, Yahya Kemal, Ahmet Muhtar Büyükçınar, Beşir Ayvazoğlu gibi birçok tanınan simanın hayatlarının önemli bir yerinde *Muhammediye*'nin izleri görülmektedir.

Neticede gerek köy odalarında gerekse karar edilmiş bir ev toplantısında okunan *Muhammediye* ve bu tarz eserlerin hem kadınlar hem de erkekler için mânevî bir atmosfer oluşturduğu açıktır. Bu tür toplantıların ve okunan bu tür kitapların halkın dindarlık düzeyinin artmasına olumlu katkıda bulunduğu ve halkın birlik ve beraberlik içerisinde her türlü soruna göğüs gerdikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında *Muhammediye*'nin birçok kişi tarafından ezberlenmesi de bu minvalde değerlendirilebilecek etkinlikleri arasında sayılmaktadır. Ayrıca bazı nüshalardaki resimlerin eserin halk arasında yaygınlaşmasına ve etkisine katkı sağladığına da değinilmelidir.

c. Tasavvuf Düşüncesinin Yaygınlaşmasında *Muhammediye*

Osmanlı toplumu açısından değerlendirildiğinde, tasavvufun toplum arasında yaygınlaşmasının en önemli göstergelerinden birisi “vahdet-i vücûd” düşüncesidir. Bu noktada Yazıcıoğlu Muhammed'in ciddi bir “vahdet-i vücûd” düşüncesine sahip olduğundan bahsedilmesi gerekmektedir. Nitekim Hilmi Ziya Ülken, Yazıcıoğlu'nu, Anadolu'da İbn Arabî'yi takip eden mütefekkirlerden birisi olarak kabul etmektedir.⁴⁰¹ Dolayısıyla *Muhammediye*'de, “vahdet-i vücûd” düşüncesiyle ilgili çeşitli unsurlara yer verildiğine değinilmelidir. Bunun yanında eserin “vahdet-i vücûd” düşüncesini havas için bir kültür şekillendiricisi olmaktan çıkarıp toplumun daha geniş kesimlerine mal etme gibi bir yönünün olduğunu da belirtmek gerekmektedir.⁴⁰²

Tasavvufun kültürel hayatımıza kattığı uygulamalardan biri de tefeüldür. Tefeül etmek, kader kısmet bakmak, niyet açmak, bazı hadîseleri ve tevafukları

⁴⁰⁰ Beşir Ayvazoğlu, “Kitap Sevgisinden Kara Sevdaya”, *Zaman Gazetesi Ek: Kitap Zamanı Benim Kitaplarım Bölümü*, sy. 40, Yıl. 4, 4 Mayıs 2009, 15.

⁴⁰¹ Ülken, *İslâm Düşüncesi*, 138.

⁴⁰² Arpaguş, 28; Işın, 453.

uğurlu saymak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰³ Tefeül, halkın mukaddes bildiği Kur'an, *Mesnevî*, *Muhammediye* ve *Mârifetnâme* gibi kitaplardan yapılır ve niyete göre değişir. Örneğin niyet çocuğa isim koymaksa, Kur'an'ın veya söz konusu eser hangisiyse onun, rastgele açılan her hangi bir sağ taraf sayfasında gelen ilk kelimenin çocuğa ad olarak verilmesi şeklinde bir uygulama olup kader, kısmet, murad gibi durumlarda sıkça müracaat edilen bir yöntemdir.⁴⁰⁴

Muhammediye, tahsili ne olursa olsun, halkın tefeül yaptığı bir kitap olmasının yanında, evlerde, Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte başköşede yer almış ve neredeyse kutsal bir kitap olarak kabul görmüştür.⁴⁰⁵

2. *Muhammediye*'de Peygamber Sevgisi Tezahürleri

Eserin hemen her yerinde Allah ve Hz. Peygamber aşkı ağırlıklı olarak işlenmiştir.⁴⁰⁶ Dolayısıyla eserin toplumca kabul edilmesinde bu yönünün de etkin sebeplerden biri olarak değerlendirilmesi mümkündür. *Muhammediye*'nin halktaki Peygamber sevgisini artıran bir eser olduğuna değinen Ali Hüsrevoğlu bu konuda şöyle demektedir:

Gelibolu'da asırlara imzasını atan, mührünü vuran Ahmed ve Muhammed Bîcân kardeşleri ziyâret ettik. Bu iki Peygamber aşığı, yazdıkları Ahmediye ve Muhammediye eserleriyle o günler için içilerek okunan ve Peygamber'imizi bütün yönleriyle yeni nesillere anlatan ve sevdiren eserlerini yazmışlar. Bu eserler hemen her eve girmiş. Girmediyse köy ve mahalle odalarında okunmuş, dinlenmiş, sevilmiş, takib edilmiş. Bugün radyo-televizyonun vazîfesini o eserler görmüş. Yazanlarının ihlâsı ve yüreklerinde taşıdıkları Peygamber sevgisi eserin tesirini daha da artırmış. Şimdi bir nura bürünmüş yatıyorlar. Belki de yanlış gördük, herhalde bu nurdan

⁴⁰³ Abdullah Yeğin ve dğr., *Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat*, İstanbul 1999, 960; Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1965, 731.

⁴⁰⁴ Cemâleddîn Server Revnâkoğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Ma'rifetnâmesi*, İstanbul 1961, 195.

⁴⁰⁵ Öztuna, *Türk Edebiyatı*, II, 461; Aşkar, 303.

⁴⁰⁶ Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, Konya 2007, 290. Ayrıca bk. Mustafa Çelik, "Hz. Peygamber Aşığı Bir Şâir; Yazıcıoğlu Mehmed ve Muhammediye", *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2008, sy. 205, 54-56.

insanlar Peygamber'in yakınlarında bir yerde yatıyorlar da gözlerimizi bürüyen gafletten farkına varamadık.⁴⁰⁷

Bayrâm Akdoğan, *Muhammediye*'nin en çok rağbet edilen konularının başında Hz. Fâtıma ile ilgili kısım gelse de, toplumda Peygamber sevgisinin oluşmasında ve perçinlenmesinde önemli bir işlev gördüğünü düşünmektedir.⁴⁰⁸

Hikâye, nasihat ve münâcât kısımlarının daha çok halk tarafından benimsendiğine değinilmişti. Dolayısıyla *Muhammediye*'de Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bir kısım anlatılan örneklerin halktaki Peygamber sevgisini etkilediği açıktır. Örneğin, irtihali anlatılırken Hz. Peygamber'in etrafındakilerle helalleşmesine temas edilir. Bu helalleşme sürecinde *Ukkâşe* isimli sahabenin onun sırtındaki Peygamberlik mührünü⁴⁰⁹ öpmesi hâdisesi anlatılır, Hz. Peygamber'e salâvat getirmenin ne denli önemli olduğuna değinilir ve Hz. Peygamber'in vefat kısmına gelinir. *Muhammediye*'nin halk üzerindeki en tesirli bölümü "Ukkâşe" ile helalleşmesi⁴¹⁰ ve "Vefât-ı Muhammed" bahsidir.⁴¹¹

Muhammediye'de "Ukkâşe" hikâyesi, kısaca Hz. Peygamber'in ısrarlı helalleşme talepleri ekseninde gelişen ve kamçısının evinden alınıp getirilmesi ile devam eden bir süreçtir. Başta Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma olmak üzere Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile diğer tüm sahabilerin tepkisini çeken Ukkâşe'nin Hz. Peygamberle ve diğer sahabelerle yaşadığı hâdiseler hikâye edilir.

Sahabiler, Ukkâşe'den Hz. Peygamber'e kamçı ile vurmak fikrinden feragat etmesini istemekte ve var olduğunu ileri sürdüğü söz konusu bu hakkını kendilerinden almasını teklif etmektedirler. Ancak söz konusu taraflardan biri olan Hz. Peygamber'in, bu hakkı bizzat kendisinin ödemesi gerektiği yönündeki

⁴⁰⁷ Hüsrevoğlu, "Çanakkale Şehitleri İçin...", 36.

⁴⁰⁸ Bayrâm Akdoğan ile 3 Mart 2010 tarihinde saat 16.00'da Ankara İlahiyat Fakültesi'ndeki odasında yaptığım görüşmeden.

⁴⁰⁹ Siyer ve hadis kaynaklarında belirtildiğine göre, Hz. Peygamber'in arka iki kürek kemiği arasında, ta kalbinin hizasında bir nişanesi vardır. Güvercin veya keklik yumurtası büyüklüğünde kabarık bir et parçası olduğu belirtilen bu nişaneye Mühr-i Nübüvvet denmektedir. Bk. Mustafa Sinanoğlu, "Nübüvvet Mührü", *DİA*, XXXIII, 291. Mühr-i Nübüvvet edebiyatımızda sıkça temas edilen konulardan biridir. Örneğin şâir Sabit der ki; "Zâtu kim hôş kumâş-ı mânâdır/ Hâtemi ensesinde tamgadır." Bk. Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984, 127.

⁴¹⁰ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 93.

⁴¹¹ *Muhammediye*, byt. 3730-4195, s. 188-214; Uzun, "Muhammediye", *DİA*, XXX, 586.

ısrarı ile anlatım devam etmektedir. Hak sahibinin Hz. Peygamber'in sırtını açtırmak istemesiyle ise herkes gerilmekte ve Hz. Peygamber sahabilerini yatıştırmaktadır.

Sonuçta maksadına ulaşan Ukkâşe, asıl niyetine, Peygamberlik mührünü görmek ve hatta öpmek olduğu yönündeki muradına ulaşır. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in Ukkâşe'ye Cehennemden âzâd edildiğini ve onun için Cennette bir çadır kurulduğunu müjdelemesiyle Ukkâşe tüm sahabenin sevgilisi olur. Nübüvvet mührünü öpüp gözlerini ona sürdüğünden ötürü de ziyârete koşan herkes Ukkâşe'nin gözlerini öper ve şefâ'ati talep edilir.⁴¹²

Ukkâşe hikâyesinin sıhhati konusunda bir takım tartışmalar söz konusudur. Ancak burada ana fikir olarak verilmek istenen mesaja dikkat etmek gerekmektedir. Öyle ki burada, Allah'ın şerefli ve sevgili kulu olmasına rağmen Hz. Peygamber'in kul hakkını ödeme noktasında ne denli hassas davrandığı görülmektedir. Yine ashabın Hz. Peygamber'i ne denli çok sevdiğini göstermek babından da hâdise ayrıca önemi haizdir.⁴¹³ Burada anlatılan özel durumun, bu hikâyenin niye bu denli sevilmiş olduğunu ortaya koyar nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır.

Nakledilen bu kıssanın, metruk râviler arasında yer aldığı ileri sürülen ve isrâiliyatla ilgili rivayetleri ile tanınan Abdülmün'im b. İdris el-Yemânî tarafından uydurulduğu kaydedilmektedir.⁴¹⁴ Dolayısıyla hikâyenin bazı kısımlarının uydurma rivayetlerle genişletildiğine ama bazı yönlerinin ise doğru olma ihtimali taşıdığına da dikkat etmekte yarar vardır.⁴¹⁵

Muhammediye'nin "Kasîdetü Hazretü'n-Nebî"⁴¹⁶ başlıklı Hz. Peygamber'in methedildiği kısımda bir sayfanın yanması hâdisesinin halktaki Peygamber sevgisine yönelik etkinlikte pay sahibi olması muhtemeldir. Anlatılır ki Yazıcıoğlu;

⁴¹² *Muhammediye*, byt. 3915-3971, s. 198-201.

⁴¹³ M. Esad Coşan, "İslâmî Türk Edebiyatında 'Ukkâşe Hikâyesi'", *AÜİFD*, Ankara 1983, XXVI, 277.

⁴¹⁴ Hasan Cirit, "Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münasebetleri", *Diyanet İlmî Dergi*, XXXVI, sy. 1, Ocak-Mart 2000, 45; Coşan, 277.

⁴¹⁵ Coşan, 278.

⁴¹⁶ *Muhammediye*, byt. 2641-2673, s. 131-132.

*Elâ ey server-i mahbûb mine'l-ayni ile'l-eyni,
Güzel yüzünü arz eyle götür yüzden hicâbeyni.*⁴¹⁷

matla'lı "Kasîdetü Hazreti'n-Nebî" başlıklı bu kasîdesini yazarken sayfa yanmıştır. Nitekim Gelibolulu Âlî de müellifin yoğun bir ilahî bir aşk içerisinde bu kasîdeyi yazarken söz konusu sahifenin kenarının yandığını ve kendisinin de ziyâreti esnasında sahifenin bu yanık halini gördüğünü dile getirmektedir.⁴¹⁸ Hüseyin Vassâf da, söz konusu kasîdenin müellifin âşıkâne kasîdelerinden biri olduğuna dikkat çekmekte ve "*nâr-ı aşkın dil-i mecrûhundaki te'sirât-ı kaviyyesinden çektiği âh-ı âteş-nâk ile elindeki sahîfe simsiyâh olmuştur*"⁴¹⁹ demektedir.

Amil Çelebioğlu'nun verdiği bilgiye göre, asıl nüshanın ilgili varakı kısmen yanmış bir kâğıt durumunda olup, rengi kahverengileşmiş, yer yer çatlamış ve kavrulmuş gibidir. Hatta *Muhammediye*'nin bazı nüshalarında bu sayfa yanık gösterilmiş, bazı nüshalarda ise "*bu sayfa müellifin âhiyla yanmıştır*" şeklinde kayıtlar düşülmüştür.⁴²⁰

Muhammediye'nin ser kasîdelerinden biri olan bu bölümün yazılışını anlattığı sonraki bölümlerde müellif, bu hâdiseye ilgili şöyle demektedir.

*Senin vasfın kitabını yazarken Yazıcıoğlu,
Yanar cânı ider âhi elinde tûtuşur evrak.*⁴²¹

Burada anlatılan gerek Ukkâşe hâdisesi gerekse sayfanın yanması örneği ekseninde yapılan değerlendirmelere bakılarak *Muhammediye*'de yoğun bir Peygamber sevgisinin göze çarptığı görülmektedir. Dolayısıyla bu yönüyle de *Muhammediye* halk arasında etkin bir eser olmaktadır.

⁴¹⁷ *Muhammediye*, byt. 2641, s. 131. Gibb'in eserine aldığı söz konusu kasîdenin ilk beyti biraz farklıdır. "*Elâ ey server-i hûbân mine'l-eyni ile'l-eyni, / Demâdem keşf-ü dîdâr et götür yüzden hicâbeyni.*" Bk. Gibb, 405.

⁴¹⁸ Gelibolulu Mustafa Âlî, 400.

⁴¹⁹ Vassaf, V, 459. Ayrıca bk. Gibb, 405.

⁴²⁰ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 87-88.

⁴²¹ *Muhammediye*, byt. 6045, s. 313.

Bir noktanın daha altının çizilmesi gerekmektedir. Her ne kadar Molla Camî “... Muhammediye hod beyândan müstağnîdür. Türkî lisânunda faslu'l-Hitâbdur. Ve erbâb-ı mevâzı'nın kemâl-i sıhhat üzerine kitâbdur”⁴²² dese de, Muhammediye'nin muhtevâsında, temel İslâm tarihi kaynaklarındaki bilgilerin aksine farklı bilgi ve görüşlerin tercih edildiği, devrinin hâkim bilgi anlayışı bakımından muteber kabul edilen fakat asılsız olduğu tespit edilmiş rivayetlere⁴²³ ve pek çok isrâiliyâta da yer verildiği⁴²⁴ görülmektedir.

Örneğin müellif Muhammediye'de, Hz. Peygamber'in babasının vefatının, Hz. Peygamber'in doğumundan sonra gerçekleştiğini iddia etmektedir. O bu düşüncesini,

*Çün oldu iki yıl dört ay, atası dünyadan gitti,
Bu sözdür sözlerin sağı dimemiştir onu effâk.*⁴²⁵

şeklinde ifade etmekte ve Hz. Peygamber'in babasının vefatını, Hz. Peygamber'in doğumundan iki yıl dört ay sonra olarak vermektedir, diğer görüşlere ise karşı çıkmaktadır. Oysa temel İslâm tarihi kaynakların tamamına yakını babası Abdullah'ın Hz. Peygamber'in doğumundan önce vefat ettiğini belirtmektedir.⁴²⁶

Temel İslâm tarihi kaynaklarının aksine müellifin tercih ettiği bir diğer tartışmalı bilgi ise, Bahira'nın O'nunla karşılaştıktan ve tanıştıktan sonra, O'nu Peygamber olarak tasdik ettiği yönündedir.⁴²⁷ Bahira olayı ekseninde değerlendirilebilecek başka bir tartışmalı bilgi de, Bahira'nın direktifleriyle

⁴²² Camî, 691.

⁴²³ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, 80; Özafşar, 365.

⁴²⁴ Uzun, “Muhammediye”, *DİA*, XXX, 586.

⁴²⁵ *Muhammediye*, byt. 1630, s. 79.

⁴²⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993, I, 39. İbn Sa'd babası vefat ettiği zaman Hz. Peygamber'in yedi veya yirmi sekiz aylık olduğuna dair bazı rivayetlere yer vermektedir. Ancak İbn Sa'd'ın kendisi babası vefat ettiğinde Hz. Peygamber'in henüz doğmadığı şeklindeki bilgileri daha sağlam bulmaktadır. Bk. Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1985, I, 99-100. Bu ve benzer rivayetlerin bir değerlendirmesi için bk. Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmî Dergi Peygamber'imiz Hz. Muhammed Özel Sayı*, Ankara 2000, s 33-66; Gülgün Uyar, *Hız. Muhammed'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivâyet Farklarının Tespiti*, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

⁴²⁷ *Muhammediye*, byt. 1646, s. 80 ve byt. 1830-1832, s. 89.

amcasının O'nu Mekke'ye geri gönderirken, Hz. Ebû Bekir'in de bu esnada kafilende olduğu ve O'nun refakatine Bilal'i arkadaş olarak verdiği şeklindedir.⁴²⁸

Ayrıca müellif, Hz. Peygamber'in çocuklarından Abdullah'ın, küçük kızı Fatıma'dan daha sonra dünyaya geldiğini ve Abdullah'ın, Hz. Peygamber'in risâlet görevini üstlendikten sonra doğduğunu ileri sürmektedir.⁴²⁹ Fakat temel İslâm tarihi kaynaklarına göre, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'den dünyaya gelen tüm çocukları, risaletten önce doğmuştur ve bu çocukların en küçüğü Hz. Fatıma'dır.⁴³⁰

Hz. Peygamber'in annesinin,⁴³¹ babasının⁴³² ve amcası Ebu Tâlib'in⁴³³ vefatlarından sonra bir vesileyle Hz. Peygamber'e iman edip tekrardan vefat ettirildiklerine dönük bir kısım görüşlerin de *Muhammediye* müellifince tercih edildiği görülmektedir. Öyle ki, müellif bu görüşlerini Kurtubî'ye ve ondan da Süheyl'den gelen rivayetlere dayandırmaktadır. Hatta müellif burada tercih ettiği bilginin sahih isnada dayalı olduğunu da belirtmektedir.⁴³⁴

Neticede bu tür bilgi ve haberler, Hz. Peygamber'i her yönden rehber alan Müslümanların, gerek Hz. Peygamber'in anne ve babasına gerekse Hz. Peygamber ve İslâm için bir vesileyle yararlılıkları olduğu düşünülen bir kısım şahsiyete imanı ve Müslümanlığı daha çok yakıştırdıklarından ve uygun gördüklerinden ötürü önemsenmelidir. Ancak uydurma anlatımların ve zaman içinde yaşayan kültürün bir parçası haline dönüşen bilgi, haber ve tasvirlerin, gerçek hayatın ve örnek alınabilecek davranışların yerini almaması gerektiğinin de altı çizilmelidir.⁴³⁵

Yukarıda verilen örneklerin, konuyu ifade sadedinden, yeterli olduklarına ve eserin muhtevâsında yer alan bilgi ve haberlerin ilmî tenkide tabi tutulmasının gerekliliğine değinilmelidir.

---

⁴²⁸ *Muhammediye*, byt. 1654, s. 80.

⁴²⁹ *Muhammediye*, byt. 1669-1675, s. 81.

⁴³⁰ Bk. Hamidullah, I, 64.

⁴³¹ *Muhammediye*, byt. 3437-3439, s. 173.

⁴³² *Muhammediye*, byt. 3441, s. 173.

⁴³³ *Muhammediye*, byt. 3442-3443, s. 173-174.

⁴³⁴ *Muhammediye*, byt. 3440, s. 173.

⁴³⁵ İbrahim Sarıçam. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2007, 14-15.

3. Müellifin Kabrinin Ziyâretgâh Olması

Müellifin büyük bir zât olması ve *Muhammediye* isimli eserinin şöhreti sebebiyle kabrinin ziyâret mahalli⁴³⁶ olması da *Muhammediye*'nin etkileri arasında sayılmalıdır.

Örneğin, XVI. yy'ın önemli şâirlerinden olan Fevrî'nin (ö.1571) *Risâle fi'l-Mekkiyye* adlı hac risalesinde 952/1525 tarihinde İstanbul'dan başladığı hac yolculuğunda Gelibolu'ya uğradığını ve *Muhammediye* adlı ünlü manzûm siyer kitabının müellifi Yazıcıoğlu'nun kabrini ziyâret ettiğini ifade eder.⁴³⁷

Evliyâ Çelebi (ö. 1069-70/1658-59) *Seyahatname*'sinde, Yazıcızade'nin türbesini ziyâret ettiğini ve buranın büyük bir ziyâretgâh olduğu belirtmektedir.

Hakikatleri söyleyen, insanlara nasihat eden, tarikat nuruna kavuşmuş, gizli sırları bilen, akıl ve şer'in koruyucusu, asıl ve fer'i bilen, yüksek soy sahibi ve Muhammediye adlı güzel eserin sahibi Yazıcızâde Şeyh Mehmed Efendi türbesi. Burası ulu bir tekke olup dervişi çoktur.⁴³⁸

Ayrıca *Râşid Tarihi*'nin “Padişahın Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin merkadini ziyâret etmesi” başlığı altında verilen bilgilerden de, 1076/1665 tarihinde dönemin padişahının Yazıcızâde'nin kabrini ziyâret ettiği ve bir miktar yardımda bulunduğu anlaşılmaktadır:

Muhammediye sâhibi merhûm Yazıcızâde Mehmed Efendi hazretlerinin münevver merkadlerini ziyâret buyurup, daha önce teşriflerinde zâviyesi fukarâsına vakf buyurdıkları köyün beratını bu defa bizzat hatt-ı hümâyûnları ile tahrir ve terkim ve atıyye-i vâfire bile zâviyedârın eline teslim olundu.⁴³⁹

12 Rabiulevvel 1238/ 28 Kasım 1822 tarihli bir belgeye göre,⁴⁴⁰ Sadr-ı Esbak Hacı Sâlih Paşa'nın Gelibolu'yu ziyâreti esnasında Yazıcızadelerin türbesini ziyâret edip padişahın gönderdiği duasını burada okumuştur. Bu suretten

⁴³⁶ Vassaf, V, 458; Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 163; a.mlf, *Muhammediye*, I, 41.

⁴³⁷ Menderes Coşkun, “Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Edebî Nitelikli Hac Seyahatnâmeleri”, *Türkler*, XI, 812.

⁴³⁸ Evliyâ Çelebi, V, 318-320.

⁴³⁹ Râşid, *Târih-i Râşid*, İstanbul ts., I, 104-105.

⁴⁴⁰ BOA, DH, D: 10, G: 456. Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 151-152.

anlaşıldığına göre Yazıcızade türbesi her dönemde, hem padişahların hem de halkın ziyâret ettiği önemli bir ziyâret mahalli olmuştur.

Ali Hüsrevoğlu, Yazıcıoğlu'nun kabrinin günümüzde de Gelibolu'daki önemli ziyâret mekânlarından biri olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴¹

Müellifin kabrinin önemli ziyâret merkezlerinden biri olmasında eseri *Muhammediye*'nin de payı vardır. Öyle ki, burayı ziyâret eden bir kısım ziyâretçi, dost ve hayranlarının eserin son kısmına düştükleri notlar ve yazdıkları şiirler bu etkinliği göstermektedir.⁴⁴²

Sefîne-i Evliyâ müellifi Hüseyin Vassâf da Yazıcıoğlu'nun kabrini ziyâret edenlerdendir. Hatta Vassâf Sultan Abdülmecîd ve Sultan Abdülazîz'in Gelibolu'dan geçerken Yazıcızâde'nin kabrini ziyâret ettiklerine dair bilgilere yer vermektedir.⁴⁴³

Bunun yanı sıra Yazıcızâde türbesi ile ilgili Osmanlı arşivlerinde 21 Receb 1175/ 19 Şubat 1762 tarihli bir surete göre Seyyid Feyzullah Efendi isimli bir kişiye günlük 10 akçe ile Yazıcızâde Mehmed Efendi Türbesinde türbedarlık⁴⁴⁴ vazîfesinin tayini söz konudur. Ayrıca 29 Ramazan 1207 / 11 Mayıs 1792 tarihli bir surete göre de Yazıcızâde Mehmed Efendi Kütüphanesi Vakfî'nda hasbi mutemetliği⁴⁴⁵ görevlendirmesi kaydına rastlanılmaktadır.

Neticede *Muhammediye*'nin, dinî ve kültürel hayatımızda önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Allah ve Peygamber sevgisi temelinde coşkulu ve heyecanlı bir anlatıma sahip olan eser, Osmanlı toplum zihniyetini oluşturan, dinî ve tasavvufî kültürlerini besleyen başucu kitaplarından biri olarak kabul edilmektedir.⁴⁴⁶ Dinî hayatın Müslüman Türk insanı arasında asırlar boyunca canlı bir şekilde yaşanmasına olanak sağlayan klâsik⁴⁴⁷ denilebilecek kurucu ve

⁴⁴¹ Hüsrevoğlu, "Çanakkale Şehitleri İçin...", 36.

⁴⁴² Vassaf, V, 459-462; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 57-59; Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 587.

⁴⁴³ Vassaf, V, 317, 459-462.

⁴⁴⁴ BOA, EV, Dosya: 4, Gömlek: 165. Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 153.

⁴⁴⁵ BOA, EV, Dosya: 101, Gömlek: 5042. Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 153.

⁴⁴⁶ Mustafa Kara, "Osmanlı Topraklarında Yaygın Olan Tarikatlar", *Osmanlı Medeniyeti, Siyaset, İktisat, Sanat*, haz. Coşkun Çakır, İstanbul 2006, 232.

⁴⁴⁷ Arpağuş, "Gelenek ve Şifahî Kültür Bağlamında Osmanlı Toplumunda Dinî Değerler", 123.

birleştirici yönü güçlü eserlerden biri olduğuna vurgu yapmak gerekmektedir. İslâm tarihi kaynaklarının aksine bir kısım farklı rivayete yer verilmiş olmasını ve devrinin hâkim bilgi anlayışı içerisinde muteber kabul edilen fakat asılsız olduğu tespit edilmiş bilgileri de muhtevâsında barındırdığını belirtmek gerekmektedir. Ayrıca müellifin kabrinin önemli bir ziyâret mekânı olması da Muhammediye'nin etkilerinden birisi olduğu görülmektedir.

B. Edebiyat Dünyamızda *Muhammediye*

Bilindiği gibi Türkler İslâm'ı kabul ettikten sonra İslâm medeniyetinin etkisi altına girmişler ve bu medeniyetin önemli bir unsuru haline gelmişlerdir. Dolayısıyla bu coğrafyanın hâkim medeniyet lisanını da kullanmaya başlamışlardır. Özellikle bilimde Arapça, sanat ve kültürel alanda ise Farsça'nın etkisi söz konusuydu.⁴⁴⁸ Zamanla kendine özgü bir konuma gelmiş olan Türk dili ve edebiyatı, Türkler'in Anadolu'ya gelip yerleştikleri sırada pek çok yönden Farsça'nın etkisindeydi.⁴⁴⁹ Bu yüzden, bu dönemlerde muhtevâ olarak didaktik ve ahlâkî yönü güçlü edebî bir Anadolu geleneğinden söz edilmesi pek mümkün görünmemektedir.⁴⁵⁰

XIII-XV. yüzyıllar Türk edebiyatında mesnevî ve mevlid gibi biçimlerin başlangıcı kabul edildiği,⁴⁵¹ aynı zamanda Türkçe'nin resmî ve edebî anlamda kabul gördüğü dönemler olup, bu devirde edebiyat alanında büyük ve özgün çalışmalara imza atılmıştır.⁴⁵² Şâir ve âlimlerin devlet erkânınca himâye ve teşvik gördüğü bu zaman dilimi,⁴⁵³ tercüme faaliyetlerinin de hız kazandığı⁴⁵⁴ yıllar olmuş ve medreselerde öğretim Türkçe yapılmaya başlanmıştır.⁴⁵⁵

Yine bu yüzyıllarda, Türk dili ve edebiyatının, Farsça'nın hâkimiyetinden kurtarılarak, yeni kültürel bir sentezle, kendine özgü özellikleri

---

⁴⁴⁸ Yıldız, 161.

⁴⁴⁹ Köprülüzâde M. Fuad, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1918, 25; Yıldız, 162.

⁴⁵⁰ Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1-2; Köprülüzâde, *İlk Mutasavvıflar*, 23-26.

⁴⁵¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 43.

⁴⁵² Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 147-163; Akpınar, "Tasavvufi Halk Şiiri", 654.

⁴⁵³ Uzunçarşılı, I, 528;

⁴⁵⁴ Karataş, "Osmanlı Toplumunda Kitap", *Türkler*, XI, 897; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 47; Uzunçarşılı, aI, 528. Ayrıca bk. Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 147-163.

⁴⁵⁵ Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 163.

olan yeni bir edebî sürece girilmiştir.⁴⁵⁶ Kaynakları Kur'ân-ı Kerîm, hadîsler ve peygamber ve evliyâ menkıbeleri gibi kültürel çeşitliliği olan referanslara dayanan⁴⁵⁷ bu yeni edebî süreç, Türkçe merkezli bir edebiyat sürecidir. Kaynakları aynı olsa da, bu dönemde Türk edebiyatı, “Saray edebiyatı”, “Dîvan edebiyatı”, “Dinî-Tasavvufî Halk edebiyatı” gibi çeşitli kollara ayrılmıştır.⁴⁵⁸ *Muhammediye*, *Mevlid* gibi halka mal olmuş eserlerin bir yönleriyle halk edebiyatının ürünü olduklarına dikkat çeken Ülken’in belirttiğine göre, bu tür eserler *halkın arasında kalmıştır*.⁴⁵⁹

Muhammediye'nin tasavvuf ve saray çevresinde okunan bir eser olduğuna⁴⁶⁰ bir önceki bölümde değinilmişti. Öyle ki, her sınıf insana hitap etmesi yönüyle eser, hem halk arasında hem ulema ve havas arasında hem de saray çevresinde makbul eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.⁴⁶¹ Nitekim Köprülü, Yazıcıoğulları'nın *Muhammediye* ve *Ahmediye*'sini halk edebiyatıyla saray edebiyatının birleşme noktası olarak kabul etmektedir.⁴⁶² Dolayısıyla Ülken'in serdettiği yukarıda belirtilen görüşünün bir yönüyle eksik ifade edildiğini belirtmek gerekmektedir.

Bu dönemlerde Türkçe eser vermenin belli başlı sebepleri vardır. Bunların en önemlisi halkın dilinin Türkçe olması gelmektedir. Keza, müelliflerin Türkçe yazmak suretiyle hem hayırlı bir iş yapma hem de bundan dolayı hayır dua alma beklentisi söz konusudur. Ancak bu konudaki önemli nedenlerden bir diğeri de devlet adamları ve beylerin Türkçe'yi teşvikleri gelmektedir.⁴⁶³ Uzunçarşılı'nın belirttiğine göre;

II. Murad ve bir kısım beyler memleketteki ilim ve fikir hayatına ehemmiyet vermiş; âlim ve şâirleri himâye etmiş; milli cereyana hız

⁴⁵⁶ Akpınar, “Tasavvufî Halk Şiiri”, 654; Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 147-163; Ayrıca bk. Faroqhi, 32.

⁴⁵⁷ Artun, “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, *Türkler*, XVIII, 177.

⁴⁵⁸ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 44; Artun, agm, 177.

⁴⁵⁹ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 44.

⁴⁶⁰ Vassaf, V, 459; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 55, 185.

⁴⁶¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 55; Ayrıca bk. a.mlf, *age*, 185; Vassaf, V, 459.

⁴⁶² Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, I, 42.

⁴⁶³ Kemal Yavuz, “XIII-XVI. Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkında Görüşleri”, *Türkler*, VII, 617-623; Yıldız, 161. Ayrıca bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 47; Uzunçarşılı, I, 528.

vermişlerdir. Bilhassa Sultan II. Murad Türk lîsan ve edebiyatının inkişâfı için çalışmış, mûsikîyi de himâye etmiş; şâir ve ediplere yıllık tahsisat ayırmıştır.⁴⁶⁴

Halkın kullandığı lisân ile yazılmış bir eserin önemi, Boratav'a göre, örneğin Yunus Emre'yi büyük bir halk şâiri yapan şey, halk dilinden, onların dilinden konuşuyor olmasıdır.⁴⁶⁵ Bu minvalde Yazıcızâde'nin *Muhammediye*'si, Ahmed-i Bîcân'ın *Envârü'l-Âşîkîn*'i, Âlî'nin *Selçuknâme*'si, Eşrefoğlu'nun *Müzekki'n-Nüfûs*'u gibi⁴⁶⁶ bazı eserlerin Türkçe'nin yerleşmesinde önemli katkıları vardır.⁴⁶⁷ Dolayısıyla İnalçık'ın da belirttiği gibi, dönemin hâkim tasavvuf akımının önemli temsilcisi konumundaki Yazıcızâde'nin *Muhammediye*'si ile Oğuz geleneğinin önemli temsilcisi konumundaki Âlî'nin *Selçuknâme*'si devrin Türkçesi ile ilgili mükemmel örnekler sunmaktadır.⁴⁶⁸

Halkın anlayacağı bir dilde eser kaleme alma uygulaması ve Türkçe'nin kullanımına dönük teşvikler, bu dönemdeki kalem ehline eserlerinde sıkça dile getirilmiştir. “*Türkî dilce söyle sen*” diyen Kadı Mustafa Darir, “*zâhir ve bâtın ilimden Türkçe bir kitap düzem*” diyen Ahmed-i Bîcân, “*Eğer Türkî dilince varsa dîvan*” diyen Yazıcıoğlu Muhammed, “*Diledik Türkî lisânıyla beyân*” diyen Muînüddin b. Mustafa, “*Gerçi kim söylendi bunda Türk dili, ille mâlum oldu mânâ menzili*” diyen Âşık Paşa gibi o dönem yetişmiş pek çok kalem ehlinde Türkçe söylemenin bilinçli bir deneyimi görülmektedir.⁴⁶⁹

Tasavvuf erbabının, Türkçe konuşan halkla daha yakın olabilmelerinin ve Müslüman ahaliye tasavvufî inanç ve öğretileri ulaştırabilmelerinin yolunun Türkçe'yi kullanmaktan geçtiğini fark ettikleri görülmektedir.⁴⁷⁰ Bu nedenle Türkçe eser vermenin önemli sebeplerinden bir diğer nedeninin de tasavvuf olduğuna değinmek gerekmektedir.⁴⁷¹ Dolayısıyla medrese âlimlerinin dili ve

⁴⁶⁴ Uzunçarşılı, I, 528.

⁴⁶⁵ Pertev N. Boratav, *Halk Edebiyatı Dersleri*, Ankara 1942, 87.

⁴⁶⁶ Güzel, 831.

⁴⁶⁷ Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 337; Cebecioğlu, agm, 412.

⁴⁶⁸ İnalçık, “Murad II.” *İA*, VIII, 614; a.mlf, “II. Murad”, *DİA*, XXXI, 171.

⁴⁶⁹ Yavuz, agm, 617 vd. Ayrıca bk. Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 147-163.

⁴⁷⁰ Ülken, *İslâm Düşüncesi*, 157; Yıldız, 161. Ayrıca bk. Mustafa İsen, “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, *Türkler*, XI, 544; Faroqhi, 222.

⁴⁷¹ Yıldız, 161.

içerikleri anlaşılması güç eserlerinin karşısında, zaviye ve tekke çevrelerine mensup müelliflerce, sade bir dille kaleme alınan *Muhammediye*, *Envâru'l-Âşıkîn*, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Mızraklı İlmihal*, *Mârifetnâme*, *Kara Davud*, *Ahmediyye* gibi kitapların halk arasında büyük bir yaygınlık kazandıklarına işaret etmek gerekmektedir.⁴⁷² Öyle ki, Osmanlı coğrafyasında tasavvuf muhtevâlî bu tür eserlerin Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en çok rağbet gören eserler olduğu bilinmektedir.⁴⁷³

XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren hem telif hem de tercüme faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dönemde ayrıca, pek çok tasavvuf muhtevâlî eserin de telif ve tercümesine tanık olunmaktadır.⁴⁷⁴ Aralarında *Mevlid*, *Muhammediye*, Akşemseddin'e ait *Makâmât-ı Evliyâ*, *Tazarrunâme*, gibi telif eserlerin yanında, Irâkî'ye ait *Lemeât*, Sa'dî'ye ait *Bostan*, Sühreverdî'ye ait *Avârîfü'l-Maârîf*, Necmüddin Dâye'ye ait *Mirsâdü'l-İbâd* gibi birçok tasavvufî eserin Türkçe'ye tercüme edildiğine⁴⁷⁵ de işaret edilmelidir.

Türkçe'nin kullanımında ciddi bir bilinçlenmeye tanık olduğu Osmanlı ilk döneminde,⁴⁷⁶ lisânı Türkçe olan⁴⁷⁷ *Muhammediye* eksenli bir değerlendirme yapıldığında görülecektir ki; Yazıcıoğlu Muhammed de Türkçe yazma noktasında oldukça bilinçli hareket etmiştir. Örneğin *Muhammediye*'de müellif;

*Eğer Türkî dilince varsa dîvan,
Seninle düzülübdür yüce livân.*⁴⁷⁸

demekte ve buna, Hakk'ın herkese verdiği ilimle yazmasının doğal olduğu savunması getirmektedir:

*Seninle cümlede âlem ilmini Hak,
Sana verdi, ona yazdın muhakkak.*⁴⁷⁹

⁴⁷² Ocak-Farûkî, 475-476.

⁴⁷³ Karataş, "Osmanlı Toplumunda Kitap", *Türkler*, XI, 897.

⁴⁷⁴ Şentürk-Kartal, 204; Karataş, "Osmanlı Toplumunda Kitap", *Türkler*, XI, 897; Yavuz, agm, 623.

⁴⁷⁵ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 54; Karataş, "Osmanlı Toplumunda Kitap", *Türkler*, XI, 897; Şentürk-Kartal, 204.

⁴⁷⁶ Erman Artun, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, İstanbul 2008, 19; Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 147-163.

⁴⁷⁷ Câmî, 691; Hoca Sadeddin, 460.

⁴⁷⁸ *Muhammediye*, byt. 8798, s. 468.

Eserinin telif sebebini açıklarken de şöyle demektedir:

*Dedim Bîcân'a imdi sen dahi gel,
Çü düzdüm bu kitabı sen dahi gel.*

*Bunu Türkî diline dönder imdi,
Yayılsın ile, şehre gönder imdi.*⁴⁸⁰

Ayrıca Ahmed-i Bîcân'ın *Envârü'l-Âşıkîn*'i de, tabîî Türkçe'nin bu dönemdeki en dikkate değer olanlarından birisi olup, XV. yy'da nesir sahasında verilen tasavvufî eserlerin en mühimlerinden biri kabul edilmektedir.⁴⁸¹ Müellif Ahmed-i Bîcân, yazılan birçok eserin dilinin Arapça ve Farsça olmasından yakınmakta, bundan ötürü de onları anlayanların ancak medresede okumuş kimseler olduğunu dile getirmektedir. Bu yüzden kendisi eserlerini Türkçe yazmak suretiyle herkesin anlamasını umduğunu belirtmekte⁴⁸² ve Türkçe yazmanın önemine işaret etmektedir.⁴⁸³

Hem devlet adamları ve beylerin hem de tasavvuf erbabının, Anadolu'da birlik ve beraberliğin tesisinde en önemli unsurlardan birinin halkın konuştuğu dil olduğunu, Türkçe olduğunu idrak ettikleri açık bir şekilde anlaşılmaktadır.⁴⁸⁴ Âlim Yıldız'ın tespitlerine göre, gerek Selçuklular'ın yıkılmasından sonraki dönemde gerekse ilk Osmanlı dönemlerinde hükümdar ve beylerin Türkçe'den başka dilleri pek iyi bilmemeleri, sanat ve bilim adamlarını Türkçe eser vermeye zorlamıştır. Bu dönemlerde Türkçe eser verilmesinin diğer bir nedeninin tasavvuf olduğunu ifade eden Yıldız, şâirlerin, Türkçe konuşan halka tasavvufî inançları ulaştırabilmeleri için Türkçe'yi kullanmanın gerekliliğini hissettiklerini belirtmektedir.⁴⁸⁵

Türkçe kullanmanın önemi üzerinde düşünen ve dikkatleri bu noktaya çeken İhsan Fazlıoğlu'ysa, Türkçe'yi kullanmamış olan büyük Osmanlı

---

⁴⁷⁹ *Muhammediye*, byt. 8795, s. 468.

⁴⁸⁰ *Muhammediye*, byt. 8880-8881, s. 472.

⁴⁸¹ Şentürk-Kartal, 278.

⁴⁸² Ahmed Bîcân, *Envârü'l-Âşıkîn*, 5; Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *DİA*, II, 50; Uzun, "Envârü'l-Âşıkîn", *DİA*, XI, 259;

⁴⁸³ Yavuz, agm, 621.

⁴⁸⁴ Gölpınarlı, 170; Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 44 vd.; Güzel, 831.

⁴⁸⁵ Yıldız, 161.

mütefekkir ve bilim adamlarının istenilen düzeyde tanınmadığını, ama Türkçe'yi kullanan her kim olursa olsun halk tarafından büyük bir rağbet gördüğünü belirtmekte ve Türkçe'nin önemine vurgu yapmaktadır:

Bakalım şimdi: Yunus Emre'yi herkes bilir; şiirleri dilden dile dolaşır. Niye? Türkçe yazdığı için. Aynı dönemlerde yaşadığı halde niye Davud Kayserî bilinmiyor? Arapça yazdığı için. Aslında Yunus Emre'nin şiiri, Davud Kayserî'nin temsil ettiği yüksek kültürün bir alt seviyedeki temsilidir o dönem için. Herkes Yazıcızâdeleri bilir: Ahmediye, Muhammediye meşhurdur. Ancak yine o dönemlerde yaşamış Molla Fenarî pek bilinmez. Niçin? Çünkü Molla Fenarî, Arapça yazmıştır. Niçin Kâtip Çelebi çok bilinir? Yalnızca eserlerinden dolayı mı? Hayır. Türkçe yazdığı için; eğer Arapça yazsaydı, eminim ki, kimse bu kadar tanıyamazdı Kâtip Çelebi'yi.⁴⁸⁶

Dilinin Türkçe olmasından dolayı *Muhammediye*'nin Türkistan coğrafyasında “Türkçülük” akımları muvacehesinde değerlendirildiğine de tanık olunmaktadır. Ülken'in verdiği bilgilere göre, Türkistan coğrafyasında, başta *Muhammediye* olmak üzere *Mârifetnâme*, *Tarîkat-ı Muhammediyye*, *Battalgâzi*, *Esmâ-i Hüsnâ* gibi Osmanlı'da yaygınlığı olan eserlerin bölgede “Türkçe”yi ve “Türklük” şuurunu yaydıkları ve dolayısıyla “Türkçülük” akımları çerçevesinde değerlendirildikleri anlaşılmaktadır. Kırım gibi bazı yerlerde bu tür eserlere ve Osmanlı Türkçesi'ne dönük özel bir ilginin uyandırılmasının resmî emirlerle başlatılmış olması da dikkat çekicidir.⁴⁸⁷

Söz konusu eserlerin halkı bir arada tutma ve kültürel kimliklerini koruma noktasında önemli eserlerden bir kaçı oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla Ülken'in görüşü bir yönüyle kabul edilebilir görünse de, bu eserlerin bölgede “Türkçülük” akımları çerçevesinde değerlendirildiklerine yönelik ileri sürdüğü görüşe ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşünmekteyiz. Kanaatimizce Ülken'in bu görüşü, eserini yazdığı dönemin genel eğilimlerinden etkilenmiştir. Keza

⁴⁸⁶ İhsan Fazlıoğlu, “Kâtip Çelebi'yi Anlamak: Değerlendirme”, *Kurtuluşun İki Yüzü: Hakikat ve Siyaset*, 350. *Ölüm Yıldönümünde Kâtip Çelebi*, 17 Kasım 2007 Cumartesi, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul. <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=87> [10.1.2010].

⁴⁸⁷ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 212-213. Müellifin bu konudaki görüşlerinin değişmediği daha sonra yayınladığı başka bir eserinden de anlaşılmaktadır. Bk. a. mlf, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul 1976, 173-174.

Osmanlı için “Türkçülük” fikri, bunu herkes böyle anlamasa bile, bugün gelinen nokta itibariyle tehlike arzeden fikirlerden birisi olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu bu eserlerde, Ülken’in kastettiği gibi, milli bir eğilime rastlanılmamaktadır. Nitekim *Muhammediye*’nin lisanı Türkçe olsa da eser, Hz. Peygamber sevgisini esas almaktadır.

Hilmi Ziya Ülken, Yazıcıoğlu’nu Anadolu’da İbn Arabî’yi takip eden “vahdet-i vücûd”culardan birisi olarak göstermektedir⁴⁸⁸ ve buna yukarıda değinilmişti. Dolayısıyla Ülken’in ifade ettiği bu görüşü, Türkçülükle ilgili ileri sürdüğü görüşü ile de çelişkili gözükmemektedir.

Dili Türkçe olan *Muhammediye*’nin kendine has bir anlatım tarzı ve üslûbu vardır. Eserde okuyucu kendini adeta müellifle karşı karşıya bulur. Yer yer sohbet havasında hikâye edilen olaylar, halk diline hâkim unsurlarla ve pek çok atasözleriyle zenginleştirilerek halk diline aidiyetine vurgu yapar. Bu da onu ayrıca önemli kılmaktadır. Dolayısıyla *Muhammediye*’nin bugün bile kolay anlaşılır bir Türkçe ile yazıldığı ve her bakımdan zengin bir dil hazinesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkçe’nin pek çok dil özelliğine sahip olan *Muhammediye*, aynı zamanda birçok edebî sanatı da içermektedir. Öyle ki, dil özellikleri bakımından yazıldığı devrin Anadolu Türkçesi hakkında oldukça bilgi verici mahiyettedir.⁴⁸⁹

Ancak eserin dilini ağır ve ağıdalı bulanlar da vardır. Birçok münekkid, eserin dilini ağır ve ağıdalı olmakla tenkid etmiş;⁴⁹⁰ hatta bu vesileyle onu daha sade bir dile sahip olacağını düşündüklerinden, nesre çevirmişlerdir.⁴⁹¹

Eseri *Mevlid* kadar tabii ve akıcı olmamakla tenkid edenler onun *Mevlid* kadar itibar ve ilgi gördüğü noktasında hem fikirdirler. Edebiyat araştırmacılarından bazılarının göre, eser şiir niteliği açısından pek güçlü

---

⁴⁸⁸ Ülken, *İslâm Düşüncesi*, 138.

⁴⁸⁹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 119-129; İnalçık, *İA*, VIII, 614. *Muhammediye*’deki dil, anlatım ve şekil özelliklerinin detaylı anlatımı için, bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 95-156.

⁴⁹⁰ Abdullah Uçman, “Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz ve dğr. Ankara 1998, 39; Ahmet Kartal, “Anadolu’da Türk Edebiyatının Gelişimi”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Halman, İstanbul 2006, I, 507; Şentürk-Kartal, 250.

⁴⁹¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 55. Bunun en güzel örneği kardeşi Ahmed Bîcân’ın *Envâru’l-Âşîkîn* adlı eseri olmalıdır.

sayılmayabilir⁴⁹² ve mevlid kadar akıcı olmayabilir,⁴⁹³ ama eserin edebî yönden var olduğu düşünülen bu eksikliğini, müellifin samîmî bir Müslüman olması ve bu samîmiyetini ve doğruluğunu eserine yansıtmasıyla bu açığı kapattığı görüşündedirler.⁴⁹⁴

Yazıldığı dönem ve telif maksadı dikkate alınınca, şâirin iyi bir şiir yeteneğine sahip olduğu, bu yönünü de eserinde gayet iyi işlediğine dikkat edilmelidir. Yine eserin uzun yıllar sevilip takdir görmesinde müellifin samîmî ve doğru kişiliğinin yanında, aynı zamanda esere özel bir boyut katan karşılıklı bir sohbet havası içerisinde geçen anlatımlara sahip olması da göz ardı edilmemelidir.⁴⁹⁵

Neticede, dinî edebiyatımızın ölümsüz eserlerinden bir kabul edilen *Muhammediye*,⁴⁹⁶ sanat gayesi gözetilerek muhtelif vezin ve şekillerin kullanıldığı,⁴⁹⁷ ağır fakat itinalı üslûbu, samîmî havası ve duygulu muhtevâyâ sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dilinin Türkçe olması nedeniyle, gerek kendi devrinde gerekse sonraki devirlerde, sadece Anadolu’da değil, Türk dünyasının diğer bölgelerinde de çok sevilmiş, okunmuş ve örnek alınmış olup,⁴⁹⁸ beğenilen ve benimsenen birkaç başucu kitabından birisi olmuştur.⁴⁹⁹ Ayrıca II. Murad’ın Türkçe’nin kullanılmasını yaygınlaştırma çabaları ve bu çabalara o dönemde yaşamış müelliflerin katkıda bulunmaları Osmanlı’da Türkçe ve Türk kültürü ile ilgili bilinçli bir politika takip edildiğini ve kültürel bir inşa gayretinin olduğu görülmektedir.

C. Muhammediye Vakıfları

Vakıf, bir malı menfaati kamuya ait olmak üzere herkesin faydalanması için Allah’ın mülkü hükmüne koyarak hak sahibinin bağışlamasını ifade eden bir

⁴⁹² Öztuna, *Türk Edebiyatı*, II, 461; Gibb, 404; Hammamîzâde İhsan ve dğr. 291.

⁴⁹³ Aşkar, 302.

⁴⁹⁴ Öztuna, *Türk Edebiyatı*, II, 461; Aşkar, 302.

⁴⁹⁵ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 129-131.

⁴⁹⁶ Necdet Öztürk, “Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi”, *Türkler*, IX, 245.

⁴⁹⁷ Köprülüzade, *Anadoluda Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Bir Bakış*, 38.

⁴⁹⁸ Şentürk-Kartal, 250; Kartal, 507.

⁴⁹⁹ Günay, agm, 40.

kavramdır.⁵⁰⁰ Bu malın belli şartlarda teslimini öngören resmî vasıflı senetlere de vakfiye denilir.⁵⁰¹ Bir insanı, kendine ait bir malı vakfetmeye yönelten bir kısım önemli amilin var olduğuna da işaret etmek gerekmektedir. Bunların başında dünya hayatının faniliğinin bilincine sahip olmak ve öte dünyaya bir hazırlık yapmak fikri gelmektedir. Nitekim vakfiyelerde hayır sahiplerinin bu temennilerine sıkça rastlanılmakta ve hangi amaçla vakfedilirse edilsin bir vakıf kurumunda bu kayıt daima vurgulanır.⁵⁰²

Genel olarak toplumun sosyo-kültürel yapısı, ihtiyaçları ve çeşitli eğilim ve beklentileri çerçevesinde hayatın her alanında yer almış olan vakıf müesseselerinin, ilk zamanlarda ferdî ihtiyaçların giderilmesi için tesis edildikleri bilinmektedir. Toplumun birçok ihtiyacının giderildiği vakıf sistemi, hayır sahibine temenni ettiği hayır duayı, ihtiyacı olana da ihtiyacını karşılama olanağını verirken, devlete de millet dayanışması, devlet-millet dayanışması gibi birçok kolaylık sağladığı aşikârdır.⁵⁰³

Vakfiye ve benzeri belgeler incelendiğinde görülecektir ki, tarihimizde birçok hizmet ve hayır işi vakıflar yoluyla yerine getirilmiştir. Yol, çeşme, köprü gibi hayır kurumlarının yanında halkın önemli bir eğitim kurumu olarak işlev gören câmiler ve değişik tasavvufî akımları temsil eden ve zengin vakıflara sahip oldukları bilinen tekkelerin de birer vakıf eseri olduklarını belirtmek

---

⁵⁰⁰ Şemseddin Sâmî, “Vakıf”, *Kâmûs-i Türkî*, Dersaadet 1317, I-II, 1496; Mehmet Zeki Pakalın, “Vakıf”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, III, 577; İlhan Ayverdi, “Vakıf”, *Misalli Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006, III, 3291; “Vakıf”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, 681. Ayrıca bk. Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, İstanbul 1940, 40-45.

⁵⁰¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1970, 1364. Bu şartlar için bk. Pakalın, III, 578-579.

⁵⁰² Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, 19-21. Ayrıca bk. Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1999, 277. BOA, MF, D: 152, G: 7577. “... yevmî sekiz akçe vazîfe ile Aksaray garbında Murad Paşa Câmii derûnunda Cuma günü ba'de Salâti'l-Asr Muhammediyehânlık idüp ba'dehû üç sûre-i İhlâs-ı Şerîf ve bir Sûre-i Fatihâ-i Şerîf tilâvet ve sevâbını vakf-ı mûmâ ileyh el-Hac Sadullah Efendi'nin ruhuna ihda eylemek ... erbâb-ı istihkâkdan Ali Efendi'ye tevcîh ve yedine berât-ı şerîf âlişân kılmak babında ...” Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 155.

⁵⁰³ Öztürk, *age*, 20-31; “Vakıf”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 681.

gerekmektedir. Kültürün ve dindarlığın yayılmasında önemli işlevleri olan bu tekkelerin vakıflarla beslendiği ve birer vakıf eseri oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁰⁴

Neticede toplumun yararına olan her bir uygulamada vakıf izine rastlamak mümkündür. Câmî, çeşme, yol gibi hayır kurumlarının yapılmasını üstlenen vakıfların yanında, halk arasında önemli bir hizmetin ifası olarak görülmekte olan *Mevlid*, *Muhammediye* veya *Miraciye* gibi vakıfları da bu minvalde değerlendirmek gerekmektedir.

Hiz. Peygamber'i çeşitli yönleri ile tanıtmaya amacı taşıyan bir kısım faaliyetlerde *Muhammediye*,⁵⁰⁵ *Mevlid*⁵⁰⁶ ve *Miracname*⁵⁰⁷ gibi eserlerin okunması için vazîfelerin tayin edildiği söz konusudur. Bu vazîfelerde tanık olunan önemli noktalardan birinin hayır sahibinin Hiz. Peygamber sevgisi eksenli hayır dua talebi olduğunun yanı sıra, bir diğer önemli boyutuyla da Müslüman varlıklı insanların fakir ve fukarayı doyurma ve onlara yardımcı olma gibi özel bir kaygı güttüğü yani bir dayanışmanın tesisine ve sürekliliğine katkı sağladığı görülür. Böylelikle bir yandan toplumun çeşitli kesimleri Hiz. Peygamber sevgisi etrafında birleşirken öte yandan da yapılan bu yardım ve ikramlarla sosyal adaletin yaygınlaşmasına katkıda bulunulurdu.⁵⁰⁸

Yukarıda ilgili başlık altında görüldüğü gibi, Gelibolu'daki Yazıcızâde Tekkesi de gelen gidenin iâşe ve ibatesi için bir kısım işlerin yerine getirildiği önemli bir ziyâret mekânıdır. Öyle ki Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde "Gelibolu sancağında Yazıcızâde Dergâhı'nın taamiyesine dâir" fermân vardır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ Bahaeddin Yediylidiz, "Vakıf", *İA*, İstanbul 1986, XIII, 169; Ahmet Turan Yüksel, "Türk İslâm Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi", *SÜİFD*, sy. 13, Konya 2002, 49-50; Kazıcı, 294-295.

⁵⁰⁵ BŞS B 94, 19b, BŞS B 135, 59a; BŞS B 202, 49a; BŞS B 202, 62a'dan Mefail Hızlı, "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlılarda Hiz. Peygamber Sevgisi", *Diyanet İlmî Dergi Peygamber'imiz Hiz. Muhammed Özel Sayı*, Ankara 2000, 524.

⁵⁰⁶ Hızlı, 524 vd. Ayrıca bk. Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Toplumunda Mevlid Vakıfları-Bursa Örneği", *Süleyman Çelebi ve Mevlid Sempozyumu*, ed. Mustafa Kara- Bilal Kemikli, Osmangazi Belediyesi Yay. Bursa 2007; a. mlf, "Osmanlı Toplumunda Hiz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları", *İSTEM*, VI, sy. 11, 2008, s 47-77.

⁵⁰⁷ Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nameler*, Ankara 1987, 85. Ayrıca bk. Bedri Mermutlu, "Üsküdar'da Bir Elit Mezarlığı: Nasûhî Haziresi", *Üsküdar Sempozyumu VI*, 653; Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Haturaları*, haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, İstanbul 2006, III, 1163-1164.

⁵⁰⁸ Algül, 49.

⁵⁰⁹ BOA, İ. MVL. D: 186, G: 5638. Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 155.

27 Zilhicce 1266 / 4 Ekim 1850 tarihli bu arşiv belgesinden, Gelibolu’da bulunan Yazıcızâde dergâhında bu iş için aylık yüz kuruş tahsisat ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Toplumun çeşitli kesimlerini bir arada tutan bir değer olarak kabul edilmesi gereken *Muhammediye*, halk arasında çok sevilen ve el üstünde tutulan bir eser olup, câmi, tekke ve dergâhlarda okunmak suretiyle halkın bir arada olmasına katkı sağladığı bilinmektedir. Öyle ki, Osmanlı toplumunda *Muhammediye* okunmasına dönük bazı vakıfların tesis edildiğini ve vakıf yoluyla okutulan eserlerin başında da *Muhammediye*’nin geldiğini⁵¹⁰ belirtmek gerekmektedir. Nitekim Kadı sicillerinde *Muhammediye* okunmasına dönük pek çok kayda rastlanılması mümkündür.⁵¹¹

Örnek olarak, XVI. yy’da Bursa’da yaşamış Ayşe Hâtun isimli hayırsever bir kadının vakfiyesi gösterilebilir. 3 Rebiulevvel 914/2 Temmuz 1508 tarihli bu vakfiyeye göre, Ayşe Hatun vakfettiği iki mülkünden birinin *Muhammediye* okunması için ayrıldığı anlaşılmaktadır. Mütevazı bir ev olduğu anlaşılan bu vakfiyenin geliri *Muhammediye* okunmasına tahsis edilmiştir. Ayşe Hatun’un burada talep ettiği, her gün yatsı namazından sonra Yerkapı Mescidi’nde mescid imamının *Muhammediye* okuması ve ücret olarak da okuyucuya 60 dirhem ödenmesidir. Yine aynı vakfiyeye göre, câminin aydınlatılması için, mumlara 30 dirhem ve mescidin kayyımına da mumları yakması için 10 dirhem ödenmesi öngörülmektedir.⁵¹²

Burada bir noktanın altı çizilmesi gerekmektedir. Söz konusu vakıf kaydı, tarih açısından değerlendirildiğinde *Muhammediye* okunmasına dönük vakıf kurulması işleminin oldukça eskilere dayandığı aşikâr olmaktadır. Yani *Muhammediye*’nin telif tarihi olan 853/1449 ile bu vakıf kaydının tarihi olan 914/1508 yılları arasında 60 yıl gibi bir zaman söz konusudur. Buradan hareketle *Muhammediye*’nin toplum arasında yaygınlığının çok eskilere dayandığı anlaşılmaktadır.

⁵¹⁰ Hasan Basri Öcalan, *Bursa’da Tasavvuf Kültürü, (VII. Yüzyıl)*, Bursa 2000, 266.

⁵¹¹ Saadet Maydaer, “XV. Yüzyılda Bursa’da Hayırsever Bir Çift: Hoca Ece ve Ayşe Hatun’un Vakıfları”, *UÜİFD*, XVIII, sy. 1, 504.

⁵¹² Maydaer, 505-506.

Eserin yazılması ve müellifin vefatından 60 yıl gibi bir süre sonra Bursa'da bir vakfın tesis edilmesi etkisinin kısa zamanda ortaya çıktığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yine bu bilgilere bakılarak *Muhammediye*'nin telif edildiği Gelibolu'dan başlayarak kısa zaman içerisinde Anadolu'da yaygınlaşmaya başladığı söylenilebilir.

1034/1624 tarihli başka bir kayıta da, Duhter-i Şeref mahallesinde oturan Osman kızı Kerîme Hâtun, her gün ikindi namazından sonra Üftâde Câmii'nde *Muhammediye* okunması için bir miktar para bağışlamış; ayrıca Şeyhî Ağa b. Mehmed'de Emir Sultan Câmii'nde her gün ikindi namazından sonra *Muhammediye* okunması için 15 kuruş vakfetmiştir.⁵¹³

XVII. yy'ın ikinci yarısında ise, Hacı Mehmed Kefevî adında bir hayır sahibi Ulucâmi'de okunmak üzere *Muhammediye* vakfı tesis etmiş, yine Seyyid Ali Çelebioğlu Mehmed Çelebi de düzenlediği vakfiyede Bursa Dâye Hatun Câmii'nde Muhammediyehânın dışında Yasinhan, Aşırhan gibi görevlilere de ödeme yapılmasını şart koymuştur.⁵¹⁴

Muhammediye okutulması için Emir Sultan Câmii imamı Şeyh İsâ Efendi b. Şeyh Hüsam'ın kurduğu para vakfı dikkat çekmektedir. Vakfiyeye göre İsa Efendi 4300 akçe vakfetmiştir ve şu şartı koymuştur. Belgede okuyucuya verilecek miktarın ne kadar olduğunun yanı sıra, okuyucunun ölmesi halinde bu işi hanımının yapacağına ve parayı onun alacağına dönük bir kayıt da düşülmüştür. Onun vefatından sonra ise bu işi kardeşinin yapacağına ve bunun da vefatı halinde kitap Emir Sultan Câmii'nde "*Hıfzu'l-Mesâhif*" olan birisine teslim edileceğine şeklinde şartlar da koşulmuştur. Bu son durumda da okuma işinin müezzinlerce yapılmaya devam edeceğine dair bilgiler de bu vakfiyenin kaydından anlaşılmaktadır. Yine vakfiyede bu okuma işinin Rebiulevvel ile Rebiulâhir aylarında olacağına ve ikindi namazı sonrası icra edilmesi gerektiğine dair kayıtlar da düşülmüştür.⁵¹⁵ Bir başka örnek ise,

⁵¹³ BŞS B 142, 3b'den Öcalan, 266;

⁵¹⁴ BŞS B 202, 49a'dan Hızlı, 525.

⁵¹⁵ BŞS B 39, 71a'dan Öcalan, 266;

Karaca Dede b. Hüseyin, simitçi mahallesinde bulunan evini, satıldıktan sonra bedeli Eşrefzâde Dergâhı'nda ikinci namazını müteakip “savt-ı hasene nağamât-ı celîle” ile Muhammediye okunması için vakfetmiştir.⁵¹⁶

Burada *Muhammediye*'nin okunduğu yerin bir Kadîrî-Eşrefî Dergâhı olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Böyle bir yerin seçilmiş olması, *Muhammediye* okunması açısından değerlendirildiğinde, eserin tarikatlar üstü bir kitap olduğuna dönük bir yargıya varılabilir.⁵¹⁷ Nitekim XIX. yy.'da Erzincan'da Hâlidîye'den Hoca Fehmi Efendi'nin, akşamları dergâhında *Muhammediye* okuttuğuna⁵¹⁸ dönük bilgiler de eserin tarikatlar üstü bir kitap olduğu kanısını destekler mahiyettedir.

Arşiv belgelerinde de *Muhammediye* okunmasına dönük pek çok kayda rastlanılması mümkündür.

Okuyanlarına “Muhammediyehân” denildiği bilinmekte olup, bazı arşiv belgelerinden “Muhammediyehânlık”ın babadan oğula intikal edebilen bir vazîfe olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 29 Rabiulevvel 1198 / 21 Şubat 1784 tarihli bir arşiv belgesine göre, Hısn-ı Mansûr kasabasında bulunan Hacı Abdulganî Câmii'nde Cuma namazından önce icra edilmekte olan *Muhammediye* okunması işlemi, mevcut okuyucu olan İshak Halife'nin vefatı sebebiyle, hak sahibi olduğu için oğlu Muhammed'e verilmiştir. Öyle ki, söz konusu suretten, bu iş için ödenen günlük altı akçe olan yevmiyenin aynı câmi adına tanzim edilmiş olan evkaftan karşılandığı da anlaşılmaktadır. Hatta yeni okuyucuya, bu konuda görevlendirildiğine dair bir berat ve bir miktar da sadaka ihsan buyurulmuştur.⁵¹⁹

⁵¹⁶ BŞS A 162, 111a'dan Öcalan, 255;

⁵¹⁷ Öcalan, 255;

⁵¹⁸ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2004, 92.

⁵¹⁹ BOA, EV, D: 185, G: 9212. “Kasaba-i Hısn-ı Mansur'da vaki' el-Hâc 'Abdulganî Câmii Şerîf vakfından olmak üzere yevmî altı akçe vazîfe ile Yevm-i Cuma'da kable's-salat'il Cuma, Muhammediyehân olan İshak Halife fevt olup, yeri halî ve hizmet-i lazimesi muattal kalmağıle yerine erbab-ı istihkakdan sulb-i kebir oğlu Muhammed dâileri ber vechile layık ve mahallen müstehik olmağın pederi-i mahlulundan cihet-i mezkure-i merkûm dâülerine tevcîh ve yedine berât-ı şerîf-i âlişân sadaka ve ihsan buyurulmak ricasına ...” Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 154.

13 Zilhicce 1271/ 28 Ağustos 1855 tarihli bir başka arşiv belgesine göre ise, Gelibolu'da bulunan Câmi-i Atîk'te *Muhammediye* okunmasına dönük bir görevlendirmeden bahsedilmektedir. Günlük dört akçe ve yıllık bir müdd⁵²⁰ buğday karşılığında icra edilmesi istenen bu vazîfenin ücretinin, kabri Bolayır kasabasında bulunan Şehzâde Gâzi Süleyman Paşa adına tesis edilmiş vakıftan ödenmesi öngörülmektedir. Öyle ki, bu görevi icra etmekte olan üç okuyucu var ve bunlar Hasan'ın oğulları Muhammed Hâşim, Dâvud ve Hüseyin adlı kardeşlerdir. Ancak Muhammed Hâşim isimli okuyucunun vefatı münasebetiyle, onun 1/3 hissesinin oğulları Ali ve Hasan'a ödenmesine karar verilmektedir. Ayrıca bu iki kardeşin henüz liyakat sahibi olmamaları hasebiyle de, onlar yetişinceye değin bu işi onların yerine amcaları Hüseyin yerine getireceğine ve bu yolla haklarını alabileceklerine karar verilmektedir. Hatta bu çocukların büyüdülerinde bu işi üstlenebileceklerine temas edilmektedir.⁵²¹

Yukarıda zikredilen bu iki suretten anlaşıldığına göre, “muhammediyehânlık” vazîfesi babadan oğula intikal edebilen bir uygulama olduğu ve bu durumun, okuyucunun vefatı halinde, ailesinden geri kalanlarının mağduriyetine sebebiyet verebilecek tüm olumsuzlukları giderme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır.

Hem İstanbul'da hem de İstanbul dışında olduğu anlaşılan bu görevlendirmelerde bazı durumlarda feragatler da söz konusudur. Öyle ki,

⁵²⁰ Müdd, bir ağırlık ölçüsü birimidir. Miktarı, bazı bölgelere göre değişme gösterir. Örneğin Kütahya'da bir müdd yirmi, Diyarbakır'da ise on altı İstanbul kilesine karşılık gelir. İstanbul kilesi ise 25 kg'dır. Bk. Pakalın, II, “müdd” ve “kile” maddeleri.

⁵²¹ BOA, MF, D: 149, G: 7434. “*Haremeyn-i muhteremeyn hazinesinden mazbût, evkafdan Bolayır kasabasında vaki' merhum ve mağfûrun leh Şehzâde Gazi Süleyman Paşa Hazretlerinin evkâf-ı şerifinden almak üzere yevmi dört akçe vazîfe ve senede bir müd' hinta ile Gelibolu'da Kâin Câmii Şerif-i Atîk'de Muhammediyehânlık cihetine bâ-berât-ı âlişâna müştereken mutasarrıflar olan Muhammed Haşim ve Hüseyin ve Davud benu Hasan nâm kimesnelere merkûm Muhammed Haşim fevt olup ciheti mezkûrdan mutasarrıf olduğu sülüs hissesi mahlûl (çözülmüş) olmağla müteveffâ-yi merkûmun sulb-i sahih oğulları iş bu bâisi arz-ı ubudiyet, on iki yaşında mukayyed Hasan ve altı yaşında mukayyed Ali nâm sağıran bâliğ ve raşid olup bi'n-nefs edâ-i hizmete kesb-i liyâkât edince değin vasîleri ve ammûleri olup cihet-i mezkûrde hissedarları olan Hüseyin Efendi nâm kimesne sağırân-i mezbûrânın eyyâm-ı münâdîlerinde hizmet-i lâzîmelerini bi'l-vekâle edâ itmek üzere cihet-i mezkûrun sülüs hisse-i mahlûlesi vazîfe-i muayyene-i muâvemesiyle müteveffâ-yi merkûm Muhammed Haşim mahlûlindan oğulları merkumân Hasan ve Ali Halifelere ber vech-i nisfiyyet-i tevcih ve yedlerine müceddeden bir kut'a berât-ı şerif âlişân sadaka ve ihsan buyurulmak ...”Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 154.*

uhdesinde olan bu vazîfeden ayrılmak söz konusu olabilmekte ve bu feragatler belli şartlarda gerçekleşmektedir.⁵²²

Örneğin, 10 Ramazan 1189 / 4 Kasım 1775 tarihini taşıyan ve İstanbul dışında bir görevlendirme olduğu anlaşılan bu suret, aynı zamanda bir yeniden görevlendirme niteliği taşımaktadır. Bu surete göre, İznik'te bulunan Câmîi Kebîr'de *Muhammediye* okunmasına dönük bir görevlendirme söz konusudur. Ücreti Sâhib'ul-Hayrât Hacı Dervîşzâde Vakfı evkâfından karşılanan bu "Muhammediyehânlık" görevi, mevcut okuyucular olan Ahmed ve Abdullah isimli iki şahsın gönül rızasıyla feragatini ve neticesinde vazîfenin İbrahim b. Mustafa'ya tevcihini anlatmaktadır.⁵²³

29 Rabiulevvel 1199 / 9 Şubat 1785 tarihli bir arşiv belgesine göre İstanbul Kocamustafapaşa Câmîi'nde ödemesi yine İstanbul'da bulunan müderrislerden merhum Ağazâde İsmail Efendi Evkafından olmak üzere, günlük üç akçe karşılığında *Muhammediye* okuyuculuğu söz konusudur.⁵²⁴

29 Rabiulevvel 1225 / 4 Mayıs 1810 tarihli bir başka arşiv kaydında da, okuyucu Mustafa Halife b. Muhammed Emin'in gönül rızasıyla ve kendi isteğiyle bu vazîfeyi bırakması neticesinde söz konusu vazîfenin, Keçeci Hayreddin Vakfı mütevellisi olan Halil Halife b. Hasan'a tevcih edildiğini göstermektedir. Ücreti İstanbul'daki Rûznamçe-i Evvel Ali Efendi vakfından ödenmek koşuluyla günlük altı akçe karşılığında ifa edilmesi istenen bu "muhammediyehânlık" vazîfesinin hangi câmide icra edildiğinden bahsedilmemektedir.⁵²⁵

---

⁵²² Berki, 202-204.

⁵²³ BOA, EV, D: 388, G: 19673. "*Medine-i İznik kasabasında vaki', Câmîi Kebir'de Sâhibu'l-Hayrat el-Hac Dervîşzâde vakfı olan Muhammediyehânlık cihetine mutasarrıfân olan Abdullah ve Ahmed cihet-i mezbûreyi hüsn-i rıza ve ihtiyarlariyle ferağ-i muğayyer ve kat'i ile her vecihle lâyık ve mahal ve müstehâk olan bâat-i arz-ı ubüdiyet İbrahim b. Mustafa Halifeye ferağ ve kasr-ı yed itmekle cihet-i merkûm vazîfe-i mua'yenesiyle fâriğ merkûmânın kasr-ı yedinden merkûm İbrahim Halifeye tevcih ve yedine berât-ı şerîf âlişân sadaka ve ihsan buyurulmak ricasına ...*" Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 156.

⁵²⁴ BOA, MF, D: 148, G: 7392. Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 156.

⁵²⁵ BOA, MF, D: 96, G. 4792. "*İstanbul'da merhûm Ruznamçe-i Evvel Ali Efendi'nin vakfından almak üzere yevmî altı akçe vazîfe ile Muhammediyehân cihetine mutasarrıf olan Mustafa Halife ibni Muhammed Emin mutasarrıf olduğunu cihet-i mezkûreyi hüsn-i rıza ve tayyib-i ihtiyâr ile ... istihkâk-ı nümâyân olan iş bu bâis-i arz-ı ubüdiyet Keçeci Hayreddin vakfı mütevell-i olan Halil Halife ibni Hasan'a ferağ ve kasr-ı yed itmekle cihet-i mezkûr mezbûr Mustafa Halifenin kasr-ı yedinden merkûm Halil Halifeye vazîfe-yi mersûmesiyle*

İstanbul'daki bazı câmiler için öngörülen vazîfe tayinleri *Muhammediye*'nin salatîn câmilerde de okunmakta olduğunu göstermektedir. Örneğin, 19 Cemaziyelahir 1208 / 23 Ocak 1794 tarihli arşiv belgesine göre İstanbul Sultan Mehmed Han Câmii'nde bir *Muhammediye* okuyuculuğu görevlendirmesi söz konusudur. Ücreti Bevvâb-ı Sultanî Merhum Hasan Bey İbni Abdurrahman vakfından karşılanmak kaydıyla günlük üç akçe karşılığında "Muhammediyehânlık" tevcihinin aynı zamanda bir feragat olduğuna da değinilmelidir. Öyle ki surete göre, Seyyid'ül-Hac Muhammed b. Hasan mutasarrıflığında olan bu görev, okuyucunun kendi rızasıyla feragat etmesi neticesinde "Muhammediyehânlık", Selim b. Abdullah adlı okuyucuya tevdi edilmiştir ve bu işin kendisine verildiğini gösteren berattan ve bir miktar da sadaka ihsan buyurulduğundan bahsetmektedir.⁵²⁶

30 Rabiulevvel 1210 / 14 Ekim 1795 tarihli diğer bir arşiv kaydında da, İstanbul Şehzâde Sultan Mehmed Han Câmii'nde ifa edilmekte olan "Muhammediyehân"lık icrasından ve ücretinin eski Kaptan-ı Esbâk olan Mustafa Paşa adına düzenlenmiş evkaftan ödenmesi istenen bir "Muhammediyehânlık" tayininden bahsetmektedir. Günlük on akçe karşılığında ifası istenen bu vazîfenin, okuyucu es-Seyyid Abdulvehhab ibn'ül-Hac Mustafa'nın feragatinden dolayı el-Hac Ahmed Halife ibn'ül-Hac Osman'a tevdi edildiğini göstermektedir. Ayrıca okuyucuya bir miktar sadaka ve bu işi üstlendiğini gösteren bir beratın kendisine verildiğini göstermektedir.⁵²⁷

Muhammediye okunması için tahsis edilen vakıf senetlerinde vakfedenin ruhuna hayır duada bulunulması ve sevap gönderilmesi kayıtlara da rastlanılmaktadır. 29 Ramazan 1155 / 27 Kasım 1742 tarihli bir arşiv suretinde

---

tevcih ve yedine berât-ı şerif âlişân sadaka ve ihsan buyurulmak ricasına ..." Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 156.

⁵²⁶ BOA, EV, D: 93, G: 4607. "... Hasan Paşa mahallesinde vaki' Bevvâb-ı Sultan-ı merhûm Hasan Bey ibni Abdurrahman vakfından almak üzere yevmî üç akçe ile Muhammediye cihetine mutasarrıf olan Seyyid'ül-Hac Muhammed b. Hasan yedinde olan tezkiresini teslim idüp ve hüsn-i rızasıyla fâriğ olup ve cihet-i mezkûr bâis-i arz-ı rikkıyyet Selim b. Abdullah bendelerine tevcih ve mecden yedine berât-ı âlişân sadaka ve ihsan buyurulmak babında ..." Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 153.

⁵²⁷ BOA, EV, D: 422, G: 21371. "... merhûm Kapudan-ı Esbâk Mustafa Paşa vakfi şerifinden almak üzere yevmî on akçe vazîfe ile İstanbul'da Şehzade Sultan Mehmet Câmî-i Şerîfi'nde Muhammediyehân olan es-Seyyid Abdulvehhâb İbnü'l-Hâc Mustafa cihet-i mezkûresini ..." Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 157.

böyle bir kayda rastlanılmaktadır. Nitekim İstanbul Aksaray’da bulunan Murad Paşa Câmii’nde Cuma günleri ikindi namazından sonra günlük sekiz akçe karşılığında *Muhammediye* okunması ve ardından da üç İhlâs ve bir Fatiha okumasından bahsedilmektedir. Keza bu vakıf kaydına göre bu okuma neticesinde elde edilecek sevabın söz konusu vakfın adına kurulduğu Rikâb-ı Hümayûn Defterdar-ı Sadullah Efendi’nin ruhuna hediye edilmesi gerekmektedir.⁵²⁸

Muhammediye okunması geleneğine, arşiv kayıtlarından hareketle, Balkanlar’da da rastlanıldığına değinmek gerekmektedir. Bazı arşiv kayıtlarında Yanbolu’da ve Vidin’de *Muhammediye*’nin câmilerde “Muhammediyehân”lara okutulduğu görülmektedir.

Örneğin, 29 Zilkade 1193 / 8 Aralık 1779 tarihli bir surete göre, Yanbolu’da bulunan Câmii Kebir’de, ücreti merhum Mustafa Ağa Câmii Şerifi evkafından ödenmek kaydıyla ve günlük dört akçe mukabilinde tanzim edilmiş olan “Muhammediyehânlık” vazîfesi, Perşembe günü ikindi vakti icra edilmesi öngörülmektedir. Bu suret ayrıca, hali hazırda bu vazîfeyi yürüten İbrahim Halife adlı okuyucunun yürüttüğü bu vazîfeden kendi rızasıyla feragat ettiğini ve yerine Seyyid Mustafa b. İbrahim’in getirildiğini de göstermektedir.⁵²⁹

13 Cemaziyelahir 1233 / 10 Nisan 1818 tarihli bir başka sûrette ise, ücreti Vidin Kalesi Gümrük vergilerinden karşılanmak üzere, günlük sekiz akçe yevmiye ile Vidin Kalesi’nde bulunan Sultan Ahmed Hân Câmii Şerifi’nde Cuma ve Pazartesi günlerinde *Muhammediye* okunmasından bahsedilmektedir. İsmi Molla Muhammed olan bu okuyucuya bu işin tevdi edildiğine dair verilen padişah fermanında, okuyucunun söz konusu hizmetten doğan ücretini, hizmetini yerine

⁵²⁸ BOA, MF, D: 152, G: 7577. “... yevmî sekiz akçe vazîfe ile Aksaray garbında Murad Paşa Câmii derûnunda Cuma günü ba’de Salâti’l-Asr Muhammediyehânlık idüp ba’dehû üç sûre-i İhlâs-ı Şerîf ve bir Sûre-i Fatihâ-i Şerîf tilâvet ve sevâbını vakf-ı mûmâ ileyh el-Hac Sadullah Efendi’nin ruhuna ihda eylemek ... erbâb-ı istihkâkdan Ali Efendi’ye tevcîh ve yedine berât-ı şerîf âlişân kılmak babında ...” Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 155.

⁵²⁹ BOA, MF, D: 180, G: 8976.” Yanbolu’da vaki Câmii Kebir dimekle şehir müteveffâ Mustafa Ağa Câmii Şerifi evkafından almak üzere yevmi dört akçe vazîfe ile Câmii mezbûrda hamûs günü vakt-i Asırda Muhammediyehân olan İbrahim halife bin İsmâil zikr olunan cihetini kendi hüsn-i rızasıyle bâis-i arz-ı rikkiyyet es-Seyyid Mustafa b. İbrahim’e ferâgat ve kasr-i yed ve yedinde olan beratı teslim etmeyi mucibinim cihet-i mezkûr vazîfe-i mersûmesiyle fariğ-i mezbur kasr-ı yedinden merfu’ kullarına tevcîh ve yedine berat-ı şerîf alışan inayet ve ihsan buyurulmak...” Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 157.

getirdikten sonra Vidin Kalesi Gümrük görevlilerinden alması emir buyurulmaktadır.⁵³⁰

Muhammediye okunmasına dönük kayıtların bazılarında *Muhammediye* okunması dışında bazı vazîfelerin yapılması da öngörülmektedir. Örneğin, 8 Ramazan 1206 / 1 Mayıs 1792 tarihli bir surete göre, *Muhammediye* okunmasının yanında “*Cüzhân*”lık da istenmektedir. İstanbul Üsküdar’da Hamza Fakih Mahallesi’nde bulunan câmii şerifte, günlük üç akçe karşılığı *Muhammediye* okunması ve günlük iki akçe karşılığı da cüz okunması öngörülmektedir. Ücreti ise eski Kaptan-ı Esbâk olan Kaymak Mustafa Paşa adına tesis edilmiş evkaftan ödenmesi şart koşulmuş bu görevlendirmede, okuyucu Muhammed Emin b. Ahmed’in ölümünden dolayı ve çocuğu olmadığından ötürü, İbrahim Halife b. Süleyman’a tevcih edildiğine de değinilmektedir.⁵³¹

Neticede, *Muhammediye* okunmasına dönük tesis edilmiş olan vakıfların da halk arasında önemli bir hizmetin ifası olarak kabul edilmekte olduğuna vurgu yapılmalıdır. Öyle ki, bu vesileyle okuyanlarına gelir getiren *Muhammediye* vakıfları, dinleyenlerine de sosyal bir ortak payda sağlayan önemli bir hizmetin ifası olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu uygulamalar *Muhammediye*’nin toplum nezdinde ne denli önemli bir eser olduğunu göstermektedir. Ayrıca *Muhammediye* okunmasına dönük tesis edilmiş vakıfların, tarihleri ve *Muhammediye* okunması için tayin edilen mekânlar dikkate alındığında belli bir zaman diliminden daha

⁵³⁰ BOA, MF, D: 146, G: 7275. “*Vidin Gümrüğü mukataası malından olmak üzere yevmi 8 akçe vazîfe ile Vidin kalesinde Sultan Ahmet Han Gazi Câmii şerifinde Cuma ve Pazartesi günlerinde Kari-i Muhammediye cihetine mutasarrıf olan Mustafa fevt olmakla mahlûlünden iş bu rafî-i tevki’i refüüşşânı hakani Mahmud bin Hacı İsmail zîd salâhiye tevcih ve yedine berât-ı şerifim verilmek ricasına, Vidin muhafızı düstûr-i mükerrem müşîr-i meşham nizâmü’l-âlem vezirim Hafız Ali Paşa edâmallahü teala iclalehü arz etmekle mucibinin tevcih olunmak, fermanum olmağın hakkında mezid-i inayet-i padişâhânem zuhûra getirip 1230 senesi Şevvalinin 12. günü tarihi ile müverrihe verilen ruûsu humâyûnu mücbînim bu berât-ı humâyûnu verdim ve buyurdum ki, mezbûr Mahmut bin Hacı İsmail zîd salâha varıp müteveffa-yı merkum mahlûlünden ciheti mezkûre mutasarrıf olup edayı hizmet eyledikten sonra tayin olunan yevmi sekiz akçe vazîfesini Vidin gümrüğü mukataası malından emin olanlar yedinden alıp mutasarrıf ola, şöyle bileler, alemet-i şerîfe itimat kılalar.*” Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 158.

⁵³¹ BOA, EV, D: 139, G: 6932. “... merhum Kapudân-ı Esbâk Kaymak Mustafa Paşa evkafından Medine-i Üsküdar’da vaki’ Hamzafakîh mahallesinde kâin Câmii Şeriflerinde yevmi üç akçe ile Muhammediyehân ve yevmi iki akçe ile cüzhân olan Muhammed Emîn İbn-i Ahmed bila veled fevt olmakla ciheti mezkûr mahlûlünden işbu baisi arz-ı rikkiyyet İbrahim Halife ibn-i Süleyman’a tevcih ve inayet buyrulmak babından ...” Belgenin fotokopisi için bk. Ekler Kısmı, 158.

ziyade geniş bir zamanı kapsadıkları ve bu zaviyeden bakılınca da eserin halk arasında önemini kaybetmeden uzun süre etkinliğini korumuş olduğu anlaşılmaktadır.

D. Mûsiki Dünyamızda Muhammediye

a. Muhammediyehânlık Müessesesi

Osmanlı'da mûsikiyle ilgili kişilerin genellikle tarîkat ve tekke çevrelerine mensup şahsiyetler olduğu bilinmektedir.⁵³² Dolayısıyla mûsiki alanında şöhret bulmuş pek çok sîmânın bir tarîkate ve tekkeye bağlılıkları söz konusudur. Bu durum “Muhammediyehân” olarak şöhret bulmuş mûsikişinaslarda da göze çarpmaktadır.

Muhammediye'nin bazı tekke ve câmilerde okunduğu, okuyanlarına “Muhammediyehân” denildiği ve “Muhammediyehânlık”ın bir meslek olarak icra edildiği bilinmektedir.⁵³³ İlk örnekleri XVI. yüzyılda görülen⁵³⁴ *Muhammediye* okuyuculuğu hususunda meşhur isimlere daha çok XVII. yüzyıldan itibaren rastlanılmaktadır.

XVII. yy'da ilk olarak zikredilmesi gereken mûsikişinâslardan biri, na't, temcid, mersiye ve salâları günümüze kadar gelmiş ve câmi mûsikisinde önemli bir çığır açmış olan Hatip Zâkirî Hasan Efendi'dir (1032/1623).⁵³⁵ Hatip Zâkirî Hasan Efendi kendi zamanının meşhur şeyhlerinden Nureddinzâde'ye intisap etmiş ve bulunduğu tekkenin zâkirbaşısı olmuştur.⁵³⁶

---

⁵³² Öngören, agm, 542.

⁵³³ Köprülüzade, 38; Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 173; Nuri Özcan, “Muhammed-Türk Mûsikisi”, *DİA*, XXX, 466.

⁵³⁴ Maydaer, 504.

⁵³⁵ Yılmaz Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, İstanbul 1969, I, 254; a.mlf, *Türk Mûsikîsi, Akademik Türk San'at Mûsikîsi'nin Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara 2006, I, 336; Nuri Özcan, “Osmanlılar-Mûsiki”, *DİA*, XXXIII, 575; a. mlf, “Hasan Efendi, Zâkirî”, *DİA*, XVI, 319. Ayrıca bk. Rûhî Ayangil, “XVII. Yüzyılda Türk Mûsikîsi”, *Türkler*, XII, 440; “Hasan Efendi, Hatip Zâkirî”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1971, XIX, 12.

⁵³⁶ Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, I, 254.

XVII. yy'ın sonu ve XVIII. yy'ın başında yaşamış önemli mûsikişinâslardan bir diğeri olan Şeyh Mehmed Zaîfî (1115/1703) ilâhîleriyle ve *Muhammediye* okumasıyla ün yapmış, “*Akbaba İmamı*” diye tanınmıştır.⁵³⁷

Müstakimzâde Sadeddin Süleyman Efendi *Mecmua*'sında “*Akbaba İmamı*” Şeyh Mehmed Zaîfî ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir.

Hoş nefes musikîdân olmağla İstanbul'da dahi şeyh-i nakşbend'den Hâce Seyyid Âbid Çelebi mescidinde mahalle imamı ve civarındaki mektebde muallim ve cevâmîde “Muhammediyehân” olmuştur. Hatta Şeyh Hakkî-i Celvetî'ye Muhammediye'yi şerhine sebeptir.⁵³⁸

İsmâil Hakkı Bursevî, “*Akbaba İmamı*”nın Sultan Selim Câmîi'ne “Muhammediyehân” olarak tayin edilmesinin şehirde büyük bir sevinçle karşılandığını, onun başarılı icrasıyla hatim meclislerinin sonunda *Muhammediye*'den bazı bölümlerin okunmasının bir âdet haline geldiğini yazmaktadır.⁵³⁹

Gerek İsmâil Hakkı Bursevî'nin gerekse “*Akbaba İmamı*” Şeyh Mehmed Zaîfî'nin birer Celvetî olması *Muhammediye*'nin tasavvuf erbâbı ve tarikatlar arasında önemli bir yere sahip olduğunu ve ortak eserlerden biri olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

XVIII. yüzyılda “Muhammediyehân” olarak tanınmış en önemli isimlerden biri Halvetî şeyhi Müstakîm Efendi'dir. Bu devrin ilk yarısında bilhassa “Muhammediyehânlık”la büyük bir şöhrete kavuşmuş olan Müstakim Efendi, dönemin Halvetî şeyhi Ümmî Sinanzâde Hasan Efendi'ye intisap etmiş ve Fatih Sofular mahallesindeki Halvetî tekkesinin şeyhi olmuştur.⁵⁴⁰

⁵³⁷ Öztuna, *Türk Müsîkîsi, Ansiklopedik Sözlüğü*, I, 40; a.mlf, *Türk Müsîkîsi Ansiklopedisi*, II, 22, Hasan Aksoy, “Mehmed Zaîfî Efendi”, *DİA*, XXVIII, 541. Ayrıca bk. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Müsîkîsi Antolojisi*, İstanbul 1943, I, 142; Gültekin Oransay, “Yayınlanmış Türk Din Müsîkîsi Sözlü Anıtlarının Ezgileycileri”, *AÜİFD*, sy. 3, III, 159; Özcan, “Osmanlılar-Müsîki”, 576; Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 587; “Akbaba İmamı, Şeyh Mehmed Zaîfî-i Celvetî”, *Türk Ansiklopedisi*, I, 312

⁵³⁸ Aktaran Ergun, I, 126.

⁵³⁹ İsmail Hakkı Bursevî, II, 550. Ayrıca bk. Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul 2001, 172; Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 587.

⁵⁴⁰ Ergun, I, 125-126; Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 587.

XVIII. yy'da yaşamış olan Bursalı Sarıcazâde İbrahim Efendi de mevlid ve *Muhammediye* okumakla ün yapmıştır. İsmail Belîğ, *Güldeste*'de şöyle demektedir:

Dilküşâ elhân ile kırâat-i Muhammediyye ve Mevlidhan ve mu'cize-i
Dâvûdî nefes ile dilmürdegâna bahş-i cân ederken 1121/1709
senesinde âheng-i makâm-ı bekâ etmiştir.⁵⁴¹

XVIII. yy'ın ilk yarısında dinî mûsiki sahasında büyük bir muvaffakiyet gösteren ve özellikle *Mevlid*, *Muhammediye* gibi eserleri okumakla tebarüz eden İstanbullu Hâfız Şühûdî Mehmed Efendi'den de bahsedilmelidir. “Çene” lakabıyla da tanınmakta olan Hafız Şühûdî için, Şeyhî, *Vakayii'l-Füzalâ* adlı eserinde; “... *Fenn-i musikîden haberdar Mevlid-i Şerif ve Muhammediyehânlıkla şöhre-i diyâr*” olduğunu söylemektedir.⁵⁴²

Yine bu dönemde yaşamış ve *Muhammediyeci* diye şöhret bulmuş olan Sarı Mustafa'dan da söz edilmelidir. Yunus ve Hüdayî'nin şiirlerini ezgilediği bilinen Muhammediyeci Sarı Mustafa da iyi bir “Muhammediyehân” olarak bilinmektedir.⁵⁴³

Erzincan'da Nakşîbendliğin Hâlidîyye'den daha önce de ifade edildiği gibi, Hoca Fehmi Efendi akşamları dergâhında *Muhammediye* okutmakta⁵⁴⁴ ve dönemin önemli simalarından olan Aşçı İbrahim Dede de bu durumu, “*Hazret-i Fehmi Efendimizin âdet-i seniyyeleri, daima huzurlarında Muhammediyye kitâb-ı şerîfi kıraat ettirir idi*”⁵⁴⁵ şeklinde nakletmektedir. Aşçı Dede Hâtîrâtının başka bir yerinde ise şu bilgilere yer vermektedir:

İşte azizim, bu sebepten Sultân-ı Ulemâ-billâh kuddise sirruhu'l-azîz efendimiz dahi ekser-i evkâtta Derviş İsmail Efendi'yi huzûr-i sa'âdetlerine celp ile Yazıcıoğlu Mehmed Efendi kuddise sirruhu'l-azîzin Muhammediyye

⁵⁴¹ Ergun, I, 126.

⁵⁴² Ergun, I, 146.

⁵⁴³ Öztuna, *Türk Müsikisi, Ansiklopedik Sözlüğü*, II, 76; Oransay, 163.

⁵⁴⁴ Yücer, 92.

⁵⁴⁵ Aşçı Dede, I, 346.

nâm kitabını kıraat ettirip saatlerce murâkabede ve âlem-i lâ-mekân'da cevelân ve seyrân ederlerdi.⁵⁴⁶

Aşçı Dede'nin verdiği bu bilgilerden, Erzurumlu Derviş İsmail Efendi'nin bu dönemin önemli "Muhammediyehân"larından birisi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴⁷ Aşçı Dede İsmail Efendi'nin sesinin güzel olduğunu ve *Muhammediye* okuyarak büyük bir naathan olduğundan bahsetmekte ve "Erzurumlu bir derviş, İsmail Efendi var idi. Gayet sedâsı güzel idi ve etrafındakiler ona Muhammediyye okuttururdu"⁵⁴⁸ demektedir:

Mumaileyh İsmail Efendi, Erzurumî olup, sedası fevkalade güzel ve bülemlendi. Daima Efendimizin huzûr-i devletlerinde Muhammediyye kitabını kıraat edip naathân-ı hazret olmuş idi.⁵⁴⁹

Aşçı Dede'nin de bu meclislere bizzat iştirak ettiğine, Erzurumlu Derviş İsmail Efendi'nin bir saat boyunca okuduğu *Muhammediye*'yi dinleyerek rabita halinde bulunduğuna⁵⁵⁰ işaret etmek gerekir. Nitekim Aşçı Dede bu halini şöyle anlatmaktadır:

Gelelim fakire. Herkes gibi istimâ (dinlemek) edemem. Fakire bir başka seda ve manalar gelir. İki gözüm kan çanağına döner. Muhammediyye tekmil olur ve herkes uyanır; fakir mest-i lâ-ya'kıl, bî-hoş hayli müddet rabitada kalırım.⁵⁵¹

XIX. yy'ın sonu itibariyle karşımıza çıkan meşhur Muhammediyehânlardan biri, Fatih Kocamustafapaşa'daki Ağaçkakan Tekkesi'ni inşa eden el-Hac Ahmed Niyâzî Efendi'nin halîfesi ve oğlu olan Mustafa Aşkî Efendi (ö. 1290/1873) bu dönemin en meşhur zakirbaşlılarından⁵⁵² Özellikle Yazıcızâde mersiyesini okumakla ün yapmış olan Aşkî Efendi, sesinin yanıklığı ve okuyuşunun düzgünlüğü ile şöhret bulmuştur.⁵⁵³

⁵⁴⁶ Aşçı Dede, I, 42.

⁵⁴⁷ Aşçı Dede, I, 42, 346, 353, 370, 518; Ayrıca bk. a.mlf, III, 1475, 1477.

⁵⁴⁸ Aşçı Dede, I, 346.

⁵⁴⁹ Aşçı Dede, III, 1475.

⁵⁵⁰ Aşçı Dede, I, s. XXVIII.

⁵⁵¹ Aşçı Dede, I, 353.

⁵⁵² Yücer, 597.

⁵⁵³ Ergun, II, 484, Yücer, 597.

Ayrıca bu yüzyılda yaşamış Kastamonulu Turşucuzâde Hâfız Mehmed, Beylerbeyili Hakkı Bey, Üsküdar Valide Tekkesi şeyhi Hafız Şerefeddin Efendi, Hasan Rızâ Efendi ile bu asrın ikinci yarısında büyük bir şöhrete kavuşan Hâfız Hüseyin Tevfik Efendi gibi⁵⁵⁴ meşhur mersiyehanların *Muhammediye* okudukları muhtemeldir. Çünkü bu yüzyılda *Muhammediye*'nin başta Kerbelâ mersiyesi olmak üzere içerisinde yer alan bazı kasîde ve bölümlerin yaygın olarak tekke ve câmilerde okunduğu bilinmektedir.

XIX. asrın ikinci yarısında Meclis-i Meşâyih'in dikkat çeken önemli bir uygulamasına tanık olunmaktadır. Meclis bir karar alarak, 10 Muharrem törenlerinde Kerbelâ Vak'ası sorumluları hakkında sövgüye varan muhtevâyâ sahip mersiyelerin okunmasını yasaklamış ve bu törenlerde sadece Yazıcıoğlu'nun belirtilen Kerbelâ mersiyesinin okunmasına karar ve müsaade etmiştir.⁵⁵⁵

XX. yy'a baktığımızda bir önceki asırdan devam eden mersiye okuma geleneğinin bu yy'da da devam ettiği görmekteyiz. Aksaraylı Âmâ Hafız Hasan, Yaşar Baba, Bestekâr Hacı Faiz Bey, Hasan Yümnî gibi bu asırda söz sahibi olan mersiyehanlar vardır.⁵⁵⁶ Sadeddin Nüzhet Ergun'un verdiği bilgilere göre; "XX. yy'ın ilk yarısında kıyâmî ve devrânî* tekkelerinde en ziyade Yazıcızâde mersiyesi taammum etmiş"⁵⁵⁷ olduğu ve belli başlı mersiyehanlar tarafından da okunduğu anlaşılmaktadır.

Sünbül Efendi Tekkesi'nde, hangi güne denk gelirse gelsin, Muharremin onunda tekkede nafîle namazlar kılındığı, Yazıcıoğlu mersiyesinin okunduğu ve gece de yüz rekât namaz kılınıp yetmiş bin "Kelime-i Tevhîd" çekildiğinden bahsedilmektedir.⁵⁵⁸ Nitekim Revnakoğlu, Sünbülî salâtının ardından Yazıcıoğlu

⁵⁵⁴ Özcan, "Mersiye-Mûsiki", *DİA*, XXIX, 221; Ergun, II, 479; "Mersiyehan", *TDEA*, VIII, 274.

⁵⁵⁵ Ergun, II, 477; Özcan, "Mersiye-Mûsiki", 220.

⁵⁵⁶ Ergun, II, 657.

* Tarikat âyinleri Kuûdî, Kıyâmî ve Devrânî olmak üzere üç şekildedir. Yani Kuûdî'de oturulur ve hiç ayağa kalkılmaz. Kıyâmî'de ise oturduktan sonra ayağa kalkılır. Devrânî'de ise oturmak, ayakta durmak ve adım adım hareket etmek unsurlarının hepsi vardır. Ömer Tuğrul İnançer, "Osmanlı Musikîsi Tarihinde Tasavvuf Musikîsine Bir Bakış", *Osmanlı*, X, 680.

⁵⁵⁷ Ergun, II, 657.

⁵⁵⁸ Yücer, 169-170; Ergun, II, 476; Özcan, "Mersiye-Mûsiki", 220.

mersiyesinin okunduğunu ve peşi sıra da bütün İstanbul şeyhlerinin iştirakiyle üç halkalı devranların yapıldığını ifade etmektedir.⁵⁵⁹

Sünbülefendi Câmii'inde ve günümüzde Seyit Nizâm Câmii olarak bilinen Zeytinburnu Seyit Nizam Dergâhı'nda 10 Muharrem'de muharrem törenleri düzenlenmekte, mevlid ve mersiye okutma geleneği devam etmektedir.⁵⁶⁰

Akdoğan'ın babası Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine bağlı Demirci Köyü'nde imamlık yaparken *Mevlid*, *Muhammediye* ve çeşitli ilâhîleri okumuştur. Hatta Akdoğan'ın annesi de *Muhammediye* okumaktadır.⁵⁶¹

b. Muhammediye Üzerinde Beste Çalışmaları

Osmanlı kuruluş yıllarından itibaren tasavvuf çevrelerinin medrese ve yönetimle iç içe olması, tekke şeyhlerini mûsikiden bestekârlığa, çiçekçilikten hattatlığa kadar çeşitli güzel sanatlarla ilgilenmeye yöneltmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'da beste çalışmalarının tarîkat ve tekke çevrelerinde geliştiği ve bu alandaki ünlü sîmâların da tarîkat ve tekke çevrelerine mensup şahsiyetler olduğu görülmektedir.⁵⁶²

Halkın dinî hayatı üzerinde büyük tesirleri olan ve genellikle tekke, câmî zâviye gibi bilinen mekânlarda vücûda getirilmiş olan mûsiki çalışmalarının, halk dilinde kaleme alınmış edebi içerikli eserlerin kültürün ve dindarlığın yayılmasında önemli işlevleri gördüğüne değinmek gerekmektedir. Ayrıca bu mekânlarda icra edilen çeşitli âyinlerin kitlelerin dinî duygularının şekillenmesinde farklı kültürel bir atmosfer oluşturduğu da açıktır.⁵⁶³

Şeyh ve dervişlerin yazdıkları veya besteledikleri şiir ve ilâhîlerin mûsiki dünyamızda önemli bir yere sahip olduğuna ve dolayısıyla tarîkat ve tekke çevrelerinde Hz. Peygamber hakkında yazılmış şiir ve ilâhîlerin bestelenerek câmî ve tekkelerde okunmasının halk arasında büyük rağbet gördüğüne değinilmelidir.

⁵⁵⁹ Özcan, "Mersiye-Mûsiki", 220.

⁵⁶⁰ Özcan, "Mersiye-Mûsiki", 220.

⁵⁶¹ Bayrâm Akdoğan ile 3 Mart 2010 tarihinde saat 16.00'da Ankara İlahiyat Fakültesi'ndeki odasında yaptığım görüşmeden.

⁵⁶² Öngören, agm, 542.

⁵⁶³ Yedi yıldız, 170.

Bunun yanında, muhtevâsında Hz. Peygamber hakkında yazılmış şiir ve ilâhîleri barındıran eserlerin de toplumun teveccühüne mazhar olduğu belirtilmelidir. Başta Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i ve halk arasında *Mevlid* kadar sevilen ve câmilerde, tekkelerde okunan *Muhammediye* bu eserlerin en başında gelenlerindedir.⁵⁶⁴

Osmanlı'da beste ve icrâya dönük çalışmalar XV. ve XVI. yüzyıllardan itibaren hız kazanmış⁵⁶⁵ ve sonraki yüzyıllar boyunca gelişerek devam etmiştir. Bu süreç içerisinde pek çok eserin bestesinin yapıldığına tanık olunmaktadır. Bu araştırmaya konu olan *Muhammediye*'nin de, *Mevlid* gibi bestelenerek makamla okunduğu bilinmektedir.⁵⁶⁶ Elde bestesi bulunmamasına rağmen mûsiki araştırmacıları, *Muhammediye*'nin XV. yüzyılda bestelenmiş olabileceği kanısındadırlar.⁵⁶⁷

Nitekim bu döneme ait bazı vakıf kayıtlarından câmi ve tekkelerde *Muhammediye* okunması için bir kısım vazîfelerin tayin edildiğine bakılarak bu görüşün ihtimal dâhilinde olduğu kanısına varılabilir.⁵⁶⁸

Câmi ve tekkelerde okunmak üzere bestelenmiş şiirlerden bir kısmının kendine has bir tavır ve usulle okunan “mersiye” tarzı şiirler olduğuna değinilmelidir. Türk edebiyatında mersiye bir kişinin ölümünden duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak, kadere rıza göstermek, dünyanın geçiciliğini vurgulamak, ölünün yakınlarını sabır ve metanete davet etmek ve şâirin de bu konudaki hassasiyetini ifade etmek gibi hususların ele alındığı lirik bir şiir tarzıdır.⁵⁶⁹

Gerek bestelenmiş gerekse irticalî söylenen mersiyelerde yanık bir eda söz konusudur.⁵⁷⁰ Dinleyenlerine derin tesirler bırakan bu okuma türü, bazen

⁵⁶⁴ Özcan, “Muhammed-Türk Mûsikisi”, *DİA*, XXX, 466.

⁵⁶⁵ Nuri Özcan-Yalçın Çetinkaya, “Mûsiki”, *DİA*, XXXI, 260.

⁵⁶⁶ İhsan Işık, “Yazıcıoğlu (Yazıcızâde) Mehmed Efendi”, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Ankara 2006, IX, 3855.

⁵⁶⁷ Uzun, “Muhammediye”, *DİA*, XXX, 587.

⁵⁶⁸ Öcalan, 266, 255. Ayrıca bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 186; Arpaguş, 28.

⁵⁶⁹ Mustafa İsen, “Mersiye-Türk Edebiyatı”, *DİA*, XXIX, 217.

⁵⁷⁰ M. Ekrem Karadeniz, *Türk Musikîsinin Nazariye ve Esasları*, Ankara 1985, 169; M. Faruk Toprak, “Mersiye”, *DİA*, XXIX, 217; Ergun, II, 478; Özcan, “Mersiye-Mûsiki”, 220.

insanları ağlatabilme⁵⁷¹ yönüyle de öne çıkmaktadır. Gölpınarlı da bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Mersiyeler içerisinde Hacı Bayrâm’ın halifelerinden Muhammediye sahibi Yazıcıoğlu, Sezâi ve Sâfi’nin mersiyelerinin pek güzel ve yanık besteleri vardır.*”⁵⁷²

Mersiye bazen din ve devlet büyükleri ile ilgili söylense de genelde Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitleri için yazıldığı görülmektedir.⁵⁷³ Hz. Hüseyin ve aile efradına yapılan zulümleri işleyen bu şiirlerde öne çıkan en önemli husûs “*ehl-i beyt*” sevgisi olmaktadır.⁵⁷⁴

Hz. Peygamber’in torununa yapılan bu istenmeyen muâmeleye, Hz. Peygamber sevgisini ön planda tutan Sünnî Müslüman Türk çevreleri de kayıtsız kalmamıştır.⁵⁷⁵ Bu münasebetle 10 Muharrem törenleri için adına “Muharremiyye” denilen mersiye tarzında manzûm belli başlı müstakil eser ve şiirlerin yazıldığı görülmektedir.⁵⁷⁶ Muharremiye türü şiirlerin belli makamlarla bestelenerek 10 Muharrem törenlerinde okunduğu bilinmektedir.⁵⁷⁷

Türk edebiyatında bilinen en eski Kerbelâ mersiyeleri Mevlânâ, Âşık Yûnus ve Yazıcıoğlu Muhammed tarafından kaleme alınmış, uzun zaman önce bestelenmiş ve yüzyıllardır okunagelmişlerdir.⁵⁷⁸

Besteli mersiyelerin en eskilerinden biri olan Yazıcıoğlu mersiyesi, *Vefâtü’l-Hasan ve’l-Hüseyin* başlığını taşımaktadır. Bestesini Hatîb Zâkirî Hasan Efendi’nin yaptığı “nühüft” makamındaki bu mersiyenin,⁵⁷⁹ bestesi bugün elimizdedir.⁵⁸⁰ Söz konusu bu mersiye,

⁵⁷¹ Ergun, II, 479. Ayrıca bk. Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ*, İstanbul 1976, 301-302.

⁵⁷² Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 2004, 215.

⁵⁷³ İsen, “Mersiye-Türk Edebiyatı”, 217.

⁵⁷⁴ Uzun, “Muharremiyye”, *DİA*, XXXI, 8; Ethem Ruhi Fırlalı, “Hüseyin”, *DİA*, XVIII, 521; Ayrıca bk. Öztuna, *Türk Mûsikîsi, Ansiklopedik Sözlüğü*, II, 44; İlyas Üzüm, “Hüseyin-Literatür”, *DİA*, XVIII, 523; Nuri Özcan, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Dinî Mûsikî”, *Osmanlı*, X, 724.

⁵⁷⁵ Özcan, “Mersiye-Mûsikî”, 220; Fırlalı, 521;

⁵⁷⁶ Uzun, “Muharremiyye”, 8.

⁵⁷⁷ Özcan, “Mersiye-Mûsikî”, 219-220. Ayrıca bk. Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, *DİA*, X, 500.

⁵⁷⁸ Özcan, “Mersiye-Mûsikî”, 220.

⁵⁷⁹ İsmail Hakkı Özkan, “Nühüft”, *DİA*, XXXIII, 301; Oransay, 156; Özcan, “Mersiye-Mûsikî”, 220; Öztuna, *Türk Mûsikîsi, Ansiklopedik Sözlüğü*, 336; a.mlf, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*,

*Rivâyette gelir bir gün Resûlullah olup dilşâd,
Ki dizinde oturmuşdi Hüseyinle Hasan şehzâd.*

beytiyle başlayan;

*Pes aldanma nukûşine, nedir kendi nukûşi ne,
İrersin yol yokuşine eğer tutmaz isen Nûn Sâd.*⁵⁸¹

beytiyle de sona ermektedir. *Nühüft ü Mersiye-i İmam Hüseyin* diye de bilinen⁵⁸² ve durak evferi *muaşşer*⁵⁸³ olan bu beste, uzun yüz yıllar tekkelerde, özellikle 10 Muharrem törenlerinde, birçok mersiyehan tarafından okunmuştur.⁵⁸⁴

Yazıcıoğlu Muhammed'in *Vefâtü'l-Hasan ve'l-Hüseyin* başlığını taşıyan bu mersiyesi, 54 beyitten müteşekkil olup, Kerbelâ hâdisesini Sünnî bir yaklaşımla fakat ifrat ve tefritten uzak bir şekilde ele almıştır.⁵⁸⁵ Müellifin ifrat ve tefritten uzak bir şekilde kaleme aldığı bu mersiye, Hz. Peygamber'in bu hâdiseyi mucizevî bir şekilde önceden haber vermesi ile başlamakta ve mersiyede, Yezid'e de lânet edilmektedir.⁵⁸⁶

Câmi mûsikisinde önemli bir çığır açmış olan Hatib Zâkirî Hasan Efendi'nin (ö. 1545/1623)⁵⁸⁷ yaşadığı tarihin XVI, yy'ın ikinci yarısı ile XVII. yy'ın ilk çeyreğine denk düşmesi *Muhammediye*'nin bestelenme tarihi hakkında bir fikir vermektedir. Dolayısıyla eserin bestelenmesi ve besteli olarak okunmasının tarihi de bu açıdan bakılınca oldukça eskidir. Ancak bu bilgi eserin XV. yy'da bestelenmiş olabileceği yönünde yukarıda verilen bilgileri doğrulamaya yetmemektedir.

II, 109; Ayrıca bk. Uzun, "Muharremiyye", 8; a.mlf, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 586;

⁵⁸⁰ Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, II, 25.

⁵⁸¹ *Muhammediye*, byt. 4656-4709, s. 239-242.

⁵⁸² Öztuna, *Türk Mûsikîsi, Ansiklopedik Sözlüğü*, 336; Özcan, "Hasan Efendi, Zâkirî", *DİA*, XVI, 319.

⁵⁸³ "Hasan Efendi, Hatip Zâkirî", *Türk Ansiklopedisi*, XIX, 12. Ayrıca bk. Öztuna, *Türk Mûsikîsi, Ansiklopedik Sözlüğü*, 336.

⁵⁸⁴ Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, II, 476-477, 484 ve 657. Ayrıca bk. Uzun, "Muharremiyye", 8; a.mlf, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 586; Özcan, "Mersiye-Mûsiki", 220.

⁵⁸⁵ Uzun, "Muharremiyye", 8; a.mlf, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 586;

⁵⁸⁶ Uzun, "Muharremiyye", 8-9.

⁵⁸⁷ Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, I, 254; a.mlf, *Türk Mûsikîsi, Akademik Türk San'at Mûsikîsi'nin Ansiklopedik Sözlüğü*, I, 336; Özcan, "Osmanlılar-Mûsiki", 575; a. mlf, "Hasan Efendi, Zâkirî", 319; Ayangil, 440; "Hasan Efendi, Hatip Zâkirî", *Türk Ansiklopedisi*, XIX, 12.

Yine de Hatip Zâkirî Hasan Efendi'yi yaşadığı çağda *Muhammediye*'den bir pasajın bestesini yapmaya sevk eden amillerin *Muhammediye*'nin yaygınlığı ile alakalı olduğu düşünülebilir.

XIX. yy'a gelindiğinde ise daha çok câmi na'atlarının ve câmilerde okunmak üzere bir kısım ramazan ilâhîlerinin ve mersiyelerin bestelendiği görülmekte⁵⁸⁸ ve *Muhammediye*'den bazı mersiyelerin okunma âdeti yaygın olarak bilinmektedir.

Mersiye okunması genellikle Muharrem ayının onu ile otuzu arasında icra edilmekte ve bu gelenek çoğunlukla tekkelerin ayın günü veya gecesi yapılmaktadır. Bu zaman içerisinde ünlü mersiyehanlara, başta “*Bayrâmî*” Yazıcızâde *Muhammediye*'si olmak üzere, Sinanî Seyyid Seyfullah (ö. 1010/1601), Gülşenî Sezayî (ö. 1151/1738), Halvetî Zekâî (ö. 1227/1812), Nakşibendî Selamî (ö. 1228/1813), Bedevî Kazım Paşa (ö. 1307/1889), ... gibi kişilerin eserlerinden seçilen bazı mersiyeler okutulmaktadır. Bunun yanında bu tekkelerde 10 Muharrem için aşure pişirilmekte, kurbanlar kesilmekte ve yemekler dağıtılmaktadır.⁵⁸⁹

Cemalettin Server Revnâkoğlu da, “Eski Muharremlerde Mersiye ve Aşure” başlıklı yazısında, son devrin (XX. yüzyıl) mersiye geleneğinden bahsetmektedir. Müslüman halkın Kur'an'dan sonra en çok okuduğu dua ve ibâdet kitabı olan *Muhammediye* şâiri Yazıcıoğlu'nun mersiyesi başta olmak üzere Amasyalı Şadgeldi Paşa'nın terkîb-i bendi ve buna benzer mersiye edebiyatının emsalsiz kıymetteki diğer mahsüllerinin okunmakta olduklarını ifade etmektedir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ Özcan, “Osmanlılar-Mûsiki”, 577.

⁵⁸⁹ Ergun, II, 476. Ayrıca bk. “Mersiyehan”, *TDEA*, VIII, 274; Özcan, “Mersiye-Mûsiki”, 220. Bu dönemde ayrıca Bektaşî tekkelerinde de Mebnî Baba, Ali Hilmi Dede gibi belli şahsiyetlerin mersiyeleri okunmaktaydı. Bk. Ergun, II, 476; Özcan, “Mersiye-Mûsiki”, 220.

⁵⁹⁰ Revnâkoğlu, “Eski Muharremlerde Mersiye ve Aşure”, *En Son Dakika Gazetesi*, 5-6 Kasım 1951 İstanbul'dan naklen Mehmet Yalçın Yılmaz, *Türk Din Mûsikisinde Mersiyeler ve Mersiyehanlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, 33-34. Revnâkoğlu ayrıca ekseriya “uşşak”, “rast” ve daha ziyade “nühüft” makamında okunan mersiyelerin bazen de usul ve makama riayet edilmeksizin irticali okunduklarını, hatta bazı mersiyelerin besteli olmadığını da belirtmektedir. Bk. Yılmaz, *Türk Din Mûsikisinde Mersiyeler ve Mersiyehanlar*, 33-34.

Günümüzde az da olsa okuyanına rastladığımız *Muhammediye*'nin bazı bölümlerinin “hüseyinî” makamında okunduğuna da değinmek gerekir. Akdoğan'ın verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre *Muhammediye*'nin,

*Çün Âdem cennete girdi yüce devletlere erdi,
Kamu iylikleri gördi iderdi şükr ile ihlâs.*⁵⁹¹

beytiyle başlayan ve iyi bir *Muhammediye* okuyucusu olduğunu ifade ettiği babasının, Hz. Âdem'in cennetteki ahvalinden bahseden bu kısmını “hüseyinî” makamında okuduğu ve beyit sonlarını uzatarak farklı bir teğanni yaptığı söz konusudur.⁵⁹²

Muhammediye'nin anlatılanlardan hareketle mûsiki boyutuyla da kültürümüzde önemli yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hem câmilerde hem de tekkelerde okunduğu görülmektedir. Okuyanlarına “Muhammediyehân” denilmekte ve “Muhammediyehân”ların birçoğunun devrin meşhur mûsikişinasları arasında olduğu da belirtilmelidir. Ayrıca *Muhammediye*'nin mûsiki yönüyle ilgili üzerinde durulması gereken noktalardan birisi, farklı tarikat ve tekke çevrelerinde okunmakta olduğudur. Yine *Muhammediye* okumakla şöhret bulmuş bu mûsikişinâsların farklı tarikat ve tekkelere mensup mûsikişinaslar olduğu noktasının belirtilmesi de gerekmektedir. Buna ilaveten *Muhammediye*'nin bazı bölümlerinin bestelenmesi ve belli makamlarla okunması eseri ayrıca önemli kılmaktadır. Neticede *Muhammediye* mûsiki dünyamızda önemli bir yere sahiptir.

E. *Muhammediye*'nin Etkisi Açısından Nüsha, Şerh ve Nazîreleri

Dönemsel olarak bakıldığında *Muhammediye*, kendisine yapılan istinsâh, şerh ve nazîrelerden ve nüshalarının çokluğundan⁵⁹³ da anlaşılacağı üzere yaygın olarak bilinen ve benimsenen bir kitap olma özelliğine sahiptir. Terekelerde ilk üç-beş kitap arasında olan *Muhammediye*,⁵⁹⁴ XV. asırdan itibaren en çok okunan

⁵⁹¹ *Muhammediye*, byt. 980-994, s. 49.

⁵⁹² Bayram Akdoğan ile 3 Mart 2010 tarihinde saat 16.00'da Ankara İlahîyat Fakültesi'ndeki odasında yaptığım görüşmeden.

⁵⁹³ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 79.

⁵⁹⁴ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, 146; Karataş, “XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar”, 219.

kitaplar arasında sayılmakta,⁵⁹⁵ XVI. yy'da Bursa'da okunan en yaygın kitaplardan biri olarak görülmektedir.⁵⁹⁶

Başta İstanbul ve Anadolu kütüphaneleri olmak üzere,⁵⁹⁷ Kahire, Londra, Vatikan, Kazan⁵⁹⁸ ve Viyana⁵⁹⁹ kütüphanelerinde pek çok yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır.

Burada *Muhammediye*'nin iki istinsahından özellikle bahsedilmesi gerekmektedir. Bunların ehemmiyeti müstensihlerinin birer kadın olmasıdır. Bunlardan ilki; *Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Bölümü, 1541 Numaraya* kayıtlıdır. XVI. yy'da Gelibolu'da yaşamış Ahmed kızı Ümmî Hatun isimli bir kadın müstensih tarafından istinsah edilen bu nüshanın 959 yılı Şaban ayında (1552 Temmuz) bir Cuma günü tamamlanmış olduğu ve müstensih tarafından Siroz'daki Câmi-i Atîk'e diye vakfedilmiştir. Diğeri ise; *Süleymaniye Kütüphanesinde (Yazma Bağışlar-1395)* bulunmaktadır. XIX. yy'da Kastamonu'da yaşayan Baharzâde kızı Nesibe Feride Hanım tarafından istinsah edilmiş olan *Muhammediye*'nin bu nüshası 1265/1848-1849 yılında müstensihinin hocasının danışmanlığında yazılmış ve eserin sonuna ikisinin ismi birlikte kaydedilmiştir.⁶⁰⁰

Muhammediye matbû nüshalarının çokluğuyla da dikkat çekmektedir. Osmanlıca olarak yirmiden çok baskısı vardır.⁶⁰¹ Üstelik İstanbul baskılarında İranlı yayıncılar tarafından yapılan kaçak baskılara karşı okuyucuları uyarmak niyetiyle baskıların ilk sayfalarına uyarıcı kayıtlar düşülmüştür. Bu uygulama hem eserin önemi açısından hem de Türk yayıncılık tarihi için önemsenmelidir. Dolayısıyla bu bilgiler eserin yaygınlığını göstermesi açısından önemlidir.⁶⁰²

⁵⁹⁵ Karataş, "Osmanlı Toplumunda Kitap", *Türkler*, XI, 897

⁵⁹⁶ Ali İhsan Karataş, "Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi", *UÜİFD*, VIII, sy. 8, Bursa 1999, 324; a.mlf, "Osmanlı Toplumunda Kitap", *Türkler*, 897; Öcalan, 268.

⁵⁹⁷ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 60-77; Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 587.

⁵⁹⁸ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 77-78; Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 587.

⁵⁹⁹ Hammer, I, 614.

⁶⁰⁰ Bu iki nüsha hakkında bk. Zehra Öztürk, "Muhammediyye'nin İki Yazma Nüshası", 334-335.

⁶⁰¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 78-79.

⁶⁰² Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, 587.

Muhammediye, Türkiye’den başka yaygın olarak okunduğu Kazan, Başkırt gibi bölgelerde de basılmıştır.⁶⁰³

E. J. W. Gibb *A History of Ottoman Poetry* adlı eserinde, meşhur ismi Musannifek olan Alâeddin adlı bir İranlı yazar tarafından *Muhammediye*’nin içinden bir şiirin Farsça’ya tercüme edildiğine dâir bir rivayetin var olduğu bilgisine yer vermektedir.⁶⁰⁴ “*Küçük müellif*” diye de bilinen bu söz konusu kişi, Gibb’in verdiği bilgilere göre, 848/1444-1445 tarihinde Anadolu’da bulunmuş ve 875/1470-1471 tarihinde de vefat etmiştir. Neticede böyle bir rivayetin doğruluğuna dönük bir kısım şüphelerin var olabileceği söz konusu görünmektedir. Çünkü *Muhammediye*’nin bitiriliş tarihi 1449’dur ve yazılış süresi de tahmini üç yıldır.⁶⁰⁵ Dolayısıyla Gibb’in eserinde verdiği bu rivayetin çok da isabetli görünmediği açıktır. Buna rağmen Gibb, bu bilgiyi eserinde paylaştıktan sonra konuya dair herhangi bir yorum getirmemektedir.⁶⁰⁶

Muhammediye, kaynaklardaki bilgilere göre kadınların sahip olduğu kitaplar arasında ilk sıralarda yer almakta,⁶⁰⁷ bağış kitaplar⁶⁰⁸ arasında da önemli bir konumda bulunmaktadır. Nitekim yukarıda sözü edilen Ümmî Hatun isimli kadın müstensihin istinsah ettiği ve Siroz’daki Câmi-i Atîk’e vakfettiği nüsha bilinen örneklerden sadece biridir.⁶⁰⁹

Hemen her evde veya en azından her câmide⁶¹⁰ bir nüshası bulunan *Muhammediye*’nin nüshalarına, sadece câmi ve evlerde⁶¹¹ değil tekke ve zâviye

⁶⁰³ Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, 28; Ayrıca bk. Arat, *İA*, VI, 517; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 78; Uzun, “Muhammediye”, *DİA*, XXX, 587.

⁶⁰⁴ Gibb, 406.

⁶⁰⁵ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 84-85.

⁶⁰⁶ Gibb, 406.

⁶⁰⁷ Karataş, “Osmanlı Toplumunda Kitap”, *Türkler*, 903; a.mlf; “Bursa’da İnsan-Kitap İlişkisi”, 324; Öcalan, 268;

⁶⁰⁸ Seyfettin Özege, *Bağış Kitapları Kataloğu*, Erzurum 1989, VI, 251. Ayrıca tereke kayıtları için bk. Karataş, “Osmanlı Toplumunda Kitap”, *Türkler*, 901-907;

⁶⁰⁹ Zehra Öztürk, “Muhammediye’nin İki Yazma Nüshası”, 337.

⁶¹⁰ Ahmet Tuna, *Gelibolu’nun Gönül Erleri*, İstanbul 2005, 45.

⁶¹¹ Çorum’un Sağarcı Mahallesi sakinlerinden ve aslen Mısır’lı olan Hacı Abdülkerim b. Abdurrahman b. Abdülmennân’ın vefatı sebebiyle varisleri için yapılan müzâyededeki satılan tereke arasında bir adet *Muhammediye*’nin var olması *Muhammediye*’nin evlerde bulundurulduğunun bir işareti olarak değerlendirilebilir. Abdullah Gündoğdu, *Çorum’un 2 Numaralı Şer’iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1260-1280 M. 1852-1863)*, Ankara 1989, s. 258-259.

kütüphanelerinde de sıkça rastlanılmaktadır.⁶¹² Tespit edilen nüshalardan hareketle sünnî tekkelerinin yanında Bektâşî tekkelerince de bilindiği ve okunduğuna işaret etmek gerekmektedir.⁶¹³

Netice olarak *Muhammediye*'nin hem yazma hem de matbû nüshalarının sayısı oldukça fazladır.⁶¹⁴ Kendi türündeki eserler arasında en fazla basma ve yazma nüshası olduğu ileri sürülen *Muhammediye*'nin bu yönü onun halk arasında ne denli benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum *Muhammediye*'nin yaygınlığına işaret sayılmalıdır.

Muhammediye toplum nezdinde büyük bir teveccüh kazanınca ondan esinlenerek yapılan birçok nazîreye ve üzerinde yapılan şerh çalışmalarına tanık olmaktayız.⁶¹⁵ Nitekim *Muhammediye*, nüshalarının çokluğunun yanında ona yapılan şerh ve nazîreleri ile de yaygın bir kitap olarak kabul edilmektedir. *Muhammediye*, üzerine nazîre ya da şerh olarak tanzim edilmiş bu eserlere bakılarak XVI. yy'dan itibaren⁶¹⁶ yaygın eserler arasında olduğu görülecektir.

Muhammediye'nin XVI. yy'daki yaygınlığını gösterebilecek örnekler çeşitlidir. Öyle ki, bu yüz yılda eserleriyle tasavvuf kültürünün yayılmasına hizmet eden müstesna şahsiyetlerin özellikle *Muhammediye* ekseninde değerlendirilebilecek eserleri vardır.⁶¹⁷

---

⁶¹² Bk. İsmail Kara, *age*, 106, Karataş, “Bursa’da İnsan-Kitap İlişkisi”, 324; a.mlf, “Osmanlı Toplumunda Kitap”, *Türkler*, XI, 897, a.mlf, “XVI. Yüzyılda Bursa’da Tedavüldeki Kitaplar”, 219. Prof. Dr. Abdulkadir Karahan’ın memleketi Şanlıurfa’da kendi adına inşa edilen kütüphanenin müze kısmında Karahan’a ait bazı eserlerin eski baskıları sergilenmiştir. Bu eserler arasında *Muhammediye*'nin iki yazması da mevcuttur. Ekrem Bektaş, “Prof. Dr. Abdulkadir Karahan Kütüphanesi ve Müzesi”, *I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu* - Prof. Dr. Abdulkadir Karahan Anısına- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 12-13 Nisan 2007, 33.

⁶¹³ Yılmaz Soyzer, *Sosyolojik Açından Alevî Bektaşî Geleneği*, İstanbul 1996, 117-119; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, 447. Evliyâ Çelebi'nin verdiği bilgilere bakılırsa, 1064 yılında Bitlis Hanı Abdal Han üzerine Melek Ahmed Paşa'nın yaptığı sefer neticesinde ele geçirilip sadrazam huzurunda açık artırma ile satılan kitaplar arasında *Muhammediye* de vardır. Evliyâ Çelebi, IV, 604.

⁶¹⁴ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 79.

⁶¹⁵ Pekolcay, 9.

⁶¹⁶ Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 173.

⁶¹⁷ Öngören, *age*, 356-357.

a. Yûsuf Bîçâre'nin *Muhammediye*'si

Yûsuf Bîçâre'nin, adını *Muhammediye* koyduğu bu nazîre, Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'si (tlf. 913/1507) ile aynı tertib ve konu üzeredir. Eserde sade bir dil kullanılmış olup, kolay okunup anlaşılın diye sade bir Türkçe ve tek vezin üzere yazılmıştır. Eser 913/1507'de tamamlanmıştır. 11690 beyit olan bu eserin orijinal nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde (TY-4051) bulunmaktadır.⁶¹⁸ Aynı zamanda bir “*Mevlevî*” dervişi de olan müellifin bu nazîresi şöhret bulmamıştır.⁶¹⁹

b. Kadı Mahmûd'un *Mahmûdiyye*'si

Muhammediye nazîrelerinden birisi, XVI. yy'da yaşamış ve aynı zamanda Anadolu Kazaskerliği de yapmış olan Amasyalı Şeyh Bedreddin el-Kadı Mahmûd b. eş-Şeyh Muhammed b. Tanrıvermiş'in (ö. 911 veya 914/ 1508-9) yazdığı *Mahmûdiyye*'dir.⁶²⁰ Müellif, elli bâb'dan müteşekkil olan ve adına *Vesîle* dediği bu nazîresini Sultan II. Bayezid'e ithaf etmiştir.⁶²¹ *Şekâik* ve *Keşfü'z-Zünûn*'da adı geçen bu eser,⁶²² günümüze ulaşmamıştır.⁶²³

c. Esîrî Mehmed Efendi Şerhi

Muhammediye'nin XVI. yy'daki yaygınlığına işaret eden eden eserlerden bir diğeri ise, Esîrî Mehmed Yûsuf Efendi'ye (ö. 1000/1591) aittir. Daha ziyade *Muhammediye*'nin sadeleştirilmiş ve serbest bir şekilde nesre çevrilmiş hali olan *Esîrî Mehmed Efendi Şerhi*, Nuruosmâniye Kitaplığı 2581 numaraya kayıtlıdır.⁶²⁴

d. Ferahu'r-Rûh Şerhi (*Şerh-i Muhammediye*)

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) XVIII. yy.'ın en büyük mutasavvif âlimlerinden biridir ve tanınmış bir şârihtir. *Mesnevi*, *Muhammediye* ve *Pendnâme*

⁶¹⁸ Köprülüzade, 38; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 187-188; Çelebioğlu – Eraslan, 366.

⁶¹⁹ Köprülüzade, 38

⁶²⁰ Taşköprizâde, 310. Ayrıca bk. Kâtip Çelebi, II, 1619; *Şakâik-i Nûmâniye ve Zeyilleri*, I, 323-324; Öngören, *age*, 356-57; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 189; Çelebioğlu – Eraslan, 366.

⁶²¹ Kâtip Çelebi, II, 1619. Ayrıca bk. Köprülüzade, 38; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 189; Çelebioğlu – Eraslan, 366.

⁶²² Taşköprizâde, 310; Kâtip Çelebi, II, 1619.

⁶²³ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 189.

⁶²⁴ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 189; Çelebioğlu – Eraslan, 366; Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 587.

gibi Anadolu’da yaygın olarak bilinen eserleri şerh etmiştir.⁶²⁵ Döneminde Bursa’da yaşayan mutasavvıflar arasında en çok kitap yazan müelliftir.⁶²⁶ Onun *Muhammediye* üzerine yaptığı çalışması ise en tanınmış şerhidir.

Ferâhu’r-Rûh adıyla yapılmış ve mükemmel bir şerh olan *Muhammediye* şerhi, iki cilt üç kitap halinde hazırlanmıştır. Çalışma Bursa’da 1105/1694 tarihinde tamamlanmıştır.⁶²⁷ İsmâil Hakkı Bursevî’nin müsvedde kullanmadan çalıştığı bu şerh,⁶²⁸ müellifin en hacimli eseri, *Muhammediye*’nin de en önemli ve baskısı en fazla yapılan şerhidir.⁶²⁹ Esirî tarafından yapılan *Muhammediye* şerhi bir sadeleştirme olarak kabul edilirse, *Muhammediye* üzerine yapılmış yegâne şerh *Ferâhu’r-Rûh*’tur, denilebilir.⁶³⁰

İsmâil Hakkı’nın eseri şerh etme süreci, “*Akbaba İmamı*” diye tanınan meşhur mûsikîşinâs Şeyh Mehmed Zaîfî Efendi’nin (1115/1703) İstanbul’daki Sultan Selim Câmîi’ne “Muhammediyehân” olarak tayin edilmesiyle başlar. Şeyh Zaîfî’nin, *Muhammediye*’de geçen Arapça ve Farsça bazı terkiplerin tercümesini İsmâil Hakkı’dan talep etmesi⁶³¹ *Ferâhu’r-Rûh*’un telifinde önemli bir nedendir.⁶³² Yine İsmâil Hakkı’nın *Muhammediye* müellifi Yazıcıoğlu ile ilgili birtakım rüyalar görmesi de eserin bir diğer telif nedenidir.⁶³³

Şerhte *Muhammediye*’de geçen izaha muhtaç olan muğlâk beyitlerin ya tamamı ve yahut gerek duyulduğu kadarıyla bir kısmı kısaca izah edilmiştir. Ayrıca Arapça kelimelere ait karşılıklar da verilmiştir.⁶³⁴

İsmâil Hakkı’nın bu şerhte kendine ait 600 kadar şiiri vardır.⁶³⁵ Bu şiirleri genellikle “*İlâhî*” başlığı altında toplamıştır. Çoğunluğu Türkçe olan

⁶²⁵ Ülken, *İslâm Düşüncesi*, 160; a. mlf, *Türk Tefekkürü Tarihi*, 294-295; Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî”, *DİA*, XXIII, 104-106; M. Murat Yurtsever, “İsmail Hakkı Bursevî-Edebî Yönü”, *DİA*, XXIII, 108; “İsmail Hakkı, Bursalı”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1972, XX, 307; “İsmail Hakkı”, *İA*, İstanbul 1987, V/II, 1115.

⁶²⁶ Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, 55.

⁶²⁷ Bursalı Mehmed Tahir, I, 195. Ayrıca bk. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 192; Çelebioğlu – Eraslan, 366; Uzun, “Muhammediyye”, *DİA*, XXX, 587; Yurtsever, 108;

⁶²⁸ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 192.

⁶²⁹ *Şekâik-i Nu’mâniyye ve Zeylleri*, IV, 683; Yurtsever, 108.

⁶³⁰ Namlı, *age*, 172.

⁶³¹ İsmail Hakkı Bursevî, I, 2-3.

⁶³² Namlı, *age*, 172; Başlı, 18.

⁶³³ İsmail Hakkı Bursevî, II, 550.

⁶³⁴ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 195; Başlı, 19.

şiiirlerin yanında Arapça ve Farsça şiiirler de vardır. Bu ilâhî tarzındaki şiiirler didaktik mahiyette olup, anlatılan konuyu izah etmek gayesiyle yazılmışlardır.⁶³⁶

Ferahu'r-Rûh, Muhammediye kadar meşhur olmuş bir şerhtir.⁶³⁷ Öyle ki onun da pek çok el yazması ve matbu nüshası bulunmaktadır. Nitekim bu şerh İsmâil Hakkı'nın en çok aranan, yazma nüshaları ve baskıları en fazla olan eseridir.⁶³⁸ Burada dikkate değer olan ise müellife böyle bir şerhi yazdıran en önemli amillerden birisinin bu dönemde *Muhammediye*'nin revaçta olmasıdır, denilebilir.

Şerhin asıl nüshası mevcut olup Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler kütüphanesinde (Genel, 59, 60, 61) numaralara bulunmaktadır.⁶³⁹ Ayrıca İstanbul kütüphanelerinde on beş kadar nüshası mevcut olup şerh üzerine tezler hazırlanmıştır.⁶⁴⁰

Ayrıca İsmâil Hakkı'nın bu şerhi Mustafa Utku tarafından *Ferahu'r-Rûh, Muhammediye Şerhi* adıyla günümüz alfabesine çevirmiştir. VII ciltten müteşekkil olan bu çeviri Bursa'da basılmıştır. Bunun yanında Abdulvehap Öztürk de *Muhammediye, İsmâil Hakkı Bursevî'nin Ferahu'r-Rûh Şerhi ile*, ismiyle *Muhammediye*'yi sadeleştirmiştir. Bu eserse İstanbul'da 2005'te basılmıştır.

e. Abdurrahim Fedâi'nin *Kasîde-i Nûniyye*'si

Kasîde-i Nûniyye, Abdurrahim Fedâi'nin (1303/1886) bin beyitten müteşekkil *Muhammediye* nazîresi olup, eserin asıl nüshası hakkında detaylı bilgi yoktur.⁶⁴¹ Günümüze ulaşmamış⁶⁴² olan bu çalışmayla ilgili bazı bilgilere Abdalbaki Gölpınarlı'nın *Melâmîlik ve Melâmîler* isimli kitabında yer verilmiştir.

---

⁶³⁵ Namli, *age*, 172; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 192;

⁶³⁶ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 195; Başlı, 18.

⁶³⁷ Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 231.

⁶³⁸ Yurtsever, *DİA*, 108.

⁶³⁹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 192; Namli, *age*, 172; Çelebioğlu – Eraslan, 366; Yurtsever, 108.

⁶⁴⁰ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 192-193; Yurtsever, 108; Başlı, 19.

⁶⁴¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 189.

⁶⁴² Çelebioğlu – Eraslan, 366.

Şöyle ki; “*Kasîde-i Nûniyye bin beyit kadar olup aynı tarz ve aynı vadîdedir. Bu eserle gûyâ Muhammediye’yi tanzîre çalışmıştır.*”⁶⁴³

Bunların hâricinde Zühdi Mehmed Efendi’nin (ö.1914) edebî, dînî ve tarihî nitelikli 4200 beyitlik *Nazm-ı Siyer-i Zühdi*’si,⁶⁴⁴ İlmî Mehmed Efendi’nin *Manzûme-i Akâid*’i, Seyyid İbrâhim’in *Siyer*’i, *Muhammediye*’den esinlenerek ona yazılan nazîrelerdendir.⁶⁴⁵

Ayrıca Hamdullah Hamdi’nin (1449-1503) *Muhammediye* için yapmış olduğu, *Ahmediyye* veya *Muhammediyye* adlı bir nazîresinden bahsedilmekle⁶⁴⁶ birlikte bu bilgiyi doğru kabul etmeyenler de vardır.⁶⁴⁷ Hatta böyle bir nazîrenin varlığından bahseden Köprülü de bu konuda açık bir beyanda bulunmamaktadır.⁶⁴⁸

Haklarında kısa mâlûmâtlar verilen bu eserlerden bazıları *Muhammediye*’nin şerhleri iken, diğer bazıları da *Muhammediye*’ye yapılmış nazîrelerdir. Kendisine yapılan bu şerh ve nazîrelerden de anlaşılacağı üzere *Muhammediye*, yaygın olarak bilinen ve benimsenen önemli bir kitaptır. Ancak üzerine yapılan şerh ya da nazîre türü bu çalışmaların hiç birisinin *Muhammediye*’nin şöhretine ulaşamadığının da altı çizilmelidir. Neticede burada verilen bilgiler *Muhammediye*’nin etkinliğine işaret etmektedir.

F. Türkistan Coğrafyasında *Muhammediye*

Muhammediye, sadece Türkiye’de değil, birçok Müslüman insanın yaşadığı Balkanlar, Kafkaslar, Mâverâünnehir, Başkırt, Kırım ve Kazan gibi

⁶⁴³ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 306.

⁶⁴⁴ İhsan Işık, “Zühdi Mehmed,(Tayyibzâde)”, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Ankara 2006, X, 4028.

⁶⁴⁵ Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994, 205; Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 174.

⁶⁴⁶ Kâtip Çelebi, II, 1619; *Şakâik-i Nûmâniye ve Zeyilleri*, I, 251; Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, II, 577; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 476 ve 488-489; Ayrıca bk. “Hamdullah Hamdi”, *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, 437; Şentürk-Kartal, 241.

⁶⁴⁷ Zehra Öztürk, “Hamdullah Hamdi”, *DİA*, XV, 453.

⁶⁴⁸ Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, II, 577.

bölgelerde yaygınlık kazanmış, okunmuş ve bölge insanının dinî duygularını besleyerek İslâmî kültürlerinin oluşmasında katkı sağlamaya çalışmıştır.⁶⁴⁹

Orta Asya’da İslâm’ın yayılması, yaşanması ve kalıcılığının devamında tasavvufun büyük katkıları olduğu bilinmektedir.⁶⁵⁰ Genellikle Türklerin yaşadığı birçok bölgede, tasavvufî yaşantıya oldukça önem verilmektedir⁶⁵¹ ve Derin’in, O. Roy’dan hareketle, belirttiği gibi; Orta Asya ve Hindistan’da sünî İslâm’ı, tasavvufî boyut olmaksızın anlamak imkânsızdır.⁶⁵² Yine Türklerin yaşadığı bu bölgelerde hem dinî yaşantı açısından hem de bir takım istilalar karşısında tasavvuf ve tarikatların önemli işlevler gördüklerine değinmek gerekmektedir.⁶⁵³

Halkın dinî kültürünün oluşmasında şifâî kültürün önemli bir işleve sahip olduğu bilinmekte⁶⁵⁴ ve özellikle şifahî kültüre dayalı⁶⁵⁵ ortamlarda yaygınlık kazanan bazı eserlerin, Müslüman insanların hem dinlerini hem de kültürel kimliklerini koruma noktasında büyük katkılar sağladıklarına işaret etmek gerekmektedir.⁶⁵⁶ Bölgede yaygınlığı bilinen *Muhammediye* de bu zaviyeden değerlendirilebilecek eserlerin önemlilerinden birisidir.⁶⁵⁷

Osmanlıların Türk dünyasının çeşitli bölgelerindeki insanların kültürel hayatlarının şekillenmesine ve o bölge insanının lisanlarına etki ettikleri bilinmektedir. Bu etkinin görüldüğü yerlerden biri, Kazan Tatar Türklerinin

⁶⁴⁹ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 212; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 185; Uzun, “Muhammediye”, *DİA*, XXX, 587; a.mlf, “Muhammediye”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 100; Arpağuş, 28; Köprülüzade, 38.

⁶⁵⁰ Mehmet Demirci, “Müslüman Türklere Tasavvuf”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel ve dğr., Ankara 2006, V, 491 vd. Mehmet Necmettin Bardakçı, “Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Türkler*, VII, 450-451; Keith Hitchins, “Kazaklar”, *DİA*, XXV, 131-132; Thierry Zarcone, “XX. Yüzyılda Tataristan ve Orta Asya’da Tasavvufî Hareketler”, *Türkler*, çev. Ekin Keskin, XIX, 47-50.

⁶⁵¹ Osman Türer, “Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya ve Kafkaslar’da Sûfî Tarikatlar”, *Türkler*, XIX, 55.

⁶⁵² Süleyman Derin, “Tasavvufun Orta Asya’da Yakın Geçmişteki Rolü: Kırgızistan Örneği”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 16, yıl. 7 [2006], 14-16.

⁶⁵³ Türer, 55 vd.

⁶⁵⁴ Tahsin Özcan, *DİA*, XXXIII, 540.

⁶⁵⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, 552; Tahsin Özcan, *DİA*, XXXIII, 540.

⁶⁵⁶ Seyfettin Erşahin, “Türklerin Hz. Muhammed Hakkındaki İlk Bilgi Kaynaklarından Kısas-ı Enbiyalar: Kısas-ı Rabguzi Örneği”, *Diyanet İlmî Dergi Peygamber’imiz Hz. Muhammed Özel Sayı*, Ankara 2000, 206; Derin, 14.

⁶⁵⁷ İldar Muhametov, “Tatar Türk Edebî İlişkilerinde Yazıcıoğlu Mehmet’in Muhammediye’si”, *Yağmur Dergisi*, sy. 32, Temmuz-Ağustos-Eylül 2006, http://www.yagmurdergisi.com.tr/konu_goster.php?konu_id=1612&yagmur=bolum2&sid=32&kat=12 [9 Ocak 2010].

yaşadığı İdil-Ural bölgesidir.⁶⁵⁸ Nitekim XVIII. yy'ın sonu itibariye, Türkistan kültürünün ve Türkistan'daki İslâmî neşriyatın merkezi olan Kazan⁶⁵⁹ gibi bölgelerde Osmanlıca tesiriyle yazılmış eserlerin var olması⁶⁶⁰ bu etkiye işaret etmektedir. Türkistan Türkleri arasında yaygınlaşan edebi içerikli eserlerin başlıcalarının Osmanlı'nın ilk döneminde yaşamış müellif ve şâirlere ait eserler olması da, bu minvalde önemsenmelidir. Nitekim Togan, Osmanlı şâirlerinden özellikle Ahmedî'nin ve Yazıcıoğlu kardeşlerin eserlerinin bölgede iyi tanındığını ifade etmektedir.⁶⁶¹

İldar Muhametov'un verdiği bilgilere bakılırsa *Muhammediye*, bölgede iyi bilinen, tanınan ve yaygınlığı olan bir eserdir. Öyle ki, uzun yüz yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve halk arasında büyük bir şöhrete ulaşmıştır.⁶⁶²

Muhammediye'nin bölgedeki yaygınlığı oldukça eskilere dayanmaktadır. Bu tarihi XVIII. yy olarak gösteren Togan, Türkistan edebiyatında bu yüz yılın başlarında bir Osmanlı tesirinin varlığından bahsetmektedir:

Biraz sonra Osmanlı müelliflerinden Yazıcıoğlu Ahmed ve Mehmed'in manzûm dinî eserleri, Kemal Ümmî ve Rızaî gibilerin edebî tasavvuf şiirleri intişâr etmiştir.⁶⁶³

Ancak Fuad Köprülü'nün verdiği bilgiler dikkate alınır, *Muhammediye*'nin bölgedeki yaygınlığının daha eskilere dayanmaktadır. Nitekim Köprülü, *Muhammediye*'nin bölgedeki yaygınlığının başlangıç tarihlerini XVI. yy'ın başlarına kadar geri götürür:

⁶⁵⁸ Erdal Şahin, "Osmanlıların Kazan Tatar Türklerinin Kültürü ve Diline Etkileri", *Osmanlı*, Ankara 1999, IX, 353-54. Ayrıca bk. İbrahim Maraş, "İdil-Ural Bölgesi ve Osmanlı Fikrî Münasebetleri", *Osmanlı*, VII, 503.

⁶⁵⁹ Marshal G. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. Metin Karabaşoğlu ve dğr, İstanbul 1993, III, 235.

⁶⁶⁰ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, 488-89; Ayrıca bk. Maraş, 503.

⁶⁶¹ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1982, 385.

⁶⁶² Muhametov, ay.

⁶⁶³ Togan, *Bugünkü Türkîli*, 488; Ayrıca bk. Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, 163.

Yazıcıoğlu mahlasıyla meşhur Mehmed, 853'te bitirdiği Muhammediye adlı eseri sayesinde, yalnız Türkiye'de değil, XVI. yy'dan başlayarak Kırım'da ve daha sonraki zamanlarda da Kazan Türkleri ve Başkırtlar arasında büyük bir kutsiyet kazanmıştır.⁶⁶⁴

XVII. yy'ın ünlü Osmanlı seyyâhı Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'nde ise Ejderhan'da *Muhammediye*'nin Rusça tercümesinin yapıldığına ve okunduğuna dair bazı bilgilere rastlanılmaktadır. Evliyâ Çelebi Ejderhan'da Müslüman şekilli mutaassıp Müslümanların var olduğunu ve bunların Türk ve Tatar lisanı bilmediklerini ama aralarında şerîatle hareket eden kadılarının bulunduğunu belirtmekte ve çoğunlukla *İmâdü'l-İslâm*, *Bezzâziye*, *Kadı Han*, *Tatar Hâniye*, *Fıkıh*, *Ferâiz*, *Muhammediye* kitabını Rus lisanına tercüme edip okuduklarından bahsetmektedir.⁶⁶⁵

Bu bilgiler *Muhammediye*'nin Anadolu dışında özellikle Kazan ve Başkırt bölgelerinde bilindiğini, okunduğunu ve hatta yaygınlığının oldukça eskilere dayandığını göstermektedir.

İlk baskısı 1845'te Kazan'da⁶⁶⁶ Kâzımbek tarafından yayınlanmış olan *Muhammediye*'nin, Tatar edebiyatçısı M. Ahmecanov'a göre, bölgedeki en eski el yazması nüshasının XVII. yy'ın ilk yarısına aittir.⁶⁶⁷ Ancak Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerin Kazan'da yayılmasının diğer Türk bölgelerine nazaran çok daha yeni olduğuna da değinmek gerekir.⁶⁶⁸

Bölge insanının hacca gitmek için Osmanlı topraklarını kullanması ve dönerken de *Muhammediye*'nin de dâhil olduğu Türkçe bir kısım eserleri ülkelerine götürmeleri, bölgedeki insanların Osmanlıca eserlerin varlığından haberdar olmalarının en önemli sebeplerinden biri kabul edilmektedir.⁶⁶⁹ Bunun

⁶⁶⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 2004, 373.

⁶⁶⁵ Evliyâ Çelebi, VII, 812. Metin şöyledir: "... ve asla Lisan-i Türki ve Lisan-i Tatarca bilmezler. Asla sakalı yolmazlar. Ve mabeyinlerinde müteşerri' kadıları vardır. Ekseriya İmâdü'l-İslâm kitabını ve Bezzaziye ve Kadı Han ve Tatar Hâniye ve Fıkıh ve Ferâiz ve Muhammediye kitabını yine lisan-ı Masku üzere tercüme idüp, Maskuca ve Urusça kelimat iderler."

⁶⁶⁶ Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, 28; Arat, 517; Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 78; Uzun, "Muhammediye", *DİA*, XXX, 587.

⁶⁶⁷ Muhametov, ay.

⁶⁶⁸ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 212; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 373.

⁶⁶⁹ Şahin, 354; Muhametov, ay.

yanında, Osmanlı topraklarına ticaret, eğitim gibi çeşitli vesilelerle gelip geri dönenlerin yanlarına aldıkları Osmanlıca eserler de bölgedeki Osmanlıca eserlerin varlığının nedenlerindedir.⁶⁷⁰ Öyle ki, bu eserler XX. yy'ın başlarına kadar Tatar Türklerinin mânevî ve kültürel hayatlarına mühim tesirlerde bulunmuşlardır.⁶⁷¹

Kaynakların verdiği bilgilere göre, *Muhammediye* Türkistan'ın Başkurdistan Kazan bölgesinde sevilerek okunan ve hatta ezberlenen eserlerden biridir.⁶⁷² Örneğin, Togan, hatıralarında, İbrahim Kaçkınbay isimli bir arkadaşından bahsetmekte ve şu bilgileri paylaşmaktadır:

İbrahim gerçekten çok okurdu. Onun Ruşça'da en çok sevdiği Lermontov, Farsça'dan Attar ve Allahyar, Türkçe'den de Nevaî ve Muhammediye idi.⁶⁷³

Togan aynı eserinde arkadaşının babasının köyün imamı Şemseddin Kaçkınbay olduğunu söylemekte ve şöyle bilgiler vermeye devam etmektedir:

İbrahim'in babası ona Nevaî'yi ve Osmanlı edebiyatından Yazıcıoğlu Muhammediye'sini ve Kemal Ümmî Divanı'nın pek çok yerini; Attar, Hafız Divanı ve Temürlüler zamanında çok muteber olan "Nüzhet al arvâkh" kitabının içindeki manzûm hikemiyâtı ezberletmişti.⁶⁷⁴

Tatar tarihçisi Mirkasıym Gosmanov da, Tatar halkının, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini tanıdıklarını, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini ve özellikle Yazıcıoğlu Muhammed Çelebi'nin meşhur *Muhammediye*'sini okuduklarını belirtmekte ve *Muhammediye*'nin birçok kere istinsah edilip çoğaltıldığını, uzun yüzyıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulduğunu ifade etmektedir:⁶⁷⁵

Bizim Tatar halkı büyük sufi şâir Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sini tanımış, sonraki devir Türk ediplerinden Süleyman Çelebi'nin *Mevlidü'n-Nebisi*'ni, özellikle Yazıcıoğlu Muhammed Çelebi'nin

⁶⁷⁰ Ülküsal, 155-156; Maraş, 503; Şahin, 354; Muhametov, ay.

⁶⁷¹ Şahin, 354; Muhametov, ay. Maraş, 503. Kazan bölgesinde Tatarlar tarafından bilinmiş, okunmuş ve kütüphanelerde yer alan Osmanlıca eserlerle ilgili bk. Şahin, 354-55.

⁶⁷² Nil Yuziyev, "Geçmişten Bugüne Tatar Edebiyatı", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, çev. Fatma Özkan, Ankara 2001, XVIII, 28.

⁶⁷³ Zeki Velidi Togan, *Hâtıralar*, Ankara 1999, 27.

⁶⁷⁴ Togan, *Hâtıralar*, 27.

⁶⁷⁵ Şahin, 354.

meşhur Muhammediye'sini okumuştur. Yazıcıoğlu Muhammed Çelebi'nin Muhammediye'si çok defalar istinsah edilerek çoğaltılmış ve uzun yıllar Tatar medreselerinde ders kitabı olarak kullanılmıştır.⁶⁷⁶

Tatarlar'ın ünlü edebiyatçılarından biri olan Abdullah Tukay da öğrencilik yıllarında *Muhammediye*'yi severek okuyanlardandır. Öyle ki, onun şiirlerinde *Muhammediye*'nin şekil ve vezin bakımından açık etkisi görülmektedir. Hatta o, *Muhammediye*, *Mevlid*, *Bakırgânî* gibi yaygın halk klâsiklerinin vezinlerinden ilhâm almıştır.⁶⁷⁷

Tukay, şiire heves ettiği öğrencilik yıllarında okumaktan hoşlandığı Muhammediye ve Bakırganî gibi eski usulle yazılmış eserlerden şekil itibariyle istifade etmiştir. Ancak şiire meyilli oluşu ve Muhammediye gibi eserleri okumaktan zek almasına rağmen o, şiirle ilgili teknik bilgilerden habersizdi.⁶⁷⁸

Nurmuhammed Hisamov'un verdiği bilgilere göre ise, Tatar halkı Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sini ve Âşıkpaşa'nın *Garibnâme*'sini kendi halk eserlerinden biri kabul ettiklerini ve severek okuduklarını belirtmektedir. Özellikle "*Muhammediye*'yi "*insanı duygulandıran bir şarkı gibi*" okuduklarını ifade etmektedir:

Hiçbir halk kendine ait olmayan yabancı bir yapıtı, geleneksel tarzdan uzaklaşmadan bu kadar doğru ve hüznü dolu bir tarzda okumaz. Demek ki, Tatar halkı, Türk şâirin felsefi, ahlâkî ve mânevî içeriğini, kendi kalbine ve yapısına çok yakın hissetmiş, esere tıpkı kendi eseriymiş gibi sahip çıkmıştı.⁶⁷⁹

Muhammediye bölge insanının en fazla okuduğu eser olup, büyük küçük, yaşlı genç herkes tarafından bilinen bir eserdir. Birçok elyazması ve matbu

⁶⁷⁶ Şahin, 354. Yine yarı kahramanlık, yarı dinî Türk destanlarından Salsal-name, Çıkrıkçızâde Muhammed b. Ahmed'in (ö. 1623) Altı Parmak'ı (Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i fütüvvet-i Ahmedî) (b 1861) gibi kitaplar da elden ele dolaşmıştır; araştırma gezilerinde bunlara çokça rastlanmaktadır. Bk. Şahin, 354.

⁶⁷⁷ Fatma Özkan, *Abdullah Tukay'ın Şiirleri*, Ankara 1994, 102. Abdullah Tukay'la ilgili bk. Nadir Devlet, "Büyük Şâir Abdullah Tukay (1886-1913)'ın Tatar Halk Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri", *İÜFTDED*, İstanbul 1993, 79-83.

⁶⁷⁸ Fatma Özkan, 99-100.

⁶⁷⁹ Nurmuhammed Hisamov, "Osmanlıların Tatar Edebiyatına Etkisi", *Osmanlı*, Ankara 1999, IX, 362.

nüshası bulunan eserin, aynı zamanda çocuklar için yapılmış olanları bile vardır. Adına *Küçük Muhammediye* denilen ve çocuklar için yapılmış olan ve çocuk algısına adapte edilmiş küçük *Muhammediye*, çocukların anlayacağı kolay yerlerinin seçilmesiyle oluşturulmuş ve ilk olarak 1908’de Kazan’da basılmıştır. Bu eserin önsözünde çocukların anlayacağı kolay yerlerin seçildiği ifade edilmektedir ve çocukların küçük *Muhammediye*’yi okuyarak ilerde *Muhammediye*’yi anlayarak tam okuyabilecek düzeye gelebilecekleri yazılmıştır.⁶⁸⁰

Muhammediye bölge insanının severek okuduğu, ezberlediği bir kitaptır. Hatta kaynaklarda, Kur’ân-ı Kerîm’in yanında, aziz bir kitap olarak kabul edilmekte ve din adamlarının belli başlı meclislerde *Muhammediye*’den bazı parçaları okumayı “farz” hükmünde saydıklarına dair bilgilere de rastlanılmaktadır.⁶⁸¹

Hisamov’a göre, asıl şöhretine kendi vatanı dışında ulaşmış olan *Muhammediye*, Tatar milleti için kendi öz edebiyatı mesabesindedir.⁶⁸² Nitekim Tatar edebiyatçısı G. İbrahimov’un *Muhammediye* için şöyle dediğine dair bilgiler mevcuttur:

Gelibolu şâirinin dâhiyane yazdığı Muhammediye kitabı bizde hem şiir hem şarkı hem de müzik olarak asırlar boyunca ruh gıdamız oldu.⁶⁸³

Tatar Edebiyatı Tarihi adlı eserlerinde, bölgede en fazla rağbet gören eserlerin ilk sırasında yer verdikleri *Muhammediye* için Gali Rahim ve Gaziz Gubeydullin şöyle diyorlar:

Okuması her ne kadar zor olsa da Muhammediye’yi halkımız büyük bir sevgiyle okudu. Muhammediye makamı diye birkaç türlü ilâhî parçaları yazıldı. Onun bazı ilâhîleri tamamen halka mal oldu. Muhammediye bizim eski usul yönteme sahip medreselerin programlarında da yer aldı; bilhassa, kızlar için ders kitabı olarak

---

⁶⁸⁰ Muhametov, ay.

⁶⁸¹ Muhametov, ay.

⁶⁸² Hisamov, 362.

⁶⁸³ Muhametov, ay.

kullanıldı. Bizim kadınlarımız, ninelerimiz onu okuyarak veya okunanı dinleyerek ağlamışlardır.⁶⁸⁴

Bölgede *Muhammediye* okunmasının bir modaya dönüştüğü, ilâhi ve şarkı gibi terennüm edildiği ve *Muhammediye*’yi besteli olarak⁶⁸⁵ okumanın özel bir adet olduğu bilgileri de vardır. Medreseler devam eden birçok ünlü Tatar büyüğünün *Muhammediye*’yi okumayı bir adet haline getirdiklerinden ve onu belli makam etrafında okumayı sevdiklerinden bahsetmektedir.

O dönemde bizim medresede *Muhammediye* okumak modaydı... Kayık medrese tarafından hareket ettiğinde Tukay, Gomer Kalfa’yla yavaşça *Muhammediye*’yi mırıldanmaya başladılar: Çün Âdem cennete girdi, Yüce izzetlere erdi.⁶⁸⁶

Tahsili ne olursa olsun gerek köylerde gerekse şehirlerde yaşayan bölge insanının başta *Kur’ân*, *Muhammediye*, *Yûsuf Kitabı* olmak üzere, bazı eserleri başlarının üzerine koyarak “tefeül” yapmış olmaları *Muhammediye*’nin bölgedeki önemli etkilerinden birisi olarak görülebilir.⁶⁸⁷ Bu uygulamanın bir benzerinin Türkiye’de de var olduğunu hatırlamak gerekmektedir.⁶⁸⁸

Muhammetov’un kaydettiği diğer bir önemli nokta da, *Muhammediye*’nin bölge insanının dinî ansiklopedisi olarak kabul edildiği bilgisidir. Öyle ki, *Muhammediye* dinî konularda kendisine müracaat edilen önemli bir kaynaktır. Hatta *Muhammediye*’nin bazı bölümlerinin soru-cevap şeklinde makaleler halinde Şura isimli dergide yayınlanmış olması da önemi haiz bir konudur.⁶⁸⁹ Dolayısıyla bu tür bilgiler eserin bölgedeki etkinliğinin diğer bir yönü olarak kabul edilebilir.

Muhammediye’nin etkisine Kırım’da da rastlanılmakta, câmi ve tekkelerde okunduğu kaydına tesadüf edilmektedir. Hatta *Muhammediye*, bölge insanının huşu içerisinde okuyup dinlediği, *Mevlid*’le beraber halk arasında ahlâk,

⁶⁸⁴ Gali Rahim ve Gaziz Gubeydullin, *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan 1923, I, 176-177’den Muhametov, ay.

⁶⁸⁵ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 212.

⁶⁸⁶ Şerif Kayumov Tukayla İlgili Hatıralar, Kazan 1986, 60-64’ten Muhametov, ay.

⁶⁸⁷ Muhametov, ay.

⁶⁸⁸ Revnâkoğlu, 195.

⁶⁸⁹ Muhametov, ay.

zühhd ve mânevî terbiye yönünden saygı gösterilen bir konuma sahip olduğu anlaşılmakta ve *Mevlid* ve *Muhammediye* okutmak bölge insanı arasında dinî bir vecîbe telakkî edildiği görülmektedir.⁶⁹⁰

Örneğin Kırım Gözleve Molla Ali Mahallesi'nde yaşayan ve dericilikle uğraşan Hacı Yûsuf adında bir esnaf, Tatar Hân Câmii'nde (Câmi-i Kebîr) *Muhammediye* okunması için vakıf kurmuştur. Hacı Yûsuf vasiyetinde 290 ham derinin satılarak, geliriyle bu vazîfenin ifasını istemiş ve bu vasiyet 1612 senesinde yerine getirilmiştir.⁶⁹¹ Dolayısıyla bu bilgi *Muhammediye*'nin Kırım'daki yaygınlığını gösteren bir örnek teşkil etmektedir. Dikkat edilirse bu tarih XVII. yy.'ın ilk yıllarıdır ve oldukça eski sayılır.

Ancak Kırım'da *Mevlid*, *Muhammediye* gibi halk arasında etkinliği olan eserlerin varlığından rahatsızlık duyanlar da vardır. Nitekim Kırımlı şâir ve yazar olan Bekir Çobanzâde'ye göre, din adamları, *Muhammediye*, *Ahmediye*, *Mevlid*, *Kesikbaş*, gibi ilâhî ve destanî muhtevâlî eserlerle halkın kafasını dinî bilgi ve inanışlarla doldurmuşlardır. Hatta o, Kırım köylerinde hemen herkesin Yunus ilâhîlerini bildiğini ifade etmektedir. Öyle ki, ona göre dinî törenler, cenazeler ve zikirleri içeren dinî meclisler bu tarz ilâhî muhtevâlî eserlerin okunduğu yerlerdir.⁶⁹²

Muhammediye'yle Romanya'da da karşılaşılmaktadır. Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler* adlı eserinde bölge halkının çocuklarının, sıbyan mekteplerindeki eğitimleri hakkında bilgi verirken, çocukların Kur'ân-ı Kerîm'i tecvitli bir şekilde öğrendikten sonra, ezan okuma, müezzinlik yapma gibi dinî uygulamaların yanında, *Muhammediye*, *İlm-i Hâl*, *Mevlid* gibi eserleri okumayı da öğrendiklerini ifade etmektedir. Hatta yazar, bu öğrendikleri bilgilerin uygulanmasını sağlamak için çocukların câmiye götürüldüklerini de kaydetmektedir.⁶⁹³

⁶⁹⁰ Ahmet Nezihi Turan, "Kırım Halkının Gündelik Hayatından Çizgiler (17-18. Yüzyıllar)", *KKÜSBED-Bilim Yolu*, 3/2003, 83.

⁶⁹¹ *Kırım Kadıasker Defterleri, I* (1017-1022 ve 1608-1613), 4b/5'den Turan, 83-84.

⁶⁹² Orhan Söylemez, "Kırım Türk Edebiyatı", *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Mûsikisiyle Kırım*, ed. Oktay Aslanapa, Ankara 2003, 155-156.

⁶⁹³ Ülküsal, 106.

Dobrucalı şâir, yazar ve muallim olan Mehmet Niyazi'nin (ö. 1349/1931) değerlendirmesinden *Muhammediye*'nin bölgede okunan etkili kitaplardan olduğu anlaşılıyor.⁶⁹⁴ Her ne kadar Mehmet Niyazi bu değerlendirmesinde, Türklerin bölgedeki geri kalmışlığını ve din eğitiminin bölgede yanlış uygulamalarını sorgularken *Muhammediye* ve beyan ettiği diğer bazı eserleri olumsuz örnekler olarak gösterse de, maksat *Muhammediye*'nin bu bölgede bilinmiş ve okunmuş olmasını tespit edebilmek olması açısından önemlidir:

1895 senelerine kadar biz Dobruca Müslümanları için gazete ve gazetecilik tamamen meçhuldü. O vaktin meclislerinde, ziyafetlerinde, ailelerin gece hayatlarında sesi güzel çocuklara, mollalara, molla hanımlara mevlit, Muhammediye, Ahmediye gibi menkıbevî şeyler okutulur, bunların tesirleriyle gözyaşları akıtılırdı. Buna binaen İstanbul'a yalnız medrese tahsili görmek maksadıyla giden talebeler döndüklerinde heybe ve zembillerini bu gibi kitap ve risalelerle doldurarak döner ve menfaatlerini temine çalışırlardı.⁶⁹⁵

Muhammediye'nin Kazakistan'da da bilindiği ve okunduğuna dair kaynaklarda gösterilen bazı bilgiler söz konusudur. Eldeki bilgiler, *Muhammediye*'nin Rus istilasına karşı Kazaklar'ın kültürel kimliklerinin korunmasında önemli bir görev üstlenen eserlerden biri olduğuna işaret etmektedir. Marmara Üniversitesi'nden Orhan Söylemez Kazakistan'la ilgili makalelerinde *Muhammediye*'nin Kazak şâir Kurumsaûlı Akın Sarı (ö. 1330/1913) tarafından Kazak Lehçesi'ne tercüme edildiğine dair bilgiler vermektedir.⁶⁹⁶

Sonuçta *Muhammediye*'nin, Anadolu dışındaki Türk topluluklarının hem dinî hem de kültürel yaşantısında önemli bir yere sahip olduğu, mektep ve medreselerde ders kitabı olarak okutulduğu anlaşılmaktadır. Buna ilave olarak

⁶⁹⁴ Ali Aksu, "Romanya Türklerinde Kültürel Durum ve Mektep ve Aile Mecmuası", *CÜİFD*, sy. 1, IX, 13; Ülküsal, 155-156. Mehmet Niyazi ile ilgili bk. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Ankara 1993-2005, XII, 94; Ülküsal, 192-194.

⁶⁹⁵ Ülküsal, 155-156; Aksu, 13.

⁶⁹⁶ Orhan Söylemez, "Bağımsızlığının 10. Yılında Kazakistan Cumhuriyeti", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel ve dğr., Ankara 2002, XIX, 350; a.mlf, "Kazakistan-Kültür ve Medeniyet-Dil ve Edebiyat", *DİA*, XXV, 126. Kurumsaûlı Akın Sarı (veya Akan Seri Kuramsaûlı) ile ilgili bk. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, XXVII, 465.

eser, bölge edebiyatçılara ilham kaynağı olması yönüyle, dilbilimcilerin üzerinde çalışmalar yapması yönüyle ve bölge edebiyatlarına yaptığı tesirleri yönüyle de önemli bir eser olarak kabul edilmektedir. Keza *Muhammediye*'nin belli makamlarla okunmak suretiyle bölge mûsikisine katkılar sağladığına da vurgu yapılmalıdır. Neticede *Muhammediye*'nin bölgedeki Türklerle Anadolu arasında önemli bir iletişim ve kaynaşma köprüsü işlevi gördüğünü belirtmek gerekmektedir.

SONUÇ

Yazıcıoğlu Muhammed XV. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı müellifidir. Devrinin meşhur ulemâsından, şeyhlerinden ve ehl-i tasavvuftandır. Sağlam bir dinî bilgiye sahip, alçakgönüllü, sûfî tabiatlı bir kişi olup, muhtelif dinî konularda kendisine başvuru bir kimse olarak bilinmektedir. Tasavvufî yaşantısının yanında fetih hareketlerine de katıldığı bilinen müellif, hayatının büyük bir kısmını Gelibolu'da geçirmiş ve orada vefat etmiştir.

Döneminin pek çok ünlü sîmâsıyla yakınlık kurmuş olan Yazıcıoğlu Muhammed, devrindeki ünlü sûfî ve büyük gönül erbabı Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisab etmiş ve onun tavsiyesiyle devrin hükümdarı II. Murad tarafından Konya'nın Osmanlı hâkimiyetine girdiğini bildirmek üzere Mısır'a gönderilmiştir. Yazıcıoğlu, zamanındaki meşhur ulemanın derslerine katılmış, birçok ilim merkezine yolculuk yapmış, sistemli bir tahsil hayatı geçirmiştir. Arapça ve Farsça'yı iyi bilen müellif, halkın konuşma dilini de başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Yazıcıoğlu Muhammed, iyi bir Müslüman olma çabasıdadır. Ehl-i Sünnet ve Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlı olup, şerîatin dışında bir kurtuluş yolu aramamıştır. Çalışmayı ahlâkî ilke bilmiş ve Allah'a ve Hz. Peygamber'e ittiba noktasında eksiksiz olmaya çalışmıştır. Allah'tan ümit kesmenin mümine yakışmayacağını çok iyi bilen Yazıcıoğlu, hem kendisini hem de etrafındakileri sürekli Allah'a sığınmaya ve günahlardan uzak durmaya ve tövbe etmeye davet etmiş, iyi bir gönül erbabı olma yolunda ilerlemiştir. İlimin yaşının olmadığını, kendini sürekli talib olarak tanımlamak suretiyle ortaya koymuş, aklın önemli olduğunu ama gönül olmadan aklın kısır kalabileceğini, istenilen oranda olgunlaşamayacağını ifade etmiştir. Yine o, iyi bir gönül eri olmak için, tasavvuf ehline uğruna mücadele verilen ve terk edilmesi gereken şeyleri terke çalışmıştır.

Birçok eser telif etmiş olan müellif, asıl şöhretine Hz. Peygamber'in siyerini konu edinen *Muhammediye* isimli eseriyle kavuşmuştur. Müslüman Anadolu insanının dinî kültürünün oluşmasında önemli bir rol üstlenmiş olan *Muhammediye*, halkın İslâm anlayışından bilgi ve duygu dünyasına kadar pek çok

noktaya hitap etmiş ve halk arasında asırlarca el üstünde tutulmuştur. Eser, Hz. Peygamber'i anlatan, onun sevgisini gönüllere yerleştiren, İslâm'ın dünya görüşünü geniş halk kitlelerine intikal ettirme gayreti güden bir çalışmadır. *Muhammediye* konusu ve ifadesi bakımından halkın dinî duygularına tercüman olmuş ve geniş kitleye hitap etmiştir. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i gibi asırlarca Türk halkı tarafından sevilmiş, takdir görmüş ve evlerde bu eseri okumak bir âdet haline gelmiştir.

Dilinin Türkçe olması nedeniyle dinî edebiyatımızın ölümsüz eserlerinden biri kabul edilen *Muhammediye*, yazıldığı dönemin Türkçe'si hakkında mükemmel bir örnek sunmaktadır. Halkın konuştuğu lisan ile telif edilmiş ve halkın birlik ve beraberliğinin tesisine bu yönüyle de katkılar sağlamıştır. Bugün bile kolay anlaşılır bir Türkçe ile yazılmış olduğundan, XV. yüzyıldan bu yana en çok okunan, en fazla beğenilen ve benimsenen birkaç başucu kitabından birisi olmuştur. Bunun yanında muhtevâsının merak uyandırıcı ve çeşitli konularda olması da halk arasında rağbet edilerek okunmasına imkân tanımıştır.

Muhammediye'nin sade ve samîmî ifadesi ile halk dilinden tabirlerle zenginleştirilmiş akıcı üslûbu geniş halk kesimleri üzerinde etkili olmuş ve eserin ezberlenmesini kolaylaştırmıştır. Evlerde, neredeyse kutsal bir kitap gibi değerlendirilmiş, Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte başköşede yer almış ve tekke ve câmilerin yanı sıra köy odalarında da bulundurulmuştur.

Muhammediye yaygın din eğitiminin dayandığı en mühim eserlerden biri olarak kabul edilmiştir. Öyle ki, Osmanlı toplumundaki yaygınlığı ve etkisiyle uzun süreler medrese ve mekteplerde ders kitabı olarak okutulmuş ve din eğitiminin önemli bilgi kaynaklarından biri sayılmıştır. Eser ayrıca, eğitim durumu ne olursa olsun, gerek köylerde gerekse şehirlerde yaşayan Anadolu insanının tefeül yaptığı, kader kısmet yokladığı eserlerden biridir.

İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadîslerden örnekler vererek okuyanlarının dinî bilgilerinin artmasına katkı sağlamış olan eserin hemen her yerinde Allah ve Hz. Peygamber sevgisi ağırlıklı olarak işlenmiştir.

Muhtevâsında yer alan hadîslerin ve diğ er haberlerin çoğunlukla muteber kaynaklarda yer almış olmasına rağmen, eserde temel kaynakların aksine bazı yanlış bilgi ve haberlere de yer verildiğı görülmektedir.

Hik eye, nasihat ve m n c at kısımları daha ziyâde halk tarafından anlaşılıp benimsenmiş olan *Muhammediye*'nin, tasavvuf içerikli kasîde ve bölümleri ise üst tabakaya mensup şahsiyetlere hitap etmiştir. Her sınıf insana hitap etmesi *Muhammediye*'yi sadece halk arasında değıl; aynı zamanda ulema ve havas arasında da makbul eserlerden biri haline getirmiştir. Hem halk hem de tasavvuf erbabınca birlikte okunmuş olan *Muhammediye*, Osmanlı toplum zihniyetini oluşturan, dinî ve tasavvufî kültürlerini besleyen başucu kitaplarından biri olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı toplumunda halkın önemli ortak paydalarından biri olan *Muhammediye*, yazıldığı dönemden itibaren bugünün radyo, televizyon ve diğ er iletişim araçlarının vazifesini görmüş ve halk arasında büyük tesirler bırakmıştır. Günümüzde az da olsa, okunmasına tanık olduğumuz *Muhammediye*, kahvehaneler ve televizyon, bilgisayar gibi iletişim araçları yüzünden unutulmaya yüz tutmuş görünmektedir.

Osmanlı'da yaygın olarak uygulanan okuma toplantıları ve ev sohbetlerinde en fazla okunan eserlerden biri olan *Muhammediye*, ehl-i sünnet çizgisinde bir anlatıma sahip olup, halkın ehl-i sünnet çizgisinde kalmasına katkı sağılamıştır. Öyle ki, bu okuma toplantıları, okuryazar olsun ya da olmasın, birçok Müslüman'ın kültürünün artmasına müspet katkılar sağılamıştır. Kadınların da kendi aralarında buna benzer okuma toplantıları tertitlediklerine ve bu toplantılarda *Muhammediye* okuduklarına da değınilmelidir.

Muhammediye'nin, evlerde veya toplanılan mek nlerde okunması s retiyle hem  ile fertlerinin hem de toplum üyelerinin dinî bilgilerinin artırılmasına ve bu yolla gelecek nesillerin gönüllerine Hz. Peygamber sevgisinin yerleştirilmesinde katkılar sağıladığını belirtmek gerekmektedir. Ayrıca kültürün geliştirilmesine dönük etkileri dikkate alınarak önemli olduğuna ve ehemmiyetle sahiplenilmesi gereken bilgi kaynaklarının arasında olduğuna ve bu minvalde

değerlendirilmesi halinde muhtemel olumsuzlukların en aza indirilebileceğine dönük öngörüler de önemsenmelidir.

İsmâil Hakkı Bursevî'den Aşçı Dede'ye, Hayreddin Karaman'dan Ahmet Muhtar Büyükçınar'a, Yahya Kemal'den Beşir Ayvazoğlu'na kadar birçok Müslüman Türk büyüğünün hayatlarının bir yerinde *Muhammediye*'nin etkisinin izleri görülmektedir. Bu yönüyle eserin etkinliğinin Cumhuriyet döneminde de devam ettiği söylenebilir.

Muhammediye ayrıca, kendisine yapılan istinsâh, şerh ve nazîrelerden ve matbu nüshalarının çokluğundan da anlaşılacağı üzere yaygın olarak bilinen ve benimsenen bir kitaptır. Terekelerdeki kitapların ilk sıralarında yer alan *Muhammediye*, XV. asırdan itibaren en çok okunan kitaplar arasında sayılmaktadır. Başta İstanbul ve Anadolu kütüphaneleri olmak üzere, dünyanın birçok ünlü kütüphanesinde nüshaları mevcuttur.

XVIII. yy'ın önemli mutasavvıf ve mütefekkirlerinden biri olan İsmâil Hakkı'ya *Ferâhu'r-Rûh* adında bir şerh yazdıran önemli etmenlerden biri kuşkusuz *Muhammediye*'nin o dönemde en yaygın eserlerden biri olmasıdır.

Gerek kadı sicillerinde gerekse arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre, *Muhammediye* okunmasına dönük birçok vakıf tesis edilmiş ve ilgili yerlere “Muhammediyehân”lar tayin edilmiştir. İlk örneklerine XVI. asırdan itibaren rastlanılan *Muhammediye* vakıfları zamanla artarak devam etmiş ve başta İstanbul olmak üzere pek çok Osmanlı şehrinde ve câmisinde *Muhammediye* okunması için vazîfeler düzenlenmiştir.

Bu vakıf kayıtlarından Muhammediyehânlık vazîfesinin babadan oğula intikal edebilen bir uygulama olduğu görülmektedir. Öyle ki bu uygulamanın, okuyucunun vefâtı halinde, ailesinden geri kalanlarının mağduriyetine sebebiyet verebilecek tüm olumsuzlukları giderme amacı taşıdığına da vurgu yapmak gerekmektedir.

Muhammediye okunması için tevcih edilen vazîfelerden anlaşıldığına göre, bu işin icrası başta selâtîn câmiler olmak üzere, hemen tüm câmi ve

tekkelerde olabilmektedir. Ayrıca bu vakıf kayıtlarına göre *Muhammediye* dışında *Mevlid*, *Miraciye*, Yasin ve cüz okunması da talep edilmektedir. Yine bu vakıf kayıtlarından anlaşıldığına göre bu okuma işinin haricinde câminin veya tekkenin temizliğinden aydınlatılmasına kadar birçok giderin bu vakıf gelirlerinden karşılanması da öngörülmektedir.

Bu vazîfelerde ayrıca, hayır sâhibinin Hz. Peygamber sevgisi eksenli hayır dua talebi olduğu, buna ilaveten bir diğer önemli nokta da Müslüman varlıklı insanların fakir ve fukarayı doyurma ve onlara yardımcı olma gibi özel bir kaygı güttükleri yani bir dayanışmanın tesisine ve sürekliliğine katkı sağladıkları görülmektedir. Dolayısıyla böyle bir işin icrası çerçevesinde, bir yandan toplumun çeşitli kesimleri Hz. Peygamber sevgisi etrafında birleşirken öte yandan da yapılan bu yardım ve ikramlarla sosyal adaletin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Muhammediye yazıldığı devirden kısa bir süre sonra bestelenerek adına “Muhamediyehan” denilen mûsikişinâslar tarafından okunmaya başlanmıştır. İlk örneklerine XVI. yy’ın ilk yıllarında rastlanılan “Muhammediyehân”ların en meşhûrları arasında Hatib Zâkirî Hasan Efendi, Halveti şeyhi Müstakim Efendi, “*Akbaba İmamı*” Şeyh Mehmed Zaîfî, İstanbullu Hafız Şuhûdî Mehmed Efendi, Erzurumlu Derviş İsmail Efendi, Muhammediyeci Sarı Mustafa, Mustafa Aşkî Efendi gibi isimler vardır.

Câmi ve tekke mûsikisinde önemli bir yere sahip olan *Muhammediye*’nin Kerbelâ mersiyesi bestelenerek 10 Muharrem törenlerinde okunmuş, hatta XIX. yy’ın sonlarına doğru Meclis-i Meşâyih’in, 10 Muharrem törenlerinde sadece Yazıcıoğlu’nun belirtilen Kerbelâ mersiyesinin okunmasına müsaade ettiğine dair bir karar almıştır. Öyle ki, Yazıcıoğlu’nun bu mersiyesi ifrat ve tefritten uzak Sünnî bir yaklaşımla kaleme alınmış olup muhtevâsında yoğun bir ehl-i beyt sevgisi göze çarpmaktadır.

Günümüzde az da olsa *Muhammediye*’nin okunduğu yerler vardır. Sünbülefendi Câmii’inde ve günümüzde Seyit Nizâm Câmii olarak bilinen

Zeytinburnu Seyit Nizâm Dergâhı'nda 10 Muharrem'de muharrem törenleri düzenlenmekte, mevlid ve mersiye okutma geleneği devam etmektedir.

Muhammediye halkın yanında tasavvuf erbabınca ve saray erkânınca da okunan bir eser olup, halk edebiyatıyla saray edebiyatının birleşme noktası olarak kabul edilmektedir. Buna bakılarak *Muhammediye*'nin sadece halk arasında değil saray çevresinde de makbûl eserlerden olduğunu teyit etmek gerekmektedir.

Okunduğu ortamlara bakılınca eserin, tarikatlar üstü bir kitap olduğu anlaşılmaktadır. *Muhammediye*'nin Sünnî ve Bektâşî tekkelerine ait kütüphanelerde bir veya birkaç nüshasının bulunmasından hareketle hem Sünnî hem de Bektaşî tekkelerinde okunduğundan bahsedilmesi gerekmektedir. Yine Mevlevîye, Celvetîye ve Hâlidîye gibi birçok tarîkatta okunduğundan da bahsedilmelidir. Ayrıca *Muhammediye* okuyucularından birçoğunun farklı tarikat ve tekkelere mensup şahsiyetler olması da *Muhammediye*'nin tarikat ve tekke çevrelerinde ortak eserlerden biri olduğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle *Muhammediye* toplumu bir arada tutan önemli ortak paydalarından biri olmaktadır.

Eserinin yanında, müellifin kabrinin de önemli bir ziyâret yeri olduğundan bahsetmek ve başta birçok padişah olmak üzere hem devlet büyüklerince hem de halk tarafından sık sık ziyâret edilen bir ziyâretgâh olduğuna da vurgu yapmak gerekmektedir. Bugün bile kabrinin önemli bir ziyâret mekânı olduğu bilinmektedir.

Muhammediye sadece Anadolu'da değil, Balkanlar, Kafkaslar, Mâverâünnehir, Başkirt, Kırım ve Kazan gibi birçok Müslüman insanın yaşadığı bölgelerde de yaygınlık kazanmış, okunmuş ve bölge insanının dinî duygularını besleyerek İslâmî kültürlerinin oluşmasına ve kültürel kimliklerini korumalarına katkıda bulunmuştur.

Muhammediye'nin Kazan, Tatar, Kırım, Romanya ve Kazakistan Müslümanları arasında yaygın eserlerden biri olduğuna vurgu yapmak gerekmektedir. Öyle ki, *Muhammediye* bölgede yaşayan insanların sık sık müracaat ettikleri bir dinî bilgiler kitabı olmuştur. Ayrıca dinî törenler, cenazeler ve zikirleri içeren dinî meclisler gibi toplantılar bu tarz ilâhî muhtevâlî bir eserin

okunduğu yerlerin başında gelmektedir. Asıl şöhretine kendi vatanı dışında ulaşmış olan *Muhammediye*, eğitim durumu ne olursa olsun, gerek köylerde gerekse şehirlerde yaşayan bölge insanının, Anadolu'da olduğu gibi, tefeül yaptığı, kader kısmet yokladığı eserlerden biridir.

Neticede *Muhammediye*, Allah ve Hz. Peygamber sevgisini temel alarak, coşkulu ve heyecanlı bir anlatımla İslâmî hayatın Müslüman Türk insanı arasında asırlar boyunca canlı bir şekilde yaşamasına olanak sağlayan bilgilendirici, eğitici ve birleştirici klâsik eserlerden biri olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Dilinin Türkçe olmasından mûsiki dünyamızdaki konumuna, yaygın ve kültürel eğitime olası katkılarından toplumu bir arada tutan değerlerden biri olmasına ve Türkistan coğrafyasındaki etkinliğine kadar pek çok yönden kültürel hayatımızda önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

A. ARŞİVLER

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

CEVDET. DÂHİLİYE, Dosya: 10, Gömlek: 456.

CEVDET. EVKAF, Dosya: 4, Gömlek: 165.

CEVDET. EVKAF, Dosya: 93, Gömlek: 4607.

CEVDET. EVKAF, Dosya: 101, Gömlek: 5042.

CEVDET. EVKAF, Dosya: 139, Gömlek: 6932.

CEVDET. EVKAF, Dosya: 146, Gömlek: 7292.

CEVDET. EVKAF, Dosya: 185, Gömlek: 9212.

CEVDET. EVKAF, Dosya: 388, Gömlek: 19673.

CEVDET. EVKAF, Dosya: 422, Gömlek: 21371.

CEVDET. MAARİF, Dosya: 96, Gömlek: 4792.

CEVDET. MAARİF, Dosya: 146, Gömlek: 7275.

CEVDET. MAARİF, Dosya: 148, Gömlek: 7392

CEVDET. MAARİF, Dosya: 149, Gömlek: 7434.

CEVDET. MAARİF, Dosya: 152, Gömlek: 7577.

CEVDET MAARİF, Dosya: 180, Gömlek: 8976.

İRRADE. MVL Dosya: 186, Gömlek: 5638.

B. DİĞER KAYNAKLAR

Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, trc. ve şerh Lâmiî Çelebi, nşr. Süleyman Uludağ, İstanbul 1980.

Afyoncu, Erhan, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Halman, I-IV, İstanbul 2006, c. I, ss. 570-604.

Ahmed-i Bîcan, *Envâru'l-Âşıkîn*, y.y., ts.

Ahmed Rasim, *Ramazan Sohbetleri*, y.y, ts.

- Ahmed Rif'at, *Lugât-ı Tarihiyye ve Coğrafîyye*, (Tıpkıbasım), I-VII, Ankara 2004.
- “Akan Seri Kuramsaulı-Kurumsauli Akın Sarı” *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, I-XXXII, c. XXVII, Ankara 1993-2005.
- Akar, Metin, *Türk Edebiyatında Manzûm Mi'râc-nameler*, Ankara 1987.
- “Akbaba İmamı, Şeyh Mehmed Zaifi-i Celvetî”, *Türk Ansiklopedisi*, I-XXXIII, Ankara 1946, c. I, s. 312.
- Akgündüz, Ahmed-Said Öztürk, *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul 1999.
- Akpınar, Bahar, “Tasavvufî Halk Şiiri”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Halman, I-IV, İstanbul 2006, c. I, ss. 644-674.
- Aksoy, Hasan, “Mehmed Zaîfî Efendi”, *DİA*, c. XXVIII, ss. 541.
- Aksu, Ali, “Romanya Türklerinde Kültürel Durum ve Mektep ve Aile Mecmuası”, *CÜİFD*, sy. 1, c. IX, ss. 11-27.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1999.
- Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, c. I-IV, İstanbul 1995.
- Algül, Hüseyin, *Osmanlı Kültüründe Hz. Peygamber Sevgisi*, İstanbul 2008.
- Altınoluk Röportaj, “İlk İmam-Hatip Neslinden Doç. Dr. Hayrettin Karaman ile Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatipler Üzerine Bir Sohbet”, *Altınoluk Dergisi*, sy. 37, Mart 1989, ss. 16-19.
- _____ , “İstanbul Eski Müftüsü Selahaddin Kaya ile... : Davullu Zurnalı Kurs Kapatmamız İsteniyordu...”, *Altınoluk Dergisi*, sy. 157; Mart 1999, ss. 11-16.
- _____ , “Ahmet Muhtar Büyükçınar ile Mülakat... İnsanlar Yaşama Sanatını Bilmiyorlar.”, *Altınoluk Dergisi*, sy. 141, Kasım 1997, ss. 9-15.
- Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309.
- Arat, Reşit Rahmeti, “Kazan”, *İA*, Eskişehir 1997, c. VI, ss. 505-522.
- Arpağuş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı*, İstanbul 2006.
- _____ , “Gelenek ve Şifahî Kültür Bağlamında Osmanlı Toplumunda Dinî Değerler: Otodidakt Eğitim Kurumları ve Kaynakları Örneği”,

- Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul, Temmuz-Ekim 2004, c. II, ss. 81-126.
- Arslan, Mustafa, “Dindarlık Farklılaşması ve Popüler Dindarlık”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, ed. Ünver Günay-Celaleddin Çelik, İstanbul 2006, ss. 289-319.
- Artun, Erman, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, İstanbul 2008.
- _____, “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XVIII, ss. 176-204.
- Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, I-IV, İstanbul 2006.
- Âşık Paşazâde, *Âşık Paşazâde Tarihi*, İstanbul 1332.
- Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul 2006.
- Ateş, Ahmed, *Mevlid*, Ankara 1954.
- Ayan, Gönül, “Ahmed Mürşidî ve Eserleri”, *EAÜSBED*, sy. 1, ss. 31-40.
- Ayangil, Rûhî, “XVII. Yüzyılda Türk Mûsikîsi”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XII, ss. 433-442.
- Aydın, Ahmet, “Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XI, ss. 417-425.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Kitap Sevgisinden Kara Sevdaya”, *Zaman Gazetesi Ek: Kitap Zamanı Benim Kitaplarım Bölümü*, sy. 40, yıl. 4, 4 Mayıs 2009.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul 1953.
- Ayverdi, İlhan, “Muhammediye”, *Misalli Türkçe Sözlük*, I-III, c. II, İstanbul 2006.
- _____, “Vakıf”, *Misalli Türkçe Sözlük*, I-III, c. III, İstanbul 2006.
- Azamat, Nihat, “Hacı Bayrâm-ı Velî”, *DİA*, c. XIV, ss. 442-447.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannefîn*, I-II, İstanbul 1951.
- Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, I-II, İstanbul 1971.
- _____, *Yahya Kemal'in Hatıraları*, İstanbul 1960.
- _____, *Yahya Kemal Yaşarken*, İstanbul 1959.

- Bardakçı, Mehmet Necmettin, “Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. VII, ss. 450-461.
- Başar, Fehameddin, “İlk Osmanlı Tarihçileri”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XI, ss. 409-416.
- Başlı, Betül, *Bursevi'nin Muhammediye Şerhinde Tasavvuf Kavramları (III. Cilt 192-278. Sayfalar Arası)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlâhîyat Anabilim Dalı, İstanbul 2005.
- “Bayrâm, Hacı Bayrâm-ı Velî”, *Türk Ansiklopedisi*, I-XXXIII, c. V, Ankara 1952.
- Bayrâmoğlu, Fuat, *Hacı Bayrâm-ı Veli*, I-II, Ankara 1989.
- Bektaş, Ekrem, “Prof. Dr. Abdulkadir Karahan Kütüphanesi ve Müzesi”, *I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu - Prof. Dr. Abdulkadir Karahan Anısına- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, 12-13 Nisan 2007, ss. 29-34.
- Berkî, Ali Himmet, *Vakıflar*, İstanbul 1940.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul 2008.
- Bilgin, A. Azmi, “Osmanlılar -Tekke Şiiri”, *DİA*, c. XXXIII, ss. 559-562.
- Boratav, Pertev Naili, *Halk Edebiyatı Dersleri*, Ankara 1942.
- Boyraz, Şeref, “Geleceğin Öğrenilmesinde Farklı Bir Yöntem: Melheme”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XI, ss. 635-647.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1332.
- Büyükçınar, Ahmet Muhtar, *Hayatım İbret Aynası*, I-II, İzmir 2006.
- Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayrâm Veli*, Ankara 1991.
- _____, “Osmanlı Kuruluş Dönemi Doğu Ucunda Sosyo-Kültürel Hareket Başlatan Sufî Bir Önder: Hacı Bayrâm-ı Velî”, *Osmanlı*, I-XII, Ankara 1999, c. IV, ss. 410-415.
- Cebecioğlu, Ethem, Vahit Göktaş, Sevim Yılmaz, “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Söyleşi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 22, yıl. 9 [2008], ss. 393-428.

- Cihan Okuyucu: “Mevlânâ Hâlis Bir İslâm Büyüğüdür.” Görüşen: Nurefşan Kapal, SanatAlemi.net, <http://www.porttakal.com/haber-cihan-okuyucu-mevl-n-halis-bir-isl-m-buyugudur-54367.html> [18 Ağustos 2009].
- Cirit, Hasan, “Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münasebetleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. XXXVI, sy. 1, Ocak-Mart 2000, ss. 19-54.
- Coğ, Mehmet, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Coşan, M. Esad, “İslâmî Türk Edebiyatında ‘Ukkâşe Hikâyesi’”, *AÜİFD*, Ankara 1983, c. XXVI, ss. 275-286.
- Coşkun, Menderes, “Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Edebî Nitelikli Hac Seyahatnâmeleri”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XI, ss. 806-814.
- Çelebioğlu, Amil, *Muhammediye*, I-II, c. I, İstanbul 1996.
- _____ , *Muhammediye*, 1001 Temel Eser, I-IV, y.y.,ts.
- _____ , *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998.
- _____ , “Ahmed Bîcân”, *DİA*, c. II, ss. 49-51.
- _____ , “Yazıcı Salih ve Şemsiyye’si”, *AÜİFD*, sy. 1, Aralık 1975, ss. 171-218.
- _____ , “Yazıcıoğlu Mehmed (Muhammed)”, *Türk Ansiklopedisi*, I-XXXIII, c. XXXIII, Ankara 1946-1984.
- Çelebioğlu, Amil-Kemal Eraslan, “Yazıcıoğlu”, *İA*, I-XIII, İstanbul 1993, c. XIII, ss. 363-368.
- Çelik, Mustafa, “Hz. Peygamber Âşığın Bir Şâiri; Yazıcıoğlu Mehmed ve Muhammediye”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2008, sy. 205, ss. 54-56.
- Demirci, Mehmet, “Müslüman Türklerde Tasavvuf”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. V, ss. 489-497.
- Demirel, Ziya-Avni Arslan, *Osmanlı’da Peygamber Sevgisi*, Ankara 2008.
- Derin, Süleyman, “Tasavvufun Orta Asya’da Yakın Geçmişteki Rolü: Kırgızistan Örneği”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 7-39.

- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1970.
- Devlet, Nadir, “Büyük Şâir Abdullah Tukay (1886-1913)’ın Tatar Halk Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri”, *İÜFTDED*, İstanbul 1993.
- Erginli, Zafer, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. IX, ss. 107-115.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Mûsikisi Antolojisi*, I-II, İstanbul 1942-1943.
- Erşahin, Seyfettin, “Türklerin Hz. Muhammed Hakkındaki İlk Bilgi Kaynaklarından Kısas-ı Enbiyalar: Kısas-ı Rabguzi Örneği”, *Diyanet İlmi Dergi Peygamber’imiz Hz. Muhammed Özel Sayı*, Ankara 2000, ss. 197-224.
- Erul, Bünyamin, “Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmi Dergi Peygamber’imiz Hz. Muhammed Özel Sayı*, Ankara 2000, ss. 33-66.
- Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, I-X, İstanbul 1315-1938.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, çev. Elif Kılıç, İstanbul 2005.
- Farsakoğlu, Ayşe, *Türk Ninnilerinde İslâmi Motifler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Kâtip Çelebî’yi Anlamak: Değerlendirme”, *Kurtuluşun İki Yüzü: Hakikat ve Siyaset, 350. Ölüm Yıldönümünde Kâtip Çelebi*, 17 Kasım 2007 Cumartesi, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul. <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=87> [10.1.2010].
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “Hüseyin”, *DİA*, c. XVIII, ss. 518-521.
- Gazzîzâde Abdüllatîf, *Nakşebend Yolunun Esasları- Mergübü’s-Sâlikîn-*, haz. Şaban Karaköse, İstanbul 2004.
- Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitabu’t-Târîh-i Kühü’l-Ahbâr*, haz. Ahmet Uğur ve đđr., Kayseri 1997.
- Gibb, E. J. W., *A History of Ottoman Poetry*, I-VI, c. I, London 1958.
- Gölpınarlı, Abdülbakî, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931.
- _____ , *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 2004.

- Gövsâ, İbrahim Alâettin, “Yazıcı Oğlu Mehmed Efendi”, *Meşhur Adamlar*, I-IV, c. IV, İstanbul 1933-1936.
- Güler, Zülfü, “Harput’ta Edebiyat ve Sözlü Folklor”, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, TDV Elazığ Şubesi, I-II, c. I, Elazığ 2005, ss. 441-453.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 1998.
- _____ , *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, İstanbul 1999.
- _____ , “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 14, Kayseri 2003/1, ss. 21-48.
- Gündoğdu, Abdullah, *Çorum’un 2 Numaralı Şer’iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1260-1280 M. 1852-1863)*, Ankara 1989.
- Güngör, Harun-Ünver Günay, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul 2007.
- Güzel, Abdurrahman, “Türkçeye Hizmet Eden Devlet Adamları ve Mutasavvıf Şâirlerden Birkaç Örnek”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, c. V, Ankara 2002, ss. 822-837.
- “Hamdullah Hamdi”, *Türk Ansiklopedisi*, c. XVIII, ss. 436-437.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamber’i*, çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1993.
- Hammanîzâde İhsan, Hasan Ali Yücel, Hıfzı Tevfik, *Türk Edebiyatı Nümuneleri*, İstanbul 1926.
- Hammer Purgstall, Baron Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, I-X, İstanbul ts.
- “Hasan Efendi, Hatip Zâkirî”, *Türk Ansiklopedisi*, c. XIX, Ankara 1971.
- Hızlı, Mefail, “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlılarda Hz. Peygamber Sevgisi”, *Diyânet İlmî Dergi Peygamber’imiz Hz. Muhammed Özel Sayı*, Ankara 2000, ss. 519-526.
- Hisamov, Nurmuhammed, “Osmanlıların Tatar Edebiyatına Etkisi”, *Osmanlı*, I-XII, Ankara 1999, c. IX, ss. 361-366.
- Hitchins, Keith, “Kazaklar”, *DİA*, c. XXV, ss. 131-132.
- Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü’-t-Tevârîh*, İstanbul 1279.

- Hodgson, Marshal G. S. *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. Metin Karabaşoğlu ve dğr., I-III, İstanbul 1993.
- Hüsrevoğlu, Ali, “Çanakkale Şehitleri İçin... Gecikmiş Bir Yazı”, *Altınoluk Dergisi*, sy. 171, Mayıs 2000, ss. 36-37.
- Işık, İhsan, “Yazıcıoğlu (Yazıcızâde) Mehmed Efendi”, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, I-X, c. IX, Ankara 2006.
- _____ , “Eldeniz, Naci”, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, I-X, c. III, Ankara 2006.
- _____ , “Zühdî Mehmed,(Tayyibzâde)”, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, I-X, c. X, Ankara 2006, s. 4028.
- Işın, Ekrem, “Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat”, *Osmanlı*, I-XII, Ankara 1999, c. IV, ss. 451-458.
- İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut 1985.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şâirleri*, I-IV, İstanbul 1988.
- İnalcık, Halil, “Murad II.”, *İA*, İstanbul 1979, I-XIII, c. VIII, ss. 598-615.
- _____ , “II. Murad”, *DİA*, c. XXXI, ss. 164-172.
- İnançer, Ömer Tuğrul, “Osmanlı Musikîsi Tarihinde Tasavvuf Musikîsine Bir Bakış”, *Osmanlı*, I-XII, Ankara 1999, c. X, ss. 677-690.
- İsen, Mustafa, “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XI, ss. 532-572.
- _____ , “Mersiye-Türk Edebiyatı”, *DİA*, c. XXIX, ss. 217-219.
- İsmâil Hakkı Bursevî, *Şerhu'l-Muhammediye (Ferahu'r-Rûh)*, I-II, İstanbul 1294.
- “İsmail Hakkı”, *İA*, c. V/II, İstanbul 1987, ss. 1114-1115.
- “İsmail Hakkı, Bursalı”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1972, c. XX, ss.306-307.
- Kaplan, Mahmut , “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XI, ss. 791-799.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 2006.
- _____ , *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004.

- _____ , *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar / Tekkeler / Şeyhler*, İstanbul 2005.
- _____ , *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, İstanbul 2001.
- _____ , “Osmanlı Topraklarında Yaygın Olan Tarikatlar”, *Osmanlı Medeniyeti, Siyaset, İktisat, Sanat*, haz. Coşkun Çakır, İstanbul 2006.
- Kara, İsmail, *Hanya/Girit Mevlevîhânesi*, İstanbul 2006.
- _____ , “Halkın Mûteber Kitapları”, *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih/Medeniyet/Kültür*, I-VIII, İstanbul 1993, c. III, ss. 156-57.
- Karadeniz, M. Ekrem, *Türk Musikîsinin Nazariye ve Esasları*, Ankara 1985.
- Karahan, Abdulkadir, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul 1980.
- Karakoç, Sezai, *Gün Doğmadan*, İstanbul 2003.
- Karaman, Hayreddin, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I-III, İstanbul 1992.
- _____ , *Bir Varmuş Bir Yokmuş -Hayatım ve Hatıralar-*, I-III, İstanbul 2008.
- _____ , *Her Şeye Rağmen*, İstanbul 2002.
- Karataş, Ali İhsan, “XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar”, *UÜİFD*, c. X, sy. 1, Bursa 2001, ss. 209-230.
- _____ , “Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XI, ss. 896-908.
- _____ , “Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi”, *UÜİFD*, Sayı. 8, c. VIII, Bursa 1999, ss. 317-328.
- _____ , “Osmanlı Toplumunda Mevlid Vakıfları-Bursa Örneği”, *Süleyman Çelebi ve Mevlid Sempozyumu*, ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli, Osmangazi Belediyesi Yay., Bursa 2007.
- _____ , “Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları”, *İSTEM*, c. VI, sy. 11, 2008, ss. 47-77.
- Karavelioğlu, Mehmet Ali, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi (Birinci Cilt) Ferahu'r-Rûh*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul 1999.

- Kartal, Ahmet, “Anadolu’da Türk Edebiyatının Gelişimi”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Halman, I-IV, İstanbul 2006, c. I, ss. 481-538.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn an Esâmî’l-Kütübi ve’l-Fünûn*, haz. Şerefeddin Yaltkaya I-II, İstanbul 1943.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1999.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968.
- Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1961.
- Köprülüzâde M. Fuad, *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1918.
- _____ , *Anadoluda Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Bir Bakış*, İstanbul ts.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 2004.
- _____ , *Edebiyat Araştırmaları*, I-II, Ankara 2004.
- Kut, Günay, “Muhammediye’de Cennet Tasvirleri”, *Metin And’a Armağan*, haz. M. Sabri Koz, İstanbul 2007, ss. 331-340.
- _____ , *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, I-II, c. I, İstanbul 1999.
- Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İkdâm Matbaası, Dersââdet 1314.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984.
- Maraş, İbrahim, “İdil-Ural Bölgesi ve Osmanlı Fikrî Münasebetleri”, *Osmanlı*, I-XII, Ankara 1999, c. VII, ss. 503-509.
- Maydaer, Saadet, “XV. Yüzyılda Bursa’da Hayırsever Bir Çift: Hoca Ece ve Ayşe Hatun’un Vakıfları”, *UÜİFD*, sy. 1, c. XVIII, Bursa 2009, ss. 495-508.
- Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, haz. Nuri Akbayrak, I-VI, İstanbul 1996.
- “Mehmet Niyazi”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, I-XXXII, c. XII, Ankara 1993-2005.
- Ménage, V. L., “Bidjân Ahmed”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. I, Leiden, London 1960.
- Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1997.
- Mermutlu, Bedri, “Üsküdar’da Bir Elit Mezarlığı: Nasûhî Haziresi”, *Üsküdar Sempozyumu VI*, ss. 635-664.

“Mersiyehan”, *TDEA*, I-VIII, c. VIII, İstanbul 1998.

Muhametov, İldar, “Tatar Türk Edebî İlişkilerinde Yazıcıoğlu Mehmet’in Muhammediye’si”, *Yağmur Dergisi*, sy. 32, Temmuz-Eylül 2006, http://www.yagmurdergisi.com.tr/konu_goster.php?konu_id=1612&yagmur=bolum2&sid=32&kat=12 [9 Ocak 2010].

Muslu, Ramazan, *Anadolu’da Tasavvuf Yolları*, İstanbul 2007.

Namlı, Ali, *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul 2001.

_____, “İsmâil Hakkı Bursevî”, *DİA*, c. XXIII, ss. 102-106.

Ocak, A. Yaşar-S. Farûkî, “Zaviye”, *İA*, c. XIII, İstanbul 1986, ss. 468-476.

Oransay, Gültekin, “Yayınlanmış Türk Din Mûsikisi Sözlü Anıtlarının Ezgileycileri”, *AÜİFD*, sy. 3, c. III, ss. 149-211.

Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, I-V, İstanbul 2006.

Öcalan, Hasan Basri, *Bursa’da Tasavvuf Kültürü, (XVII. Yüzyıl)*, Bursa 2000.

Öngören, Reşat, *Osmanlılar’da Tasavvuf, Anadolu’da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ XVI. Yüzyıl*, İstanbul 2000.

_____, “Osmanlılar-Tasavvuf ve Tarikatlar”, *DİA*, c. XXXIII, ss. 541-548.

Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, *DİA*, c. X, ss. 498-501.

Özafşar, Mehmet Emin, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XI, Ankara 2002, ss. 356-69.

Özege, Seyfettin, *Bağış Kitapları Kataloğu*, c. VI, Erzurum 1989.

Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1965.

Özcan, Nuri, “Muhammed-Türk Mûsikisi”, *DİA*, c. XXX, ss. 465-466.

_____, “Osmanlılar- Mûsiki”, *DİA*, c. XXXIII, ss. 574-580.

_____, “Hasan Efendi, Zâkirî”, *DİA*, c. XVI, ss. 319.

_____, “Mersiye-Mûsiki”, *DİA*, c. XXIX, ss. 219-221.

- _____ , “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Dinî Musıkî”, *Osmanlı*, I-XII, Ankara 1999, c. X, ss. 722-734.
- Özcan, Nuri-Yalçın Çetinkaya, “Mûsiki”, *DİA*, c. XXXI, ss. 257-261.
- Özcan, Tahsin, “Osmanlılar-Dinî Hayat, Dinî Teşkilât ve Görevliler”, *DİA*, c. XXXIII, ss. 538-541.
- Özçelik, Mustafa, *Gül’e Salâvat*, İstanbul 2006.
- Özkan, Fatma, *Abdullah Tukay’ın Şiirleri*, Ankara 1994.
- Özkan, İsmail Hakkı, “Nühüft”, *DİA*, c. XXXIII, s. 301.
- Özköse, Kadir, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, Konya 2008.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. I- XIV, İstanbul 1979.
- _____ , *Türk Edebiyatı*, I-IV, c. II, İstanbul 1990.
- _____ , *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, c. I-II, İstanbul 1969.
- _____ , *Türk Mûsikîsi, Akademik Türk San’at Mûsikîsi’nin Ansiklopedik Sözlüğü*, c. I, Ankara 2006.
- Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995.
- Öztürk, Necdet, “Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. IX, ss. 221-251.
- Öztürk, Zehra, “Muhammediyye’nin İki Yazma Nüshası ve İki Kadın Müstensih”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 1999, c. I, ss. 333-338.
- _____ , “Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul Ekim 2003, c. I, ss. 131-155.
- _____ , “Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. V, sy. 9, yıl. 2007, ss. 411-415.
- _____ , “Hamdullah Hamdi”, *DİA*, c. XV, ss. 452-454.
- Pakalın, Mehmet Zeki, “Vakıf”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, c. III, İstanbul 1971.

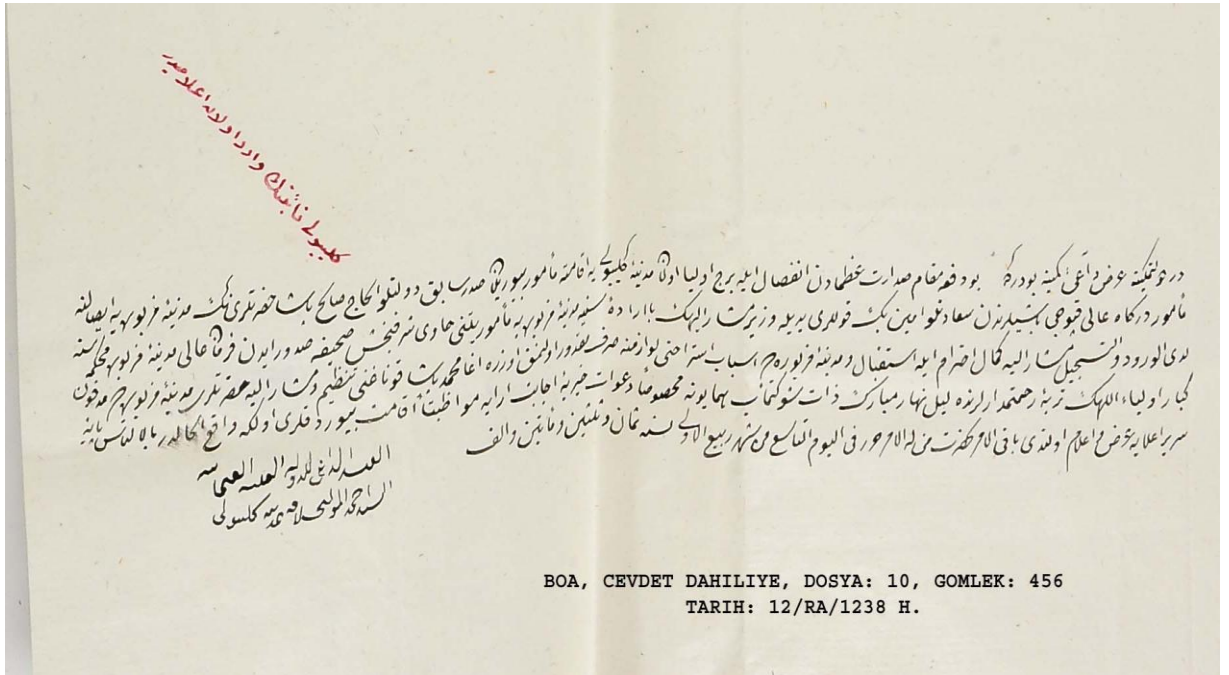
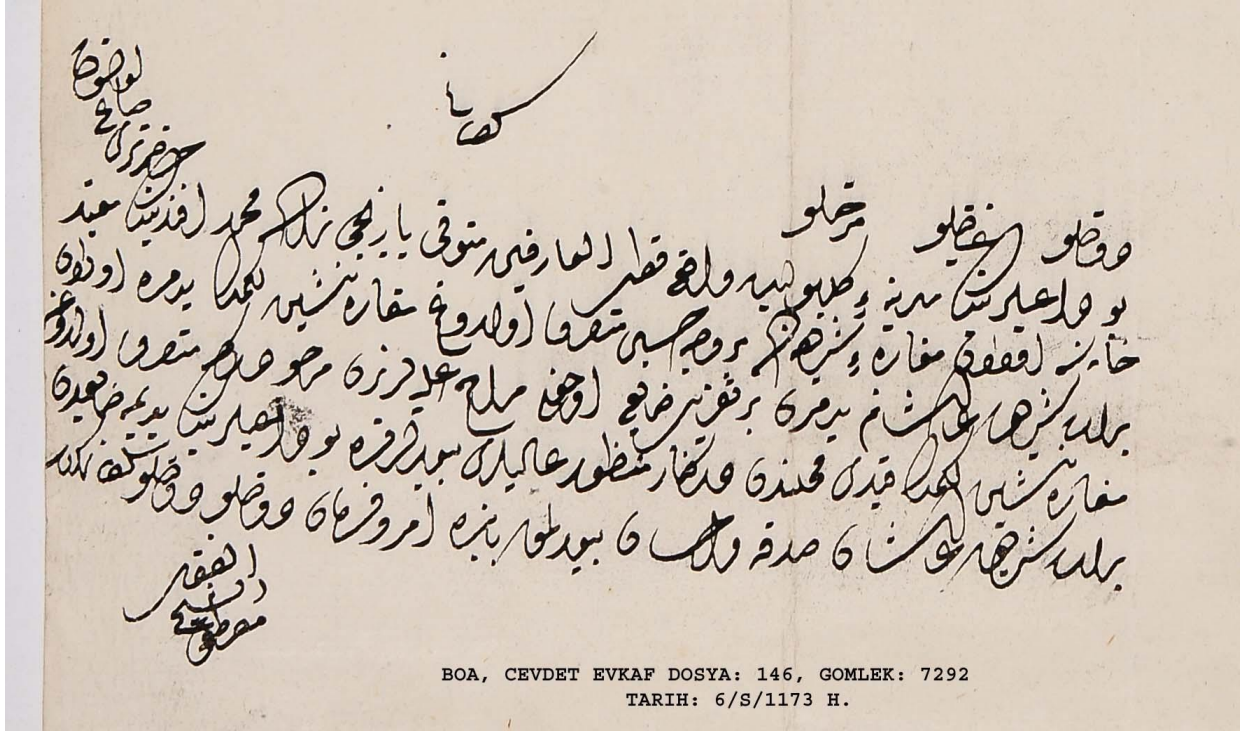
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2005.
- _____ , “Osmanlılar-Edebiyat”, *DİA*, c. XXXIII, ss. 556-58.
- _____ , *Gül Şiirleri*, İstanbul 2005.
- _____ , *Divân Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1999.
- Pekolcay, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul 1968.
- Râşid, *Târih-i Râşid*, İstanbul ts.
- Revnâkoğlu, Cemâleddîn Server, *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Ma'rifetnâmesi*, İstanbul 1961.
- Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Mead*, İstanbul 1288.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2007.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Nübüvvet Mührü”, *DİA*, c. XXXIII, ss. 291-293.
- Soyyer, Yılmaz, *Sosyolojik Açıdan Alevî Bektaşî Geleneği*, İstanbul 1996.
- Söylemez, Orhan, “Kırım Türk Edebiyatı”, *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Mûsikisiyle Kırım*, ed. Oktay Aslanapa, Ankara 2003, ss. 145-207.
- _____ , “Bağımsızlığının 10. Yılında Kazakistan Cumhuriyeti”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XIX, ss. 339-363.
- _____ , “Kazakistan-Kültür ve Medeniyet-Dil ve Edebiyat”, *DİA*, c. XXV, ss. 125-127.
- Şahin, Erdal, “Osmanlıların Kazan Tatar Türklerinin Kültürü ve Diline Etkileri”, *Osmanlı*, Ankara 1999, c. IX, ss. 353-360.
- Şekâik-i Nu'mâniyye ve Zeylleri, nşr. Abdulkadir Özcan, I-V, İstanbul 1989.
- Şemseddin Sâmi, “Vakıf”, *Kâmûs-i Türkî*, c. I-II, Dersaadet 1317.
- Şentürk, Ahmet Atilla -Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2007.
- Şimşek, Selami, “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, Konya 2007, ss. 251-310.
- Tanpınar, A. Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1997.
- _____ , *Beş Şehir*, İstanbul 2003.

- Taşköprizâde, Isamuiddin Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa, *eş-Şekâiku'n-Nûmâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Thk. Ahmed Suphi Furat, İstanbul 1985.
- Tekindağ, Şehabeddin, "Mahmud Paşa", *DİA*, c. XXVII, ss. 376-78.
- _____, "Mahmud Paşa", *İA*, I-XIII, c. VII, ss. 183-88.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1982.
- _____, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, c. I, İstanbul 1981.
- _____, *Hâtıralar*, Ankara 1999.
- Toprak, M. Faruk, "Mersiye", *DİA*, c. XXIX, ss. 215-217.
- Tuna, Ahmet, *Gelibolu'nun Gönül Erleri*, İstanbul 2005.
- Turan, Ahmet Nezih, "Kırım Halkının Gündelik Hayatından Çizgiler (17-18. Yüzyıllar)", *Bilim Yolu, KKÜSBED*, 3/2003, ss. 77-85.
- Turan, Fatma Ahsen, *Ankara İle Bütünleşen Bir Mana Önderi Hacı Bayrâm-ı Velî*, Ankara 2004.
- Türer, Osman, "Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya ve Kafkaslar'da Sûfi Tarikatlar", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XIX, ss. 55-61.
- Türköne, Mümtaz'er, "Osmanlılar'da Islahat ve Teceddüd", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, I-VII, c. VI, ss. 7-145.
- Uçman, Abdullah, "XV. Yüzyıl Tekke Şiiri", *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri-Tarih, Antoloji, Ansiklopedi*, I-XIV, İstanbul 1986, c. III, ss. 11-57.
- _____, "Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı", *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz ve dğr. Ankara 1998, ss. 31-45.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.
- _____, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ*, İstanbul 1976.
- Uyar, Gülgün, *H. Muhammed'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivâyet Farklarının Tespiti*, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- Uzun, Mustafa, "Muhammediyye", *DİA*, c. XXX, ss. 586-587.

- _____ , “Envâru’l-Âşikîn”, *DİA*, c. XI, ss. 258-260.
- _____ , “Muhammed-Türk Edebiyatı”, *DİA*, c. XXX, ss. 457-459.
- _____ , “Muharremiyye”, *DİA*, c. XXXI, ss. 8-9.
- _____ , “Muhammediye”, *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih, Medeniyet, Kültür*, I-VII, c. II, İstanbul 1995, ss. 100-101.
- _____ , “Yazıcıoğlu Mehmed”, *Sahabe’den Günümüze Allah Dostları*, I-X, İstanbul 1996, c. VII, ss. 384-386.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I-VIII, c. I, Ankara 1994.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, İstanbul 2006.
- _____ , *İslâm Düşüncesi*, İstanbul 2005.
- _____ , *Türk Tefekkürü Tarihi*, İstanbul 2004.
- _____ , *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1998.
- _____ , *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul 1976.
- Ülküsal, Müstecib, *Dobruca ve Türkler*, Ankara 1966.
- Üzüm, İlyas, “Hüseyin-Literatür”, *DİA*, c. XVIII, ss. 521-524.
- “Vakıf”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006.
- Velioğlu, Tarık, *Osmanlı’nın Manevî Sultanları*, İstanbul 2008.
- Yavuz, Fehmi, *Din Eğitimi ve Toplumumuz*, Ankara 1969.
- Yavuz, Kemal, “XIII-XVI. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkında Görüşleri”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. VII, ss. 617-635.
- Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammediye*, İstanbul 1306.
- _____ , *Muhammediye, İsmail Hakkı Bursevî’nin Ferahu’r-Rûh Şerhi ile*, haz. Abdulvehhap Öztürk, İstanbul 2005.
- _____ , *İzahlı Muhammediye*, haz. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 2005.
- “Yazıcıoğlu (Yazıcızâde) Mehmed Efendi”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, I-XII, c. XII, İstanbul 1985.

- “Yazıcıoğlu Salih”, *TDEA*, I-VIII, c. VIII, İstanbul 1998.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, *İA*, İstanbul 1986, c. XIII, ss. 153-172.
- Abdullah Yeğin ve dğr., *Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat*, İstanbul 1999.
- Yenişehirlioğlu, Filiz, “Klasik Dönem Osmanlı Sanatı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XI, ss. 825-839.
- Yeniterzi, Emine, *Türk Edebiyatında Na’lalar (Antoloji)*, Ankara 1993.
- Yıldız, Âlim, “Süleyman Nazif’e Göre İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri”, *CÜİFD*, c. VIII, sy. 1, ss. 159-201.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sufiler, Devlet ve Ulemâ, (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.
- Yılmaz, Mehmet Yalçın, *Türk Din Mûsikisinde Mersiyeler ve Mersiyehanlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Yurtsever, M. Murat, “İsmail Hakkı Bursevî – Edebî Yönü”, *DİA*, c. XXIII, ss. 107-108.
- Yuziyev, Nil, “Geçmişten Bugüne Tatar Edebiyatı”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, çev. Fatma Özkan, I-XXXII, Ankara 1993-2005, c. XVIII, ss. 13-36.
- Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2004.
- Yüksel, Ahmet Turan, “Türk İslâm Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi”, *SÜİFD*, sy. 13, Konya 2002, ss. 47-54.
- Zarcone, Thierry, “XX. Yüzyılda Tataristan ve Orta Asya’da Tasavvufî Hareketler”, çev. Ekin Keskin, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, I-XXI, Ankara 2002, c. XIX, ss. 47-54.

EK: ARŞIV BELGELERİ

صدیق صالح پاتا قوربان قاسم سید نقیصا ساموری اوزده کلپلیک و صوفی قری
 سید و غلامه اودیا به کلپلیک نانیق واردا اولد بطفه اعدیه معنی
 منظره اها بوند مولا کازی بولدی کورد عرض اقصم خلیق
 حال علم عالی بوردقه اوزده خلیق
 سید اولدی

دوتلو سادتلو عطوقلو مروتلو بلند هتم مظم خلیق

جنابه حلاوتیجه و مدبر داره کاف و نون مبارک ذات نکار مستفادین صونه ایه مضمون
 و توفیق الیه مقرون ایلک دعاری بعد ادا عریفیه راستی اخلد صلیبرکه نور
 شمول قریب و بید اولد انظار محلی لایع انور حقیقه خلد قنباهی و آثار توجیه نامل السره

مضمون قری
 اینه سوزله
 سید اولدی

محکم اخلد صلیبه سنو بیخ اویکت کزنجی کون برجه اولیا اولون مدینه کلپولیم
 قدمناره و وصوله مقدر اولوب مدینه مذکورده مدفون بالانشای البحر عارفان
 و شایع سواق عاشقان قطب العارفين کاتب زاوه مر و سائر کبار اودیا الهام تربه
 و صمدار رزق و انعت عالم اولد شوکلو مهابتو قدرتلو و انعام اقدر و قدرتک
 مبارک ذات هابونلرک مقصودا بخت فیدیه اجابت ارایه مواظبت و عصبه صدوق و کلام
 دوسره و بگو دار قلندرق و ضیفه ذمت عبوریتی ایفا و جنابه نعم المایلدی و حق
 و المستغفرین بالاسحار علاوه ادریه اوداد و اذکار قذیقه ایما و محض مستعلم طبع
 عایدلی نظم عریفیه رعایه اجزا اودنیقی و وصوله سفر قبل سعرت و بریلوش
 اعلام شری تدریح بیه عالی قذیقه انسانه ارضت محلا علم عامر بوردوش
 فخلص دیاعریم مخلصین سنجبر صدق و بیات اوچوش طبع عایدنک فراموشی
 بوردیوب سوابق لطف و مروتلرینه لواحق آثار نکار همکارین بوردیغ
 بوردیق منوط لطف و مروتلرینه اتم

BOA, CEVDET, DAHILIYE, DOSYA: 10, GOMLEK: 456
 TARİH: 12/RA/1238 H.

سطانم

صفر بن محمد زاده

و قتلو سخانیلو و قتلو
بو قولدی و در شان فخر کندن اولوب کلبولیده واقع حضرت بار خجی زاده محمد فرزندان کلبولی محرمی مفاطع
مانندک املق او زده یومی دن آنچه خلفه امله ترجه درسی اولون الیند فریبی الله اقرزی بو قولد فوض اولوب تر دانی
کول اولمده لایح علیه لرینون ترجه درسی مرفوع بو قولد ترجه بوجه و احسان بویس با بنده او فرزندان
و قتلو سخانیلو و قتلو سلطانم صفر فرید کندر

سما
در و سیل
محمد علی

BOA, CEVDET EVKAF, DOSYA: 4, GOMLEK, 165
TARİH: 21/B/1175

در دولتکینه عوض داعی کینه بود که بدین کلبولیده واقع در حوم بار خجی زاده محمد افتر حدس سره الغریب کینه و قتلو حسب سفاره شین
و معتقد اولان عبد الباقی بن اسمعیل خلفه کندر حسن رضایله حضرت اولوغ جهتین عربولریتین ارا با استحقاق دن اینو واقع زقعه و حضرت
الشیخ محمد بن البرهم خلفه به واقع و قدر بد ایدوس برات شینف مجله نویده بدینه اخطا و سلم ایتمکله اینین مذکور این عربولریت
شیخ محمد عثمانه توفیق و بدینه برات تکریم عالیشان و این بیور و قتلو رضایله واقع الحال مالا الهام بانه سریر اعلام
عوض و اعلام اولنفر بانه افر حضرت مرکه الامر کورن الیوم الحاضر العشرین من جماد الاوله سنه سبع و ثمانین و الف
العبد الداعی للدوله العلیه العثمانیه
الشیخ محمد بن البرهم الخادم

BOA, CEVDET MAARIF, DOSYA: 101, GOMLEK: 5042
TARİH: 29/N/1207 H.

در وقت کتبه عرض دادی کتبه اولی که مدینه ازین کتبه شده واقع جامع کبیر صاحب الحرات الحاج در ویس زام و تفریق آنکه محمدیه جوانان جهته
 منصفه با آنکه عبد الله و احمد جهت نورانی حسن رضا و احسان را در فرغ معین و قطع ایام و جهله لایق و محکم اولان بخت عرض عبودیت ابراهیم بن مصطفی
 کتبه فریغ و کتبه بر اینکجه جهت فرغ و کتبه کتبه سید فارغ و فرغ کتبه قصر بر نوزاد فرغ ابراهیم حیدر به نوحه و بدینه برات شریف غالب ان صیدیه
 و کتبه بهر اینکجه کتبه واقع حال در وقت که در بعضی و علم اولندی باقی او در فرما حضرت و له الامر که در کتبه فی الیوم العشر من شهر رمضان المبارک
 العبد الذلیل و له العلم العباسی
 احمد حافی راجح الموراح صلا محله

BOA, CEVDET EVKAF, D: 388, G: 19673
 TARİH: 8/L/1189 H.

در وقت کتبه عرض دادی کتبه اولی که مدینه ازین کتبه شده واقع جامع کبیر صاحب الحرات الحاج در ویس زام و تفریق آنکه محمدیه جوانان جهته
 منصفه با آنکه عبد الله و احمد جهت نورانی حسن رضا و احسان را در فرغ معین و قطع ایام و جهله لایق و محکم اولان بخت عرض عبودیت ابراهیم بن مصطفی
 کتبه فریغ و کتبه بر اینکجه جهت فرغ و کتبه کتبه سید فارغ و فرغ کتبه قصر بر نوزاد فرغ ابراهیم حیدر به نوحه و بدینه برات شریف غالب ان صیدیه
 و کتبه بهر اینکجه کتبه واقع حال در وقت که در بعضی و علم اولندی باقی او در فرما حضرت و له الامر که در کتبه فی الیوم العشر من شهر رمضان المبارک
 العبد الذلیل و له العلم العباسی
 احمد حافی راجح الموراح صلا محله

BOA, CEVDET MAARIF, D. 148, G. 7392
 TARİH: 29/ra/1199 h.

در وقت کتبه عرض دادی کتبه اولی که مدینه ازین کتبه شده واقع جامع کبیر صاحب الحرات الحاج در ویس زام و تفریق آنکه محمدیه جوانان جهته
 منصفه با آنکه عبد الله و احمد جهت نورانی حسن رضا و احسان را در فرغ معین و قطع ایام و جهله لایق و محکم اولان بخت عرض عبودیت ابراهیم بن مصطفی
 کتبه فریغ و کتبه بر اینکجه جهت فرغ و کتبه کتبه سید فارغ و فرغ کتبه قصر بر نوزاد فرغ ابراهیم حیدر به نوحه و بدینه برات شریف غالب ان صیدیه
 و کتبه بهر اینکجه کتبه واقع حال در وقت که در بعضی و علم اولندی باقی او در فرما حضرت و له الامر که در کتبه فی الیوم العشر من شهر رمضان المبارک
 العبد الذلیل و له العلم العباسی
 احمد حافی راجح الموراح صلا محله

BOA, CEVDET MAARIF, D: 96, G: 4792
 TARİH: 29/RA/1225

صاغ اولوق

عصه بند لری

سلطان حضرت

دولتو عنایتلو
 بوجه مشروطیت اوزر متولیبی اولدیغی ایللا سبولد علی بننا سوند
 حسن بننا حکمندن واقع بواب سلطانی موصوم حسن بن ابن عبد الرحمن
 و فقندن لوق اوزر بوم اوج انجمله البیحدتیه جهننده متصرف اولان سید
 الحاج محمد بن حسن بندن اولان تزکن سن سلم علی ایوب و حسن رضاییله
 قانغ اولوب وجهت منکور ابعث عرض رفیت سلم بن عبد الله
 بنده لرینه توجیه و مجدایدینه برات عالمی صدفه واحه
 بیور لمن باندن امر فرمغ سلطان حضرت

مره سلطان حضرت
 سلطان حضرت

سلطان
 سلطان
 مشرکه

BOA, CEVDET EVKAF,
 D: 93, G: 4607
 TARİH:
 19/C/1208 H.

سلطان حضرت

در دیکینه عنایتی کنه لریدر که نظارت حضرت شیخ الاسلام سید السید سید اولان اولان اولان بشروطه فایده مستولیبی اولدیغی مردم مردم اولان اسحق مصطفی
 وقت شریفین لوق اوزر بوی اولان
 ارباب استخفافدن اسبقو بحث عرض عبودیت الحاج احمد خلیفه ان الحاج ثمانه فرقت و قصر بیکلین جهت مذکور و خلیفه موسوم سید مردم سید عبد الوهاب
 و قصر بندن مردم کالج احمد خلیفه بوجه دیدینه برات شریف مالیشان حدته و حسان بیورن باشه مردم اولان حضرت من له الامم کدر
 القدر لایحه حاصره
 باعقاه سوله سوله

BOA, CEVDET EVKAF, D: 422, G: 21371
 TARİH: 30/RA/1210 H.

سلطان حضرت

در دیکینه عنایتی کنه لریدر که نظارت حضرت شیخ الاسلام سید السید سید اولان اولان اولان بشروطه فایده مستولیبی اولدیغی مردم مردم اولان اسحق مصطفی
 وقت شریفین لوق اوزر بوی اولان
 ارباب استخفافدن اسبقو بحث عرض عبودیت الحاج احمد خلیفه ان الحاج ثمانه فرقت و قصر بیکلین جهت مذکور و خلیفه موسوم سید مردم سید عبد الوهاب
 و قصر بندن مردم کالج احمد خلیفه بوجه دیدینه برات شریف مالیشان حدته و حسان بیورن باشه مردم اولان حضرت من له الامم کدر
 القدر لایحه حاصره
 باعقاه سوله سوله

BOA, CEVDET MAARIF, D: 180, G: 8976
 TARİH: 29/Z/1193 H.

و درین مکرکی قضا طعمه مالکند اولی اوزر بومی سکرانجه و طیفه ایله و درین قلم سنده سلطان احمد خان غازی
 و جماعه شریفه جمع وائین کونلر زره قادی محمدیه جهته متصرف اولامصطفی قوت اولمغله محلولند اشبو
 و رافع توفیق رفیع الشاه قانی محمود بن حاجی اسماعیل زبیر صلاحیه توجیه ویرینه برات شریفم ویرملک رجا
 و درین محافظه دستور مکرم مشیر معتمد نظام العالم وزیرم حافظ علی پاشا ادا م الله تعالی اجلا له عرض
 انکله مو جبین توجیه اولتمی فرما تم اولغین حقنه مزبیر عنایت پادشاهانم ظهرون کنوروب بیکو ایکبور
 او توزشم شوالنگو اولنیکنجی کونی تارنجیده مورخ وریلان روس همایون مو جبین برات همایونی
 و بر دم و بور مک مزبور محمود بن حاجی اسماعیل زبیر صلاحیه واروب متوفای مرقوم محلولند جهته مرقوم
 متصرف اولوب ادا خدمت ابلد کونصکره تعیین اولنا بومی سکرانجه و طیفه سن و درین مکرکی قضا طعمه مالکند
 امین اولنلر زره الوب متصرف اوله شوبله بلر علامت شریفه اعتمار قیلر

BOA, CEVDET MAARIF, D: 146, G: 7275
 TARİH: 29/C/1233

موصی بوجه سورالیم
 الداع محمدی
 علی

مهرف کینه عهد داعیه کینه اولدکم
 نطایق مهرف شیخ اولد بیده اسوده اولد ارقان قدیم مرقوم قودان اسبق قبلی مصطفی پاشا ارقان قدیم
 اسکدارده وایع حمزه فیده محله سنده کاین جماعه سز فید زره یومی اوج امله ایله محمدیه حوان و یومی ایکی فیه ایله
 جز حوان اولو محمد یان ابد احمد نو اولد قوا اولمغله جهته مذکور محلولند اشبو باعث عرض رفیق ابراهیم شریف
 ابن سلیمان بن حیدره و غلایت سولطان بائنه امر اولن طرفه مذکور مرکز

العبد الراعی
 رشید خان قاسم
 مولد زهی
 رفیع

BOA, CEVDET EVKAF, D: 139, G: 6932
 TARİH: 8/RA/1206 #

ÖZET

XV. yüzyılda yaşamış olan Yazıcıoğlu Muhammed, Hz. Peygamber sevgisi ekseninde kaleme aldığı *Muhammediye* adlı eseriyle meşhur olmuştur. Hz. Peygamber'in hayatını manzûm bir şekilde anlatan eser, toplumu çeşitli açılardan etkilemiştir. Osmanlı toplumunun zihin yapısının şekillenmesinde pay sahibi bir eserdir. Yaygın din eğitiminde halkın önemli bilgi kaynaklarından birisidir. Dili Türkçe'dir. Ehl-i sünnet çizgisinde bir muhtevâ taşımaktadır. Eser mûsiki dünyamızda da önemli bir yere sahiptir. Okunması için birçok vakıf kurulmuştur. Ayrıca Türkistan coğrafyasında da etkin Osmanlı eserlerinden biri olup, pek çok yönden kültürel hayatımızda önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, *Muhammediye*'nin toplum nezdindeki kültürel etkinliğini çeşitli açılardan ortaya koymaya çalışmaktır.

ABSTRACT

Yazıcıoğlu Muhammed lived in the 15th century. He is famous for his work called *Muhammediye* which is about love of the Prophet Muhammed. His work which explains the life of the Prophet Muhammed affected the society from different points of view. *Muhammediye* is important for embodiment of the mentality of the Ottoman society. The work is one of the important sources in informal education of religion. It is written in Turkish. Generally the work's content is parallel with Ahl-i Sunna. The work has also an important place in our musical world. A lot of foundations have been established to help people to read the work. Besides it is one of the important Ottoman works at Türkistan geography and it has important place in many aspects of our cultural life. Therefore, the purpose of this study is to reveal the cultural efficiency of *Muhammediye* in society.

ÖZ GEÇMİŞ

Ahmet Akkuş, Temmuz 1978 Trabzon/Araklı doğumlu. 1997'de Araklı İmam Hatip Hatip Lisesi'nden, 2002'de de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2005'te Trabzon/Araklı'da imam-hatip olarak göreve başladı ve halen bu göreve devam etmektedir.